

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

УКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ЦЕНТР НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОГО
ВИХОВАННЯ, КРАЄЗНАВСТВА І ТУРИЗМУ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ

ДЕПАРТАМЕНТ ОСВІТИ І НАУКИ
МИКОЛАЇВСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ ДЕРЖАВНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ

КОМУНАЛЬНИЙ ЗАКЛАД «МИКОЛАЇВСЬКИЙ ОБЛАСНИЙ ЦЕНТР
НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ, ТУРИЗМУ ТА
КРАЄЗНАВСТВА УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ»
МИКОЛАЇВСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ РАДИ

**XI Всеукраїнська краєзнавча конференція
учнівської молоді**

**«МІЙ РІДНИЙ КРАЙ,
МОЯ ЗЕМЛЯ ОЧИМА СУЧАСНИКІВ»**

**Матеріали конференції
(частина I)**

*«Археологічне краєзнавство»
«Історичне краєзнавство»*

Збірник статей до XI Всеукраїнської краєзнавчої конференції учнівської молоді «Мій рідний край, моя земля очима сучасників» (частина I. Секції: «Археологічне краєзнавство» «Історичне краєзнавство»). – Миколаїв: МОЦНПВТК УМ, 2020. – 164 с.

Відповідальні за випуск:

Неділько С.В., директор Українського державного центру національно-патріотичного виховання, краєзнавства і туризму учнівської молоді;

Андрійчук Т.Г. директор Комунального закладу «Миколаївський обласний Центр національно-патріотичного виховання, туризму та краєзнавства учнівської молоді» Миколаївської обласної ради;

Упорядник збірника:

Бондаренко Д.В., методист Комунального закладу «Миколаївський обласний Центр національно-патріотичного виховання, туризму та краєзнавства учнівської молоді» Миколаївської обласної ради.

Матеріали друкуються за оригіналами, поданими авторами

© Комунальний заклад «Миколаївський обласний Центр національно-патріотичного виховання, туризму та краєзнавства учнівської молоді» Миколаївської обласної ради

ЗМІСТ

АРХЕОЛОГІЧНЕ КРАЄЗНАВСТВО

<i>Агафонова Варвара (Миколаївська область). Слід міфічного Ахілла біля берегів Кінбурну.</i>	6
<i>Барна Юлія (Закарпатська область). Олександр Дзембас – педагог, науковець, людина.</i>	10
<i>Гачан Юлія (Кіровоградська область). «Крізь роки ...».</i>	14
<i>Гембержевська Дар'я (Миколаївська область). Деякі уточнені дані стосовно імпорту продукції в керамічній тарі у Нижнє Побужжя в добу пізньої архаїки.</i>	17
<i>Замошник Вероніка (Луганська область). Про що мовчать кургани Нижньої Дуванки.</i>	21
<i>Ромочівська Марія (Закарпатська область). Археологічні дослідження с. Білки.</i>	23
<i>Савко Юлія (Запорізька область). Доместикація тварин в петрогліфах Кам'яної Могили.</i>	24

ІСТОРИЧНЕ КРАЄЗНАВСТВО

<i>Бабак Марія (Вінницька область). Людина, яка присвятила своє життя для рідного народу (особливості життя та творчості Михайла Корнійовича Чалого).</i>	28
<i>Бенні Серафим (Миколаївська область). Історія мого села від Постового, Коблівки, Троїцького до Коблеве.</i>	31
<i>Бурлай Кіра (Черкаська область). Поросся в державотворчих процесах в період Київської Русі.</i>	33
<i>Вдовиченко Ашот, Гачан Юлія, Резнік Марія, Тягній Данило, Чарута Юрій (Кіровоградська область). Життєвий нарис мешканців Середньої Наддніпрянщини (Крилівщина).</i>	35
<i>Волос Тарас (Львівська область). Могила князя Святослава Володимировича.</i>	40
<i>Гайдай Руслан (Миколаївська область). Ромська громада Миколаївщини в роки радянсько-німецької війни 1941-1945 рр.</i>	42
<i>Глеба Василь (Закарпатська область). Участь закарпатців у війні проти московських окупантів.</i>	45
<i>Гуменюк Аліна (Одеська область). Штурм Хаджибею в історії Чорноморського війська</i>	50
<i>Димитрова Дар'я (Одеська область). Гордість нашого села Михайло Єлисейович Слабченко. Дитинство. Юність.</i>	54
<i>Смельянова Олександра (Черкаська область). Релігійно-культурний вплив України на Московію другої половини домодерної доби.</i>	58
<i>Спур Інна (Одеська область). Відлуння Гвоздавської трагедії.</i>	61

<i>Змієвська Лілія (Миколаївська область). Усе, що виплекав у серці...</i>	64
<i>Іваненко Дар'я (Одеська область). На зорі повітроплавання (із історії повітроплавання в Одесі).</i>	67
<i>Карплюк Анастасія, Тучак Ксенія (Львівська область). Наша ровесниця – в'язень ГУЛАГУу.</i>	70
<i>Китайчук Марія (Хмельницька область). Діяльність ОУН-УПА на Поділлі: відомі та маловідомі факти.</i>	73
<i>Король Мануїл (Запорізька область). Храм Олександра Невського – історико-культурна пам'ятка Запорізької області.</i>	77
<i>Кровіцька Валерія (Львівська область). Життя й легенди Олени Степанів.</i>	80
<i>Лекар Марина (Одеська область). Голодомор 1921-1923 рр. на Балтщині – злочин комуністичного режиму.</i>	84
<i>Лисько Анастасія (Полтавська область). «Стехівська трагедія» та «Ковалівське пекло»: трагічні події за спогадами очевидців.</i>	88
<i>Литвинюк Дарія (Хмельницька область). Історичний шлях малої батьківщини: від Ушиці до Старої Ушиці.</i>	91
<i>Логовічов Ілля (Донецька область). Голодомор 1932-1933 років у Краматорському районі Донецької області.</i>	95
<i>Ложенко Катерина (Миколаївська область). Експорт хлібних продуктів у Миколаївському порту в період голодомору 1932-1933 рр.</i>	98
<i>Мазур Михайло (Миколаївська область). Від Чапалдієвого хутора до Мигії.</i>	102
<i>Макаренко Єлизавета, Мельничук Каріна, Мотрій Владислав (Хмельницька область). Релігійне життя сіл Південного Надзбруччя: порівняльний аналіз.</i>	104
<i>Маленко Олександр (Полтавська область). Неіснуючі залізниці Полтавської області.</i>	107
<i>Малишак Дар'я (Херсонська область). Розстріляний з'їзд кобзарів: забута історія чи історичний міф?</i>	110
<i>Мокрянська Анастасія (Одеська область). Внесок грузинських князів вірменського походження у духовний розвиток Південної України (на прикладі села Йосипівки Захарівського району Одеської області).</i>	114
<i>Недельчева Єлизавета (Одеська область). Історія розвитку Петро-Павлівської церкви, як чинник формування духовної культури мешканців с. Городне (Чийшия).</i>	118
<i>Остапенко Роман (Запорізька область). Події Північно-Таврійської операції Руської армії на території сучасної Запорізької області.</i>	121
<i>Падалка Поліна (Донецька область). Повсякденне життя мешканців смт. Черкаське та суміжних територій в роки Другої світової війни.</i>	125
<i>Петрик Анна (Хмельницька область). Економічний розвиток Південно-Східної Волині у XVIII столітті</i>	129

<i>Піндзін Владислав (Херсонська область). Історія появи та існування вузькоколійки села Чкалове Новотроїцького району Херсонської області (1942-1976 рр.).</i>	133
<i>Пліска Анастасія (Миколаївська область). Сучасна молодь на захисті держави.</i>	135
<i>Резнік Марія (Кіровоградська область). «Море часу».</i>	139
<i>Твердовський Володимир (Миколаївська область). Прогнойські соляні озера – вотчина козацька.</i>	142
<i>Тиховський Лев (Львівська область). Життя надихає творити.</i>	146
<i>Тихонова Соф'я (Луганська область). Маловідомі сторінки історії залізничної станції Северодонецьк.</i>	149
<i>Царюк Олексій (Миколаївська область). Мозаїки радянського періоду в просторі сучасного міста Миколаєва.</i>	153
<i>Ярошук Віталіна (Хмельницька область). Гордій Васильович Нянчур – державний і громадський діяч, Херсонський губернський комісар, член Ради Народних Міністрів УНР, інженер-економіст.</i>	158
<i>Перелік статей XI Всеукраїнської конференції учнівської молоді «Мій рідний край моя земля очима сучасників» (Частина II)</i>	161

АРХЕОЛОГІЧНЕ КРАЄЗНАВСТВО

СЛІД МІФІЧНОГО АХІЛЛА БІЛЯ БЕРЕГІВ КІНБУРНУ

Агафонова Варвара, учениця 10 класу Василівської загальноосвітньої школи I-III ступенів Очаківської районної ради Миколаївської області, вихованка гуртка «Історичне краєзнавство» Комунального закладу «Миколаївський обласний Центр національно-патріотичного виховання, туризму і краєзнавства учнівської молоді» Миколаївської обласної ради.

Керівник: Лахтіонова Ірина Вікторівна, вчитель зарубіжної літератури Василівської ЗОШ I-III ступенів Очаківської районної ради Миколаївської області.

Міфи – безцінне джерело знань про історичне минуле та його людей, адже народжувались вони не на пустому місці, а мали під собою історичні факти і події. Герой Троянської війни XII ст. до н.е. Ахілл (Ахіллес), могутній воїн, здійснивши чимало подвигів, був оспіваний Гомером у своїй «Іліаді». Як розповідають міфи, культ «прудкононого» Ахілла був дуже поширений не лише в Елладі, Спарті, а й у Північному Причорномор'ї, у жителів стародавньої Ольвії. Гомер наділяє головного героя поеми такими епітетами: «богоподібний», «божественний», «потомок богів», «подібний богам», але відомо, що Ахілл не був у списку богів стародавньої Греції. За міфами лише після смерті він був визнаний Зевсом, приєднаний до ліку богів і похований на острові Левка. Мета нашої роботи: на основі грецьких та слов'янських міфів, праць відомих істориків, археологів, переказів місцевих жителів дослідити ким насправді був Ахілл, який слід він залишив в історії рідного краю, та чи можна для розвитку туристичної індустрії використовувати його ім'я як бренд Кінбурнської коси

За свідченням античного автора Лікурга, Гомер, автор «Іліади» і «Одіссеї» не був греком, а його твори читали ольвіополіти ще задовго до греків, бо за свідченням історика А. Вельтмана «мова текстів-оригіналів поем не була грецькою», тож існує декілька версій стосовно походження Ахілла. На думку колишнього директора Одеського археологічного музею М. Болтенка, Ахілл є не грецьким героєм, а скіфським. І народився він не в Греції, а неподалік Пантікапея, містечко Мірмікон біля Меотиса (Крим. Керч. Азовське море) опираючись на письмове твердження Флавія Арріана (II ст. н.е.) про те, що син царя Пелея іменується «владикою скіфської землі». Про це на початку VI століття до н.е. у своєму гімні написав і лесбоський поет Алкей. А Страбон, наприклад, у своїй «Географії» (VII ст. до н.е.) фіксує факт «прив'язки» Ахілла через назву населеного пункту на його честь: «С левой стороны, если выплывать из моря в Киммерийский Боспор, в двадцати стадиях от Пантикапея, находится городок Мирмикон. Дальше на двойном таком расстоянии от Мирмекія лежит деревня Парфений. Против неё находится самая узкая часть пролива на протяжении примерно двадцати стадиев. Здесь, на противоположном азиатском берегу пролива расположена деревня называемая АХИЛЛЕЙ» (рос. пер). Грецький історик та географ Флавій Арріан (95-175pp) теж стверджував, що Ахіллес був скіфом і народився у місті Мірмекія, яке знаходилось біля сучасного міста Керч. Але за нестриманість, зверхнє ставлення до інших та жорстокість був вигнаний з міста, потім оселився у Фессалонії – області на сході материкової Греції. Але, не дивлячись на те, що скіфи з'явилися у Причорномор'ї лише у VII ст. до н.е., після створення «Іліади», тобто через багато століть після Ахілла, греки називали скіфами всі народи, які мешкали біля Боспору Кіммерійського. Навіть візантійці у X ст. так називали русів. Але у період, коли жив наш герой, скіфом його назвати не можна, тому що на історичній арені такий народ ще не згадується. На думку Страбона, Ахілл був представником давнього народу мірмідонян, які мешкали у цьому регіоні у II тис. до н.е. Назва племені походить від грецького слова «мірмекс»-мураха. Історики вважають, що

таку назву плем'я отримало через свою велику чисельність. З Північним Причорномор'ям пов'язано становлення і слов'янських народів, кіммерійців. Візантійський історик Лев Діакон, який народився у 950 р., вважав Ахіллеса предком руських князів. Російський академік В.Василевський (1838-1899 рр.) теж писав про те, що герой «Іліади» був вихідцем із земель, де бере початок формування слов'янських племен. За іншими версіями Ахілл був царем, і його царство знаходилося у Фракії (території сучасної Болгарії). Мав двох синів: Неоптолема і Ехоріона, які разом з батьком брали участь у Троянській війні. Про те, що Ахілл не був схожий на звичайного грека тих часів, свідчать описи його зовнішності. Саме зовнішній вигляд та запальний характер відрізняє його від загалу. Можемо перелічити декілька фактів: голубі очі, світло-русяве волосся, звичка вести бій пішки з особливими прийомами бою невідомими як для греків, так і для троянців, незвичний пошив плаща з пряжкою, відвага та жорстокість. Всі ці дані аж ніяк не є характерними для корінного грека. Можливо Гомер щось наплутав? Вчені гадають, що поема була складена у VIII столітті, а записана лише в VI столітті до н.е. Перекази, які жили лише на устах свідків, при розповідях іншим слухачам, могли «випускатися з тексту» деякі деталі, або просто забутися. А можливо греки навмисне приховали факт того, що Ахілл не був греком, а походив з іншої землі. На Північному узбережжі Чорного моря археологами виявлено декілька сакральних місць із залишками храмів та святилищ, пов'язаних с його ім'ям : Тарента, Локра, о-в Левка, Ольвія, Гендрівська коса, Бейкушський мис, о-в Березань, Кінбурнський півострів. На території Очаківського району виявлено 9 лапідарних пам'яток, присвячених Ахіллу Понтарху: колегією стратегів під керівництвом Сатира у місті Очакові, фрагменти посвячення знайдені на о. Березань, в с. Чорноморка, написи-посвяти Ахіллу Понтарху Трифона, жерця Зевса в Ольвії, алтар-жертовник на Кінбурнській косі та 4 фрагменти присвячень, як покровителю Чорного моря, знайдені на Гендрівській косі.

Під час експедиції, яку ми здійснили влітку, ми дослідили копію жертовника Ахіллу на Кінбурні. Завдяки знайденим артефактам та написаним на них словам (посвятам на честь Ахілла) Ахілл постає перед нами вже не як міфічний герой, а як реальний: «Владика Моря», «Владика Левки», «Владика острова», «Понтарх». Останніми роками завдяки розвитку палеографії змінилися наші уявлення про конфігурацію берегової лінії Чорного моря , яка значно відрізняється від сучасної. Про це пише М. Агбунов у своїй книзі «Загадки Понта Євксинського». Він стверджує, що Дніпро мав не одне гирло, а два або три, що Кінбурнській півострів в античну добу був островом і називався Борисфеном і був присвячений одному з героїв стародавньої Греції Ахіллу. Діон Христором у своїй «Борисфенітській промові» записав: «Ольвіюполіти читають Гомера внаслідок любові до Ахілла і якому спорудили храм на так званому Ахілловому острові, а другий – у самому місті». Дослідник А. Майер у своїй роботі «Повествовательное описание Очаковской земли» (1794 р.) пише: «И так я в позднейшия времена полагаю начало названия Кинбурнской косы или Мизарионскаго мыса ристалищем Ахиллесовым...». А сам Геродот (Herodotus, IV), згадуючи про Анахарсиса записав: «...Анахарсис пошёл в Гилею, которая лежит у Ахиллова Бега и вся покрыта густым лесом разной породы деревьев». На давній карті видно, що Гілея та Ахілів Дром – це одна земля, яку з часом розмиють підступні хвилі моря, бо рівень води в ньому підніметься більше ніж на 10 м. Але потрібно констатувати факт того, що сучасна Гендрівська коса не має відношення до стародавньої Гілеї – лісової країни. Стародавня Гілея (сьогодні це територія Кінбурнського півострова) – це місце багатьох міфічних дійств та подій . Ольвіюполіти вважали цю землю священною, бо саме тут мешкали Боги. У тексті «Іліади» Гомер описує ігри, влаштовані на честь свого загиблого друга Патрокла – змагання з перегонів

на колісницях, кулачного бою, бігу, метанні диска й списа, стрільбі з лука. Учасникам змагань Ахілл дає навіть призи: породистих коней, дорогі обладунки, золото, срібну чашу, рабинь. Найцінніший приз – шматок заліза. Як стверджує історик В. Скурлатов, на батьківщині Ахіллеса, знаходилась одна з перших ковалень речей із заліза, назва міста Керч походить від давньоруського слова «корчий», тобто коваль. Отже ще задовго до Троянської війни жителі Північного Причорномор'я вміли виплавляти залізо з руди і робити з нього зброю та обладунки. Сам Ахілл за описом теж мав обладунки із заліза. Можливо тому жодна стріла не могла його вразити. На карті Понта Евксинського з історичного атласу А. Ортелія за 1590 рік позначено Dromos Achillis – «Ахіллов Дром» (біг Ахіллеса) або Ахіллове Ристалище. Сьогодні на цей бренд претендують дві коси: Кінбурнська та Тендрівська, а ще 23 острова в Егейському морі. Тендрівська коса була дуже зручною для проведення подібних військових змагань. Рівна місцина поблизу протоку, незаселена. Точний переклад давньої назви коси – Дромос Ахіллесс-Ахілесове ристалище. Давньогрецькому слову «дром» краще відповідає застаріле слово «ристалище», тобто змагання, або місце, де проводять змагання. Від цієї назви походить слово «ахіллодроміти», відоме з літератури середньовіччя, як конкретний етнографічний термін. Найменням безлюдного клаптика землі називали наших предків візантійці. Коли київський князь Олег перетнув море й повісив на брамі Царгорода свій переможний щит, для візантійців він був не проводирем русів, а вождем дромітів. Дві античні легенди пов'язують Ахілла з цим місцем. Перша говорить про те, як Ахілл безуспішно переслідував Іфігенію, доньку царя Мікен Агамемнона, а друга – про змагання з бігу, яке він влаштував на честь перемоги у морській битві над троянцями. Трактат давньоримського географа Помпонія Мела «Про будову Землі» (44 р. н.е.) теж вказує, що Ахілл, увійшовши до Понту з готовим до війни флотом, святкував свій успіх спортивними змаганнями й іграми, і що під час перепочинку між боями він і його воїни проводили змагання з бігу. Думка про те, що Ахіллів дром знаходився на місці сучасної Тендрівської коси, увійшла до вітчизняної історії з 1824 року завдяки знахідкам капітаном Чорноморського флоту Критським зольного кургану, при розкопках якого були знайдені монети різних грецьких та римських міст, уламки лапідарних написів та графіті з посвяченнями Ахіллу. Але це були єдині археологічні дослідження Тендри. За тисячоліття підняття рівня моря берег змінив контури, і не виключено, що залишки культових споруд, які були в часи античності на березі, зараз під водою. Підводні пошуки археологів дуже ускладнює сама природа – коса являє собою акумулятивний об'єкт з нестабільною конфігурацією берегів. Будь-який об'єкт на дні у короткий термін замулюється товстим шаром піску. З усіх нечисленних островів Чорного моря о. Березань і Тендра материкові, в античні часи були з'єднані із сушею. Невипадково описи Ахіллового дрому (довга піщана коса) належить авторам римського періоду. Акваторія Ягорлицької затоки являла собою велику рівнину і була частиною Гілеї. Тому Кінбурнська коса теж має право претендувати на те, що Ахілл зі своїм флотом припливав до її берегів і тут влаштував змагання. Доля обладунків героя невідома, наприклад щит Ахілла знайдений так і не був, хоча його шукали і шукають досі. Навіть на території нашого півострова, як свідчать місцеві жителі, у часи окупації періоду Другої світової війни (1941-1943 рр.) на косу приїздили німецькі археологи, які шукали щит Ахілла, залучаючи наших військовополонених. У районі «Кінбурнська стрілка») у 1855 році в 20-ти метрах від берегової лінії місцеві рибалки «на сітки» спіймали надзвичайно цінний улов – кам'яний жертвник Ахілла (IV – III ст. до н.е.) з написом-присвятою (має декілька варіантів перекладу з грецької): «Ахиллу жертвенник и фимиам («благовония» – рос. пер.)». Знахідка сьогодні знаходиться в експозиції Херсонського краєзнавчого музею, а

на місці, де її було виявлено встановлено точну копію (2012 р.), яку виготовив миколаївський скульптор Дмитро Кореневський. І з того часу, у день відкриття Олімпійських ігор у Лондоні, дирекція національного природного парку «Білобережжя Святослава» спільно з миколаївськими спортсменами влаштовують екологічне свято. Щорічно, у другій половині літа, біля копії жертovníка Ахілла на Кінбурнській косі проводиться свято легкої атлетики – «Ахіллів забіг». Долучитися до нього можуть всі бажаючі, як початківці так і призері – легкоатлети. Переможцями змагань у різні роки були й учні нашої школи – Діана Лахтіонова (II місце) та Данило Вінничук (I місце).

В одному з численних міфів розповідається про те, що після загибелі Ахілла під стінами Трої, його мати, морська богиня Фетіда, вирішила зробити сина безсмертним. Вона попросила морського бога Посейдона підняти з морського дна острів і помістити на ньому тіло сина. Морська безодня породила острів, оповитий білою піною, за що його й назвали Левка (Білий). На острові Ахілл воскрес і одружився з Іфігенією. У такий спосіб греки боролися зі смертю, вони не могли примиритися з тим, що їхні герої помирають. Так Ахілл став богом і покровителем Понту Евксинського – Понтархом і його дух живе на острові Левка, сучасна назва Зміїний, який належить Україні. Археолог Шліман знайшов руїни Трої, повіривши міфам та гомерівському епосу у дійсне існування міста. Чому б і нам не повірити Арістотелеві, що й Ахілл існував так саме реально, як і Троя, під станами якої він бився і загинув. Припустимо, що після загибелі його поховали десь поблизу табору ахейців. Та коли настав час останнім евакуюватися, його син Неоптолем слушно розважив, що троянці можуть сплюндрувати покинуту батькову могилу і наказав викопати тіло чи то труну з прахом і взяв із собою на корабель. За згадками, царство Ахілла було десь у Фракії. Отже, цілком логічно впливає гаданий маршрут Неоптолема – не до Греції, а через Понт Евксинський у бік Дунайського гирла. По дорозі Неоптолем міркував над тим, як зустрине його батьківщина. За довгої відсутності правителя та його сина біля царського трону могли виникнути інтриги, чвари, як це сталося з іншим героєм «Іліади» царем Мікен, вождем ахейців, який після повернення додому, був убитий власною дружиною. Тому не виключено, що вдома царевичу довелося б виборювати мечем свій трон у суперників. Тому, можливо, за порадою жерця він кинув якір біля острова Левка, добре відомого грецьким мореплавцям і там поховав батька. Згодом на цьому місці було зведено храм Ахілла. Відомо, що острів Зміїний вулканічного походження. В цілому він відповідає своїй загадковій атмосфері. Одна з легенд розповідає, що в давні часи ніхто не міг, під загрозою смерті, зупинитися на ньому. Але під час шторму, якщо корабель потрапляв в біду, попереду скель з'являлась вогняна фігура Ахілла з простягнутою рукою, яка вказувала дорогу в єдину приховану гавань. Чи так було, чи ні, але точно відомо, що в XIX ст. на острові знаходився 23-х метровий маяк, який вказував дорогу мореплавцям. Вперше план острова зробив російський військовий моряк Микола Кримський у 1823 році. Він також наніс на план залишки давнього храму, який в ті часи ще добре було видно. Пізніше з них побудували маяк, залишки колон було зібрано для відправлення до Одеського музею, але туди вони так і не потрапили. А у 1841 році дослідником Миколою Мурзакевичем на острові була знайдена бронзова печатка із зображенням звивистого зміїного тіла.

Досліджуючи давні грецькі міфи та гомерівський епос, ми побачили, як тісно історія нашої рідної Батьківщини – України поєднується зі світовою. Герой – Ахілл народився, зростав, як воїн, на українській землі. Поховали його теж на батьківщині. Ми впевнені, що наш Кінбурнський півострів тісно пов'язаний з ім'ям Ахілла. Тому, в майбутньому, розвиваючи туризм, його ім'я та зображення можна використовувати як бренд нашого краю.

Використані джерела:

1. Сильченко В. Чи бігав Ахілл прудконогий поблизу Дніпра? // Науковий світ. – № 3.03.1999 р.
2. Словник античної міфології. К.:«Наукова думка», 1985 р.
3. Інтернет джерело: Бебик В. Ахілл: проукраїнський бог, цар, герой. // Голос України. Режим доступу: artefact.org.ua/history

ОЛЕКСАНДР ДЗЕМБАС – ПЕДАГОГ, НАУКОВЕЦЬ, ЛЮДИНА

*Барна Юлія, вихованка гуртка «Історичне краєзнавство» Закарпатського центру туризму, краєзнавства, екскурсій і спорту учнівської молоді, учениця 10 класу Ужгородської загальноосвітньої школи I-III ступенів № 9 Ужгородської міської ради Закарпатської області.
Керівник: Мазур Віктор Борисович, керівник гуртка «Історичне краєзнавство» Закарпатського центру туризму, краєзнавства, екскурсій і спорту учнівської молоді.*

Закарпаття багате на талановитих людей: діячів культури, науки, освіти. Серед них почесне місце посідає наш сучасник Олександр Васильович Дзембас – відомий археолог, історик, педагог. Понад тридцять років він працює методистом Закарпатського центру туризму, краєзнавства, екскурсій і спорту учнівської молоді. Вже четвертий рік я займаюся в гуртку «Історичне краєзнавство» вказаного центру. Під час екскурсій до різних історичних об'єктів нашого краю, зокрема, до замків, я дізналася про науково-пошукову діяльність О. Дзембаса. Декілька разів я була присутня на екскурсіях та відкритих заняттях гуртка «Юні археологи», які проводив Олександр Васильович. Мені сподобався зміст вказаних заходів, в першу чергу, завдяки його цікавим розповідям. Так народилася ідея написати творчу роботу, присвячену цій непересічній особистості.

Найбільше матеріалу ми отримали під час особистих зустрічей та спілкувань з Олександром Васильовичем. Цікаву інформацію про особу О. Дзембаса надали нам його учні та колеги. Використали ми також його наукові публікації та джерела з Інтернету. Зокрема, при пошуках інформації у всесвітній мережі ми виявили 146 публікацій та відео сюжетів за останні 12 років, присвячених діяльності Олександра Дзембаса.

Олександр Васильович Дзембас народився в Ужгороді першого червня 1960 року у сім'ї офіцера, учасника Другої світової війни, Василя Олексійовича Дзембаса та бібліотекаря Агнети Михайлівни (дівооче прізвище Бланар). Військова професія батька передбачала постійні переїзди та зміни місць проживання. Тому за період навчання Олександр Васильович змінив 9 шкіл по всій території колишнього Радянського Союзу. З самого дитинства його цікавила археологія, тому після закінчення навчання в Ужгородській ЗОШ №9 Олександр Васильович подав документи на історичний факультет Ужгородського університету. У 70-ті роки минулого століття конкурс на цей факультет був неймовірно великим – 8 чоловік на 1 місце. Сталось так, що він не пройшов конкурс, тому почав трудову діяльність на машинобудівному заводі в м. Ужгороді, де опанував професію фрезерувальника.

У 1978 р. Олександр Дзембас був призваний до лав Радянської армії, до м. Чернівці. Потрапив майбутній археолог у розвідку, де у підрозділі було багато спортсменів. Після служби у навчальному центрі потрапив у Центральну групу військ на території Чехословаччини. Повернувшись з армії, Олександр Дзембас поступив до Ужгородського університету на історичний факультет.

Перший курс, на думку Олександра Дзембаса, був дуже складним. Його зразу стала приваблювати археологія. Перша практика відбулася влітку – розкопки проводилися біля с. Мала Копаня Виноградівського району, де знаходиться городище епохи Римської імперії. Керівником експедиції був відомий археолог В.Г.Котигорошко. На майбутнього

археолога ці дослідження справили велике враження. На Олександра Васильовича звернули увагу викладачі через його здібності до археології та вміння гарно малювати і запропонували студенту першого курсу працювати в археологічній лабораторії.

Працюючи в лабораторії, Олександр Дзембас почав поступово формуватись як археолог, вивчив всі етапи та складові наукових досліджень, брав участь в польових роботах, в обробці археологічного матеріалу, пройшов всю школу під кураторством відомого закарпатського археолога, професора Е.А. Балагурі.

Науково-дослідницька діяльність розпочалась із студентських років. Археологія цікавила його ще з дитинства, але Олександр Васильович не міг собі уявити, що колись стане професійним археологом. Він вважав, що це цікаво, але дуже складно. Рік за роком втягувався в археологічну науку, постійно брав участь в експедиціях під керівництвом професорів Е.А.Балагурі та В.Г.Котигорошка, здебільшого на теренах Закарпаття, вивчав поселення, могильники, городища різних часів. Після отримання першого досвіду став брати участь в студентських наукових археологічних конференціях. Деколи Олександрю Васильовичу навіть доручали самостійне проведення комплексу археологічних робіт, тобто фактично керувати студентською практикою.

У 1986 р. Олександр Васильович Дзембас завершує навчання в Ужгородському університеті. Після цього Едуард Балагурі запропонував йому продовжувати працювати в археологічній лабораторії та поступити до аспірантури. Тобто, він почав самостійно займатись науковими пошуками в галузі археології і писати кандидатську дисертацію.

Але доля склалася так, що друзі познайомили його з працівниками Закарпатського центру туризму. Поспілкувались, Олександр Васильович розповів про себе, про участь у археологічних експедиціях та туристських походах у студентські роки. І тоді виявилось, що їх зацікавила спеціалізація О. Дзембаса як археолога. Олександр Васильович зустрівся з директором Закарпатського центру туризму Володимиром Івановичем Чепю – видатним педагогом та організатором позашкільної освіти, який і запропонував йому працювати в нашій установі, розвивати археологічний напрямок. З того часу О. Дзембас розпочав роботу у Закарпатському центрі туризму, де й працює до сьогодні на посаді методиста. Олександр Васильович почав досліджувати декілька городищ на теренах нашої області. Вони були різночасові, на деяких просто вивчав наслідки робіт попередніх археологів, але більшість з них були абсолютно недосліджені. Були організовані експедиції на територію городищ Іршавського: (Арданово, Стримтура, Білки), Мукачівського (Галіш-Ловачка), Виноградівського (Мала Копаня), Ужгородського (Середнє) районів, до Ужгородського та Невицького замків. Відбувалось це з 1986 до 1990 року і до всіх експедицій були залучені діти. Наповненість гуртків була досить значною і тому Олександрю Васильовичу запропонували створити школу юного археолога. Такого на теренах України практично ніде не було. У той час О. Дзембас намагався не тільки досліджувати городища, а й зробити якийсь стимул для дітей, адже рівень підготовки у них був різний. Для тих, хто найкраще працював, Олександр Васильович організовував участь у археологічних експедиціях за кордоном. Зокрема, його гуртківці брали участь у розкопках у м. Вишеграді на території Угорщини у 1990 році. Вихованці О. Дзембаса приємно здивували учасників археологічної експедиції в цьому місті своїми глибокими знаннями та високим фахом.

У 1990-их роках, згадує Олександр Васильович, середньовічна археологія, або мідеєвістика, була дуже слабо розвинена. Досліджувались, здебільшого, пам'ятки інших часів. Але трапилося так, що О. Дзембас під час дослідження городища на території Невицького середньовічного замку зустрів комісію з районного керівництва, яка намагалася оцінити вартість цієї історичної пам'ятки, бо хтось хотів взяти її на баланс.

Члени комісії показали свою повну безграмотність у визначенні методики оцінювання замку, що дуже обурило Олександра Васильовича. Тому він вирішив змінити тему своїх досліджень. Замість того, щоб захищати дисертацію, практично на 80% готову, з власними археологічними дослідженнями по темі «Історія фортифікації», Олександр Дзембас почав займатись дослідженням самого Невицького замку.

На території Невицького замку у 1993р. почала свою роботу школа юного археолога. Ідею школи запропонував сам Олександр Дзембас на всеукраїнському форумі позашкільної освіти. Вона полягала, насамперед, у тому, щоб розвивати шкільну археологію в Закарпатті. Щоб мати досвід організації роботи такої школи, Олександр Васильович брав участь у семінарах та конференціях позашкільної освіти, відвідав Запоріжжя, де вивчав роботу осередку дитячої археології в цьому місті під керівництвом Олега Рогового. Щоб розширити можливості для спілкування юних археологів, які займалися дослідженнями тільки на території своїх областей, виникла ідея зробити експеримент в масштабах всієї України, щоб юні археологи могли відвідувати різні області нашої країни. На той час О. Дзембас знав усіх керівників археологічних експедицій нашої області і мав можливість узгодити з ними відповідний графік участі дітей в цих експедиціях. Тому було складено такий графік, щоб діти з різних областей могли ознайомитись з пам'ятками різних часів, починаючи від палеоліту і закінчуючи середньовіччям, могли спілкуватися, отримувати досвід роботи в експедиціях. Був вироблено маршрут переміщення – тиждень працюють в с. Королево (Виноградівський район), наступний – у с. Мала Копаня, і так ідуть по колу, беручи участь у різних експедиціях, спілкуються з різними людьми, науковцями, які керують тими розкопками. На кожній ділянці пересікаються з іншою групою. Приїжджали діти з усієї України – Одеси, Донецька, Львова, Києва, Запоріжжя, Новограда-Волинського. А коли Олександр Васильович почав досліджувати Невицький замок, то саме на його території були створені сприятливі умови для роботи цієї школи. Перед дітьми виступали науковці Ужгородського університету та навіть лектори із-за кордону. Ефект від діяльності школи був дуже великим. Вона надавала можливість спілкуватися, обмінюватися досвідом представникам з різних областей. Взагалі, було два напрямки роботи – наукове дослідження пам'ятки та соціальний і громадський ефект – співпраця і спілкування дітей в колективі.

Крім того, у цій школі розвивався такий напрям педагогіки як міжвікова педагогіка, яка дозволяла співпрацювати та спілкуватися між собою не тільки учням різних вікових категорій, але вони спілкувалися й з вчителями, керівниками груп. Згодом зародилися зв'язки з міжнародним волонтерським рухом. Через Інтернет іноземці дізнавалися про роботу нашої експедиції. Перші волонтери приїхали до нас з Нової Зеландії – двоє молодих людей – тренер по баскетболу з коледжу та його сестра. Жили з нами два тижні і працювали нарівні з нами. Спонукало їх на поїздку в нашу країну походження з України їхніх діда та баби. Загалом, в експедиції у Невицькому замку пропрацювало понад 150 волонтерів з 33 країн світу. Ця діяльність сприяла популяризації України та нашого краю, спонукала учасників експедиції вивчати різні мови світу. Юні археологи запрошували іноземців волонтерів до себе додому. Крім того, завдяки експедиції було укладено багато браків, з яких десятків – міжнародні. Олександра Васильовича навіть запрошували на весілля до Бельгії. Участь у волонтерській діяльності брали дуже цікаві люди, зокрема відома жінка-архітектор світового рівня, англійка, яка працювала в Парижі. Для неї участь в експедиції була своєрідним відпочинком, під час якого вона із задоволенням штовхала фурики із ґрунтом. На одну з чисельних телепередач, в яких брав участь О.Дзембас, він запросив із собою вихідця з Японії та француза, який закінчив університет

в Сорбонні. Японця звали Ісей Танака і він виявився племінником колишнього прем'єр-міністра Кокуея Танаки. Була також письменниця з Польщі і ще багато цікавих людей.

До речі, співпраця в експедиції показала, що, не дивлячись на певну ментальну різницю, не виникало ніяких проблем у спілкуванні дітей з різних регіонів нашої країни. Дуже активно працювала в експедиції група дітей під керівництвом Андрія Світлинця з Іршавського району, з села Приборжавського, у яких був незвичний для інших регіонів діалект. Олександр Васильович після завершення експедиції знайшов блокнот, в якому, нажаль, невідомий автор з Центральної України склав словник закарпатських діалектизмів, що свідчило про взаємозбагачення культур дітей з різних куточків нашої країни. Багато учасників експедицій до сьогодні зберігають зв'язки між собою. Частина з них стала науковцями, вченими-археологами. Деякі відомі сучасні вчені пишуть О. Дзембасу, що завдяки його школі юного археолога стали вченими.

Про виховання патріотизму в школі юних археологів свідчить наступний факт. У роботі школи брало участь понад 150 вихованців з Луганської області, з м. Ровеньки, якими керувала Олена Петрівна Башмакова. І, як свідчить Олександр Васильович, жоден з цих колишніх юних археологів не вступив до лав незаконних збройних формувань сепаратистів.

Олександр Васильович брав участь у чисельних наукових конференціях, програмах, стажуваннях, переважно в країнах Східної Європи – Польщі, Румунії, Угорщині. У 2012 році О. Дзембас переміг у конкурсі на право проходження стажування у США, у м. Корваліс. Поїздка була надзвичайно цікавою та змістовною. Олександр Васильович мав можливість ознайомитися з роботою державних та приватних історичних музеїв. В одному з них О. Дзембасу навіть пропонували залишитися працювати, взяти участь у археологічній експедиції по дослідженню стародавнього міста інків Мачу-Пікчу, але він відмовився.

Спогади кандидата історичних наук Прохненка Ігора Анатолійовича

Ігор Прохненко – учень школи юного археолога, багато років навчався в археологічному гуртку при Закарпатському центрі туризму під керівництвом Олександра Дзембаса. Тому він поділився з нами враженнями та спогадами про школу та участь у різноманітних експедиціях, про свого вчителя О. Дзембаса. І. Прохненко навчався в Ужгородській ЗОШ №3. Йому дуже поталанило, адже це була базова школа для розвитку дитячої археології. Саме в цій школі, ще будучи студентом, Олександр Дзембас очолив археологічний гурток завдяки вчителю історії школи О.І. Медведєву. У 1986 р. Ігор Анатолійович почав ходити до археологічного гуртка. Походи, поїздки – всю цю можливість давав Олександр Васильович Дзембас дітям. Він зробив міцні осередки дитячої археології – в Ужгороді, де були гуртки у ЗОШ №3, ЗОШ №8, ЗОШ №6 та у Берегівському районі, в селах Свобода та Батьово. Дуже цікаво розповідає Ігор Анатолійович про те, наскільки Олександр Дзембас був щирою людиною, ніколи не гнався за славою. Цікаво згадати, що завжди, коли діти їхали в експедицію, Олександр Васильович постійно брав з собою згущене молоко, яке було для юних археологів як найсмачніші цукерки. Таким чином Олександр Васильович ніби стимулював дітей краще працювати, а винагородою за старання була банка згущеного молока.

Як вважає Ігор Анатолійович, археологія – це історія, озброєна лопатою, яка вимагає, крім знання історії, ще й застосування певних фізичних зусиль під час проведення розкопок. Участь в археологічному гуртку давала можливість дітям не тільки вивчати історію рідного краю, але й певну свободу від опіки сім'ї. Гуртківці під керівництвом Олександра Васильовича Дзембаса під час літніх канікул брали участь в археологічних експедиціях по Ужгородському району, до городища Галіш-Ловачка

Мукачівського району та багатьох інших. Гуртківці брали участь у розкопках на території Одеської області, біля м. Білгород-Дністровський, в Угорщині. В експедиціях Олександр Васильович учив юних археологів тому, що де б вони не були, археологи з різних областей та країн завжди допоможуть один одному. І. Прохненко також охарактеризував Олександра Васильовича як вмілого організатора експедицій – й умов проживання та харчування, транспортування дітей та спорядження, оформлення необхідних документів. Експедиції, за спогадами Ігора Анатолійовича – це свобода, це гітара, це темрява біля вогнища, це романтика, це радість від відкриття, це спілкування та дружба. В експедиція нас навчили, що завжди треба ділитися зі своїми друзями, навіть і згущеним молоком. Що робив Олександр Васильович в експедиціях – він робив з гуртківців не тільки дослідників, археологів, науковців, він робив з них людей, і це його головна заслуга. Ми навчилися любити та цінувати людей, довіряти їм. Можливість брати участь в експедиціях робила з нас загартованих людей. Ігор Анатолійович згадує, як Олександр Васильович Дзембас учив, що головне – не скільки коштує знайдена річ, а важливо, на скільки цінною історичною пам'яткою вона є.

Багатьох своїх учнів О. Дзембас долучив до участі в МАН. Олександр Васильович став першим науковцем на території Закарпаття, який почав брати участь в діяльності археологічної секції МАН.

Слід зазначити, що сьогодні один із кращих учнів О.В. Дзембаса кандидат історичних наук Ігор Анатолійович Прохненко є викладачем історичного факультету УжНУ на посаді доцента кафедри археології, етнології та культурології. Він успішно продовжує справу свого вчителя, постійно проводить археологічні експедиції із студентами.

«КРІЗЬ РОКИ..»

Гачан Юлія, вихованка гуртка «Юний журналіст» Комунального закладу «Центр дитячої та юнацької творчості Світловодської районної ради Кіровоградської області».

Керівник: Маляренко Олександр Олександрович, керівник гуртка гуртка «Юний журналіст» Комунального закладу «Центр дитячої та юнацької творчості Світловодської районної ради Кіровоградської області».

Минуле, наче коріння зв'язує нас землею, традиціями, особливою історією та звичаями. Існує думка, що історія – це щось далеке від нас, таке, що давно минуло. Але я не можу погодитись, адже історію творимо саме ми – тут і зараз. Кожен пережитий нами день сьогодні, стане історією – історією минулого. Ось так і творили, доволі складну минувшину наші предки.

Кожне місто має щось особливе, неповторне. Особливість Світловодська в тому, що воно успадкувало всі молоді міста, що «виросли» над Дніпром у другій половині ХХ сторіччя, коли розпочалося будівництво каскаду гідроелектростанцій на Дніпрі – Славутичі. Місто доволі молоде, проте історія цієї місцевості дуже стародавня. Минуло більш ніж 60 років відтоді, як навесні 1954 року на береги Борисфена – Дніпра, що біля села Таборище, прийшли перші гідробудівельники. Вони мали на меті створити найбільше у світі рукотворне водосховище та збудувати Кременчуцьку ГЕС. Із часом розпочалися перші роботи з підготовки затоплення дивовижних гаїв і річок, лісів і домівок – пам'яток давнини...

Будівництво гідроелектростанції передбачало народження нового та сучасного міста. Ті далекі 1954-1961 роки змінили долю не тільки «ревучого» Дніпра, а й багатьох

людей. Там, де колись стояло давнє козацьке село Таборище, протилежні береги річки з'єднала гребля Кременчуцької ГЕС. Поряд з нею на місці цього селища зростали перші багатоповерхівки мальовничого міста.

Отже, повертаємося знову до прадавніх часів. Минуле – це само ідентифікація людини, можливо, навіть – його коренева система. Більшість з нас, творців історії, нажаль, славимося тим, що ставимося до історії без особливого трепету й поваги. Легко йдемо на нововведення. Славлення до історії – окрема частина людської культури. Колишнє – це не наше обтяження, а наше багатство. Потрібно пам'ятати, хто ми, як ми жили, які помилки здійснювали, щоб в подальшому звести до мінімуму ризик повторити помилки інших поколінь. А щоб краще зрозуміти той спадок, який залишили нам предки, нам з вами допомагають люди, які теж зацікавлені у вивченні минулого – це історики, археологи, хроністи. На території України перші археологічні товариства виникли у XIX сторіччі. У 1839 році було створене Одеське товариство історії і старожитностей, найстарше в Україні. Згодом, виникають перші музеї на території України у Миколаєві (1809р.), Феодосії (1811р.), Одесі (1825р.), які займалися в т.ч. і збиранням археологічного матеріалу.

Місцевість, де зараз знаходиться чарівне місто Світловодськ, була заселена ще в глибоку давнину. Археологічні дослідження нашого краю вперше почали проводити радянські вчені в середині XX століття. Один з археологів радянського того періоду – це Олексій Іванович Тереножкін. У 1950-1951 році під його керівництвом, була проведена Дніпровська правобережна скіфська експедиція. Завдяки професійності та наполегливості керівника, вона дала значні наукові результати в дослідженні археології Середнього Придніпров'я. Зокрема, на наших землях були дослідженні декілька городищ чорноліського періоду: одне з них біля села Тясминки, а два інших біля села Калантаєво, Новогеоргіївського району. В околицях колишніх міст Крилова та Новогеоргіївська, а також біля села Табурище було виявлено велику кількість археологічних пам'яток.

Понад 45 років під час земельних робіт на території Нового міста (одного з мікрорайонів м. Світловодська) було виявлено в ґрунті поховання, які дослідники віднесли до пізньоскіфського.

Найбільш цікавими і такими, що добре збереглися, є слов'янські поселення, які відносяться до часу, що передувало утворенню давньоруської держави. Було виявлено ціле скупчення подібних поселень. Деякі з них навіть дали важливий археологічний матеріал, за яким вчені виділили окрему археологічну Пеньківську культуру, за назвою села Пеньківка, поблизу Новогеоргіївська. Датувалися вони VI – початком IX ст. н.е. Доречі, дослідники вважають, що в районі Тясмина проживали слов'янські племена уличів. Отже, виявлені тут слов'янські поселення, очевидно, слід вважати уличькими. Стародавні слов'янські племена, що селились в районі гирла Тясмина, мали торгові і економічні зносини з містами Римської імперії.

Цікаві дані про с. Табурище і знаходження на його території археологічних пам'яток було знайдено в роботі В. Гошкевича «Клады и древности Херсонской губернии», 1903 році. Як відомо, Новогеоргіївщина входила за часів Російської імперії до складу Херсонської губернії. У книзі В. Гошкевич так описує скарб, виявлений в околицях міста Новогеоргіївська на початку 80-х років XIX ст. На березі річки Тясмину розмито водою узвишся, з якого висипалося стільки срібних монет, що місцеві пастухи носили їх шапками. 7 монет із цього скарбу потрапили до колекції Єлизаветградського реального училища. Це, зокрема, монети Нерви (96 – 98 рр. н.е.), Траяна (98 – 117 рр.), Адріана (117 – 138 рр.), Антонія Пія (138 – 161 рр.), Марка Аврелія (161 – 180 рр.),

У 1956 році експедицією Інституту археології Академії Наук УРСР в районі Новогеорґіївська виявлено також ряд городищ передскіфської чорноліської культури. Одне з них знаходиться на Московській горі. Розкопки дали підстави зробити важливе для історії фортифікації в Середньому Подніпров'ї відкриття. Стало відомо, що чорноліські городища укріплялися вкругову земляними валами, і, що особливо важливо, оточувались дерев'яними стінами, рубленими з колод у формі клітей

1957 – 1959 роки. Інститутом археології АН УРСР було здійснено ряд археологічних розвідок з метою виявлення археологічних об'єктів, а якщо такі знаходилися, то проводились на них археологічні дослідження (закладалися шурфи, розкопки). Найбільш повно було досліджене поселення біля так званої Московської гори поблизу м. Новогеорґіївська в долині р. Цибульник. Поселення відносилось до доскіфського періоду історії, і стосувалося чорноліської культури IX – VII ст. до н.е.. На Московській горі було досліджено і десяток курганів з похованнями різних історичних періодів. Усвідомлюючи той факт, що невдовзі чаша Кременчуцького водосховища наповниться водою, деякі вчителі історії Новогеорґіївського району здійснили свої археологічні розвідки з метою виявлення археологічних пам'яток, і збору цінного матеріалу.

Кургани: перші з них у нашому краї, як складова поховального ритуалу були споруджені близько п'яти тисяч років тому. Всього на території Світловодського району є 175 курганів, серед яких є скіфські та сарматські, з пізнішими допохованнями часів Київської Русі та козаччини. Враховуючи древність більшості курганів, лише деякі з них достатньо високі, що їх можна розгледіти: курган між дачними масивами Автомобіліст і Росинка понад дорогою ліворуч від Чигиринської траси, група з трьох курганів біля села Нагірного включена в перелік об'єктів природно-заповідного фонду Світловодського району під назвою “Придніпровські кургани”, ще одну групу з трьох курганів можна побачити ліворуч від траси між селами Подорожнім і В'язівкою.

Скіфський могильник, Калантаївське городище – археологічна пам'ятка кінця бронзового віку – початку раннього залізного віку. Датоване 10–8 ст. до н. е. Досліджене 1956–57 поблизу села Калантаїв Кременчуцького району Кіровоградської обл. нині ця територія затоплена Кременчуцьким водосховищем. Входило до Тясминської оборонної лінії городищ чорноліської культури. Виявлено рештки дерев'яного укріплення в товщі валу, два рови, наземні житла, господарчі ями, кераміку та інші артефакти. За межами валу знаходилося синхронне поселення. Розкопано також 42 сарматських поховання на цвинтарі I ст. н. е.

Ось деякі цікаві відомості про нашу минувшину. Щоб переказати все, нині відоме, не вистачить пів життя, а дослідити все повністю, не досить і цілого. Цими словами я хочу сказати, що кожен з нас повинен знати історію свого народу. Освічена людина завжди розуміє, що без звичного немає новітнього, без традиційного немає нового, без колишнього немає теперішнього. В кінці своєї розповіді, хочу традиційно закликати всіх поважати і вивчати історію не лише популярних зірок ТБ, а й свого краю, народу.

Інакше, хто ми без своєї історії і спадщини...?

Список використаних джерел:

1. Винокур І. С. Археологія України / І.С.Винокур, Д.Я.Телегін. – К.: Вища школа, 1994.
2. Давня історія та археологія краю. / [Г. А. Пархоменко, учні 11-а класу СЗОШ № 7 м. Світловодськ, пошуково-дослідницька робота]; – Світловодськ: СЗОШ №7, 2008.
3. Березовець Д. Т. Могильники уличів у долині р. Тясмина // Слов'яно-руські старожитності. – К., 1965.
4. Мережа Інтернет
5. Зленко О. «Хроника о городе Новогеоргиевске».
6. Матеріали, надані працівниками Світловодського краєзнавчого музею.

ДЕЯКІ УТОЧНЕНІ ДАНІ СТОСОВНО ІМПОРТУ ПРОДУКЦІЇ В КЕРАМІЧНІЙ ТАРІ У НИЖНЄ ПОБУЖЖЯ В ДОБУ ПІЗНЬОЇ АРХАЇКИ

Гембержевська Дар'я, вихованка гуртка «Археологічне краєзнавство» Комунального закладу «Миколаївський обласний Центр національно-патріотичного виховання, туризму та краєзнавства учнівської молоді» Миколаївської обласної ради, студентка I курсу Чорноморського національного університету імені П. Могили.

Керівник: Бондаренко Денис Володимирович, керівник гуртка «Археологічне краєзнавство», методист Комунального закладу «Миколаївський обласний Центр національно-патріотичного виховання, туризму та краєзнавства учнівської молоді» Миколаївської обласної ради.

Грецька колонізація Північного Причорномор'я почалася з регіону Нижнього Побужжя наприкінці VII ст. до н.е. заснуванням Борисфену на сучасному острові Березань. З часом з'явилася Ольвія та її сільськогосподарське оточення. Все, що залишили елліни на наших територіях викликає неабиякий інтерес в наукових колах.

Торгівля була однією з ключових галузей господарства давніх еллінів. Про важливість та перспективність встановлення обсягів імпорту продукції в амфорній тарі у Нижнє Побужжя ще на початку 1980-х рр. писала Н.О. Лейпунська. До сьогодні питання залишається відкритим.

Окремі розрахунки, пов'язані з обчисленням кількісних показників тарних амфор, проводяться постійно. На практиці, зазвичай, вони обчислюються за кількістю ніжок або вінчиків посудин. Автор вважає ці способи нераціональними, адже результатом таких розрахунків стає порівняння кількості посудин (а, часто – фрагментів таких посудин), об'єми яких значно відрізняються. Відповідно, і результати таких розрахунків не є прямим відображенням обсягів імпортованої продукції. В даній роботі ми пропонуємо проводити обчислення відносних показників імпорту безпосередньо за об'ємом амфор, уламки яких знайдено.

Мета роботи: уточнення відносних показників імпорту продукції в амфорній тарі на архаїчні пам'ятки Нижнього Побужжя, в розкопках яких брала участь автор роботи, із використанням нового методу обчислення фактичного сумарного об'єму посудин (далі – метод об'ємів).

Звісно, через обмежену кількість вивченого матеріалу, наша робота не претендує на завершене дослідження. Вона покликана показати перевагу запропонованого автором методу та продемонструвати скореговані розрахунки, які були б іншими при використанні старих способів обчислення.

Завдання:

- вивчити та проаналізувати наукові праці, присвячені означеній проблематиці;
- взяти участь у розкопках Борисфену, Вікторівки-I, Бондаревських Джерел;
- комплексно вивчити колекцію фрагментів амфорної тари з розкопок, в яких брала участь автор (замальовки профілів, аналіз морфологічних та метричних особливостей, пошук аналогій, визначення центрів виробництва та типів посудин);
- провести підрахунок вінчиків та ніжок амфор у відповідності до центрів виробництва та типів;
- розробити формули обчислення об'єму амфор відповідно до їх морфологічних характеристик, визначити об'єми посудин за аналогіями;
- обчислити фактичний сумарний об'єм тари різних центрів виробництва з кожного комплексу та в цілому;
- обчислити відносні показники обсягів імпорту продукції в амфорній тарі із застосуванням різних методів, порівняти отримані результати;
- на прикладі великих виборок матеріалу прослідкувати динаміку імпорту;

- порівняти відносні показники обсягів імпорту продукції в амфорній тарі з пам'яток Нижнього Побужжя та Боспору.

Автор вперше на матеріалах Нижнього Побужжя апробувала метод обчислення відносних показників імпорту продукції в амфорній тарі, заснований на обрахуванні об'єму кожної окремо взятої посудини. Даний метод дає свої результати при аналізі всього масиву фрагментів керамічної тари з розкопок археологічного комплексу. Нажаль, проведення такого розрахунку на основі матеріалу старих розкопок проблематичне. Причиною тому є недостатньо ретельна фіксація цієї категорії знахідок нашими попередниками.

Тому, для накопичення джерельної бази даного дослідження у вигляді комплексів керамічної тари, автор брала активну участь в розкопках та камеральній обробці знахідок архаїчних пам'яток Нижнього Побужжя: Вікторівки-І, Бондаревських Джерел та Борисфену. Тож основу джерельної бази дослідження склала колекція з 13 423 фрагментів амфор (з них 471 – вінчики та ніжки).

На початковому етапі нами була обрахована кількість посудин в кожному дослідженому комплексі з урахуванням вінчиків амфор, які належали явно різним посудинам, а також ніжок тих типів амфор, вінчики від яких не знайдено. Так, кожен з фрагментів, використаних нами у виборці, відповідає умовно цілій посудині. Безумовно, ці дані не вказують на реальну кількість амфор, фрагменти яких знайдено в комплексі, натомість демонструють їх абсолютний мінімум.

Далі обчислення відносних показників імпорту продукції в амфорній тарі здійснювалося методом розрахунку фактичного сумарного об'єму імпортованих посудин в матеріалах кожного вивченого комплексу.

Основи цього методу були розроблені А.П. Абрамовим та використані при вивченні амфорних колекцій з пам'яток Боспору. Нами цей метод дещо вдосконалено та вперше застосовано для аналізу матеріалу Нижнього Побужжя.

Суть методу полягає в обчисленні об'єму кожної посудини, фрагмент якої використано у виборці, та визначенні сумарного об'єму всіх посудин з урахуванням типо-стандартів та центрів виробництва.

У визначенні типо-стандартів амфор, а також їх морфологічних та, головне, метричних характеристик за основу ми взяли класифікацію, розроблену С.Ю. Монаховим.

З метою пошуку аналогій, використані у виборці фрагменти вінчиків та ніжок амфор були замальовані, визначено їх метричні характеристики та морфологію.

Пошук аналогій знайдених нами амфор дозволив визначити метричні стандарти значного масиву матеріалу. При визначенні фрагменту амфори в межах декількох суміжних типів ми використовували середній об'єм посудин.

Однак, не всі форми, описані у каталозі С.Ю. Монахова, мають вимірні об'єми. Тому, нам потрібно було розробити формулу для визначення об'єму амфори, засновану на її метричних характеристиках.

Так, горло ми прийняли за циліндр, об'єм якого рахували за формулою $V = \pi r_g^2 h_g$, де r_g – радіус горла, h_g – висота горла. Плечі амфори (від горла до місця максимального розширення) прийнято за сферичний ковпак, об'єм якого розраховували за формулою $V = \pi h_p^2 (R_p - 1/3 h_p)$, де h_p – висота плечей, R_p – їх максимальний радіус. Об'єм нижньої частини амфори розраховували відповідно до морфологічних особливостей конкретного типу. Так, наприклад, нижню частину амфори піфодної форми необхідно розділити на кілька сегментів, які приймаються за сегмент сфери, об'єм якої обчислюється на формулою $V = 1/6 \pi h_t^3 + 1/2 \pi (r_a^2 + r_x^2) h_t$, де h_t – висота тулуба, r_a і r_x – радіуси

паралельних січних площин. В свою чергу об'єм нижньої частини амфори конічної форми варто прийняти за конус, об'єм якого розраховується за формулою $V = 1/3 S_T h_T = 1/3 \pi r_T^2 h_T$, де S_T – площа основи тулуба, h_T – його висота, а r_T – радіус основи (додаток В). Відносна похибка при таких обчисленнях, як правило, складає не більше 1,5 % від загального об'єму амфори і зумовлена особливостями її будови.

Таким чином, об'єм амфор ми визначали за формулами:

$V = (\pi r_e^2 h_e) + (\pi h_n^2 (R_n - 1/3 h_n)) + (1/6 \pi h_m^3 + 1/2 \pi (r_a^2 + r_x^2) h)$ – для амфор піфодної форми, $V = (\pi r_e^2 h_e) + (\pi h_n^2 (R_n - 1/3 h_n)) + (1/3 \pi r_m^2 h_m)$ – для конічних посудин.

Такий метод дозволяє обраховувати абсолютні показники об'єму амфор того чи іншого типу і центру виробництва в окремо взятому комплексі і, на наш погляд, надає найбільш об'єктивні дані.

Наступним етапом стало переведення абсолютних показників у відносні. Таким чином розраховано відсоткове співвідношення обсягів продукції різних центрів-експортерів в кожному з досліджених комплексів.

Отримані дані переведено в діаграми та, з метою виявлення тенденцій, порівняно між собою. Таким чином, порівнянню піддалися комплекси різних типів та різного географічного розташування в межах Борисфену-Ольвійського полісу.

З метою простеження динаміки імпорту різних центрів використано найбільш великі виборки матеріалу із зольника № 1 Вікторівського святилища та розчистки вимостки на Бондаревських Джерелах, які функціонували впродовж тривалого часу. Весь хронологічний період формування (функціонування) комплексів умовно розбито на відрізки з кроком в 25 років. Об'єми імпорту по цим періодам розподіляються в залежності від датування окремого типу тари та з урахуванням хронології дослідженого об'єкту. У випадку, коли час побутування амфор певного типу займає більше, ніж чверть століття, ми обраховували його умовну середню долю, що може припадати на цей відрізок. Цей метод також був апробований А.П. Абрамовим на матеріалах Боспору. В наших обчисленнях не враховуються амфори, тип, а відповідно і вузьке датування, яких визначенню не піддаються. Тому показники загального об'єму можуть відрізнятися від об'єму за хронологічними відрізками.

Звісно, такий метод не претендує на повну об'єктивність, однак дозволяє бачити загальні тенденції в динаміці імпорту окремих центрів виробництва на певному вузькому хронологічному відрізку.

У підсумку, ми побачили значні розбіжності у результатах, що безперечно свідчить про більшу точність запропонованого нами методу об'ємів. Таким чином відносні показники імпорту з різних комплексів були уточнені, що дало змогу відкоригувати удільну частку продукції різних центрів виробництва у Нижньому Побужжі та, відповідно розставити їх за позиціями: Хіос (40,41 %), Лесбос (30,6 %), Північна Егеїда (16,14 %), Фасос (6,45 %), Мілет (2,92 %), Самос (1,1 %), Клазомени (1,04 %), Аттика (0,71 %), невизначені центри виробництва (0,61 %).

Розстановка часток імпорту продукції провідних центрів-експортерів у Нижньому Побужжі, в цілому, відповідають даним відміченим нашими попередниками, але значною мірою їх уточнюють.

Порівняння відносних обсягів імпорту продукції в амфорній тарі на різних за функціональним призначенням об'єктах дало приблизно схожі результати. Однак ми можемо виділити і деякі відмінності. Так, на матеріалах з о. Березань та зольнику Вікорівки-I переважає імпорт з о. Хіос (59,4% та 48,5% відповідно). Варто відмітити, що обидві виборки походять з ритуальних об'єктів, які знаходяться у безпосередній близькості, або ж на території населених пунктів. Частка імпорту з о. Лесбос складає 29-

30 % загального обсягу на всіх пам'ятках, окрім Бондаревських Джерел, де цей показник дорівнює 25,84%. Також імпорт з цього центру переважає в напівземлянці Вікторівка-I (29,75%). На Бондаревських Джерелах переважає імпорт з невизначених центрів Північної Егеїди (35,95%). Показники імпорту з цих центрів значно відрізняються у виборках з різних пам'яток. Так, в напівземлянці Вікторівки-I він складає 25,76%, в зольнику – 8,03%, а в культурному шарі Борисфену – 1,81%.

Окремі, значні за кількістю матеріалу, виборки дали можливість прослідкувати і динаміку імпорту у Нижнє Побужжя, яка виявилася приблизно однаковою для обох проаналізованих пам'яток. Так в $2/4 - 3/4$ VI ст. до н.е. беззаперечним лідером був імпорт Лесбосу, пізніше його доля поступово падає. Натомість, до кінця архаїчного періоду стрімко зростає доля продукції Хіосу. Імпорт Клазомен та Мілету, який становить доволі значну частку на ранньому етапі, з часом, сходить нанівець. Їх місце займають Фасос та центри Північної Егеїди.

Як відомо, об'єми імпорту з одного центру на різних пам'ятках, і, відповідно, в різних регіонах можуть значно відрізнятися. Тому, ми вирішили порівняти відносні показники імпорту у Нижнє Побужжя з матеріалами Боспору.

Основу для порівняння складають публікації А.П. Абрамова, присвячені дослідженням пам'ятки Гаркуша-I на Таманському півострові, яка зазвичай ототожнюється з античним городищем Патрей.

Керамічну тару городища репрезентує вибірка з 1075 цілих форм і ніжок амфор з розкопок Патрею 1985-2005 рр., що включає в себе весь доступний на момент публікації статті матеріал.

Відносні показники обсягів імпорту продукції в амфорній тарі на городище Патрей в період 600-465 рр. до н.е. складають: Хіос – 4 106,5 л (28,98 %), Лесбос – 3 491,1 л (25,7 %), Північна Егеїда – 2 945,9 л (20,79 %), Клазомени – 851 л (6,01 %), еолійські центри – 750 л (5,3 %), Фасос – 615 л (4,34 %), Мілет – 414 л (2,92 %), Менда – 335 л (2,36 %), Самос – 149 л (1,05 %), Аттика – 138 л (0,97 %), Коринф – 53,2 л (0,38 %). Решту (170,6 л – 1,2 %) складають амфори Нікосії, Беотії, амфори з роздутим горлом тощо. Загальний об'єм імпорту за цей період складає 14 169,3 л (100%).

Тож, розстановка відносної долі імпорту провідних центрів-виробників у Нижньому Побужжі та на Боспорі, в цілому, схожа. В обох регіонах на першому місці за об'ємом продукції стоїть Хіос, на другому – Лесбос, на третьому – невизначені центри Північної Егеїди. Однак, на городищі Патрей відсоткові показники імпорту з Хіосу і Лесбосу менші за показники Побужжя майже на 10%, що може бути зумовлено більшою різноманітністю центрів виробництва. Проте, імпорт з Північної Егеїди у Нижньому Побужжі становить 16%, що на 4% менше за аналогічні показники городища Патрей. Така сама ситуація з імпортом Мілету, Менди та інших центрів.

Отримані в ході роботи уточнені дані щодо обсягів імпорту продукції в амфорній тарі дозволить використовувати їх для порівняння з аналогічними показниками, обрахованими аналогічним методом з інших пам'яток та комплексів античного часу. Дана робота, на нашу думку, призведе до значно уточнених даних з даної проблематики.

При подальших дослідженнях і обробці нового матеріалу ми плануємо введення коефіцієнту, якій буде відповідати долі збереженої частини врахованого вінчика (ніжки) до цілої окружності. Такі розрахунки будуть більш точними.

В майбутньому запропонований нами метод, зокрема, може бути використаний і для визначення інших кількісних показників. На нашу думку, на основі вивчення матеріалів з житлових комплексів, можливим є обрахування середніх об'ємів споживання продукції в

амфорній тарі (прикладом, однієї людиною за рік). Такий показник може стати коефіцієнтом для обчислення кількості населення окремих поселень.

На сьогоднішній день брак інформації (неповна фіксація і публікація всіх знахідок нашими попередниками) роблять можливим застосування запропонованого нами методу лише на нових розкопках.

ПРО ЩО МОВЧАТЬ КУРГАНИ НИЖНЬОЇ ДУВАНКИ

Замошник Вероніка, учениця 11 класу Нижньодуванського закладу загальної середньої освіти I-III ступенів Нижньодуванської селищної ради Сватівського району Луганської області, вихованка гуртка «Археологічне краєзнавство» Луганського обласного центру дитячо-юнацького туризму і краєзнавства.

Керівник: Вдовін Олександр Анатолійович, вчитель історії та правознавства Нижньодуванського закладу загальної середньої освіти I-III ступенів Нижньодуванської селищної ради Сватівського району Луганської області, керівник гуртка «Археологічне краєзнавство» Луганського обласного центру дитячо-юнацького туризму і краєзнавства.

Археологічній науці у XXI столітті відомі сотні тисяч знахідок по всьому світу, деякі з них добре відомі широкому загалу та детально вивчені науковцями, в той час як інші вражаючі знахідки залишаються маловідомими. Часто буває так, що древні кургани безповоротно пошкоджуються або втрачаються внаслідок недбалості при прокладанні автодоріг, міських підземних комунікацій чи розорюванні полів під час сільськогосподарської діяльності. Я впевнена, що історія мого рідного краю набагато глибша, ніж описано у підручниках історії.

Вивчаючи тему «Бронзовий вік» на заняттях гуртка «Археологічне краєзнавство», і обговорюючи проблему виникнення та розвитку традиції зведення курганів у представників різних археологічних спільнот, ми вирішили дізнатися більше про кургани навколо Нижньої Дуванки, яких так багато навкруги. Яка приблизна їхня кількість навколо нашого селища, ким були давні будівничі цих могильників, коли були зведені нижньодуванські кургани – ці питання зацікавили нас найбільше. Тож, новину про роботу археологічної експедиції у Нижній Дуванці та можливість взяти у ній участь ми зустріли з величезним ентузіазмом.

Охоронні археологічні розкопки одного з курганів проводилися на початку вересня 2020 року біля селища Нижня Дуванка Сватівського району Луганської області під керівництвом професора кафедри історії та археології Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля (СНУ ім. В. Даля), доктора історичних наук Бровендера Юрія Михайловича.

Пошукова група гуртка «Археологічне краєзнавство» Луганського обласного центру дитячо-юнацького туризму і краєзнавства взяла активну участь в роботі експедиції.

Завданнями нашої пошуково-дослідницької роботи було визначити:

- приблизну кількість курганів довкола Нижньої Дуванки;
- орієнтовний час спорудження досліджуваного кургану;
- кількість та типи виявлених під час розкопок поховань;
- культурно-хронологічну належність поховань.

Археологічні розвідки

Ще влітку 2020 року нами було проведено дослідження території навколо Нижньої Дуванки з метою виявлення пам'яток археології і подальшого складання археологічних карт, а також для порівняння виявлених курганів з раніше отриманими відомостями про археологічні пам'ятки: науковими звітами, архівними матеріалами, опублікованими

даними. В межах нашого селища та навкруги нього нами було виявлено кілька десятків таких об'єктів. Загалом, кількість курганів, на нашу думку, може становити близько ста п'ятдесяти. Частина з них виявити було досить складно, оскільки вони були розорані в результаті сільськогосподарської діяльності і вже майже не проглядаються.

Врахувавши зібрану нами інформацію, керівництво археологічної експедиції обрало один з курганів для проведення польових археологічних досліджень.

Початок розкопок

Об'єкт дослідження знаходиться на землях Нижньодуванської об'єднаної територіальної громади Сватівського району Луганської області за 600 метрів на північний захід від машинно-тракторної станції фермерського господарства «Каштан». Ця місцевість має назву «Салотопка», бо існує легенда, що на цьому місці колись було виробництво мила. Розкопки кургану проводились за допомогою сільгосптехніки шляхом зняття ґрунту до материка методом паралельних траншей із залишенням паралельних бровок для стратиграфічних спостережень. Після цього зняття ґрунту здійснювалось пошарово лопатами вручну. В процесі зачистки було виявлено ровик (кромлех) діаметром майже 12 метрів. Імовірно, для людей доби бронзи кромлех відображав міфореелігійну картину світу та виконував роль огороження священного простору, був своєрідним «кордоном» між світом живих і світом мертвих. Цю думку підтверджує розташування майже усіх виявлених поховань у межах кромлеху.

Знахідки

У процесі розкопок було виявлено та досліджено дев'ять поховань, одне з яких дитяче. Усім похованням притаманний ряд ознак, що дозволяє з абсолютною впевненістю стверджувати про їхню належність до катакомбної культурно-історичної спільноти (2700—2000 рр. до н.е.) доби бронзи. Остаточо це підтвердить лабораторний радіовуглецевий аналіз.

Ознака 1. Тип поховальних ям. Усі досліджені під насипом кургану поховання знаходилися у спеціальних підземних камерах-усипальницях – катакомбах, які складаються зі вхідної ями та влаштованої під її стінкою підземної поховальної камери у вигляді заглибленого підбою.

Ознака 2. Трупопокладення (положення тіла у похованні). Виявлені рештки лежали на боці у скорченому положенні, обличчям до входу до поховальної камери, ноги підігнуті під гострим кутом, кисті рук розташовані біля колін. Вчені припускають, що така поза небіжчика символізувала вершника, що скаче на коні, долаючи шлях до Царства Тіней.

Ознака 3. Кераміка з поховань. Кераміка є одним з найбільш важливих індикаторів культурно-хронологічного визначення археологічної пам'ятки. Посуд, знайдений у похованнях кургану, має широке дно, невисокі вінця, опуклі стінки та достатньо багатий та різноманітний орнамент, притаманний саме катакомбній культурній спільноті.

Ознака 4. Інший поховальний інвентар. В більшості поховань зафіксовано плями круглої форми червоної вохри, яка в той час символізувала вогонь. В усіх похованнях знаходилися кістки дрібної та великої рогатої худоби. Очевидно, що це рештки жертвних підношень їжі. В одному з поховань знайдена курільниця у вигляді звичайного уламку горщика, у якому знаходилися жарини. Схоже, камера очищувалася вогнем від злих духів. В дитячому похованні виявлено гранітну сокиру-молоток. Вражає з якою майстерністю та ретельністю вона відшліфована. У цьому ж похованні знаходився набір астрагалів (альчиків) – іграшок з таранних кісток дрібних парнокопитних тварин. Гра в альчики й досі популярна в деяких країнах Середньої та Центральної Азії.

Висновки пошуково-дослідницької роботи «Про що мовчать кургани Нижньої Дуванки»

Виконавши завдання пошуково-дослідницької роботи, ми дійшли висновку, що:

- поблизу Нижньої Дуванки знаходиться близько 150 курганів;
- курган, який був об'єктом дослідження археологічної експедиції був зведений близько 4,5 тисяч років тому (доба бронзи);
- у цьому кургані виявлено та досліджено дев'ять поховань;
- усі виявлені та досліджені поховання належать до катакомбної культурно-історичної спільноти.

Але, найголовніше, ми знайшли нові свідчення того, що територія Нижньої Дуванки та її околиць була щільно заселена людьми ще починаючи з епохи бронзи. Ми пишаємось тим, що внесли свій невеликий внесок в дослідження давньої історії рідного краю і сподіваємось, що проведення розкопок у нашому селищі дало новий імпульс розвитку Нижньодуванської громади та дозволило покращити нашу інфраструктуру, що значно підвищить туристичний потенціал нашої малої батьківщини.

Використана література:

1. Бунатян К.П. та ін. На світанку історії. – К.: Видавничий дім «Альтернативи», 1998. – 336 с.
2. Винокур І.С., Телегін Д.Я. Археологія України: Підручник для студентів історичних спеціальностей вищих навчальних закладів. Видання друге, доповнене і перероблене. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2008. – 480 с.: іл.
3. Л. Залізник. Стародавня історія України. – 2-ге вид, доповн. – К.: Темпора, 2019. – 640 с., іл.

АРХЕОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ с. БІЛКИ

Ромочівська Марія, вихованка гуртка «Історичне краєзнавство» Іршавського районного центру позашкільної роботи, учениця 10 класу Ільницького спортивно-гуманітарного ліцею Іршавської районної ради Закарпатської області.

Керівник: Коровська Наталія Євгенівна, методист Іршавського районного центру позашкільної роботи Іршавської районної ради

Село Білки дуже велике, більше ніж деякі районні центри. Його населення складає близько 8 тисяч чоловік. Розташоване воно в долині річки Боржава, за 9 км від м. Іршави. Географічні координати 48°19'46" пн. ш. 23°08'23" сх. д.

На території села виявлено неолітичні поселення, біля села є могильник куштановицької культури. На поселенні цієї ж культури виявлений скарб бронзових виробів, який складався з наконечника списа, двох сокир-кельтів та тринадцяти браслетів. Дане поселення датується VIII-III століттям до нашої ери.

На території села виявлено неолітичні поселення, біля села є могильник куштановицької культури. На поселенні цієї ж культури виявлений скарб бронзових виробів, який складався з наконечника списа, двох сокир-кельтів та тринадцяти браслетів. Дане поселення датується VIII-III століттям до нашої ери.

У VI – IV столітті до нашої ери на пагорбі біля села Білки племенами куштановицької культури споруджено городище. Воно було круглим, загальною площею близько двох тисяч метрів (діаметр біля 50 метрів), оточене валом.

Зрозуміти історію у повному контексті без вивчення історії окремих населених пунктів не тільки не можливо, але і неправильно, адже мікроісторія важлива складовою великої історії.

Комплексного дослідження археологічних пам'яток с. Білки ще не проводилося. Є тільки розрізненні дані про ці археологічні пам'ятки.

Мета дослідження: вивчити археологічні знахідки с. Білки.

Завдання роботи впливають із поставленої мети:

- зібрати і проаналізувати історичні дані про бронзовий скарб знайдений видатним археологом Ф. Потушняком;

- розкрити особливості білецьких курганів Куштановицької культури;

- охарактеризувати Білецьке городище гальштатського періоду;

Предметом даного дослідження виступає археологічна історія Закарпаття.

Об'єктом є археологічні пам'ятки с. Білок.

Археологія села Білки Іршавського району цікава. Адже тут знаходяться і бронзовий скарб, і куштановицькі могильники і звичайно, Білківське городище гальштатського періоду. Знахідки на руїнах городища, на схилах горбів розповідають про те, що тут не раз відбувались кровопролитні сутички між ворогуючими сторонами. Однак таємниці цього городища дотепер ще повністю не розкриті. Археологи ще не раз повернуться до нього і будуть вести пошукові роботи.

Хоча всі археологічні, історичні дослідження проводились ще до мого народження та археологія мене цікавить, тому я вирішила зібрати наявні дані в одне ціле. Дану пошукову роботу я вирішила написати ще і тому, що мені небайдужа історія мого краю, а саме розвиток поселення у краї в давнину.

Робота над даним дослідженням тільки перший крок у цікавому та потрібному дослідженню з джерел історії місцевих населених пунктів, які значною мірою доповнять історію нашого району.

ДОМЕСТИКАЦІЯ ТВАРИН В ПЕТРОГЛІФАХ КАМ'ЯНОЇ МОГИЛИ

Савко Юлія, вихованка гуртка «Історичне краєзнавство» комунального закладу «Запорізький обласний центр туризму і краєзнавства, спорту та екскурсій учнівської молоді» Запорізької обласної ради., учениця 10 класу Костянтинівського районного навчально-виховного об'єднання «Гімназія – Мала академія наук № 1 «Таврія» Мелітопольської районної ради Запорізької області.

Керівник: Горбова Ольга Анатоліївна, вчителька історії Костянтинівського районного навчально-виховного об'єднання «Гімназія – Мала академія наук № 1 «Таврія» Мелітопольської районної ради Запорізької області, керівник гуртка «Історичне краєзнавство» комунального закладу «Запорізький обласний центр туризму і краєзнавства, спорту та екскурсій учнівської молоді» Запорізької обласної ради.

Історія системного дослідження раннього неоліту-енеоліту бере початок у 50-ті роки минулого століття. Відразу після завершення Другої світової війни розкопки найбільших поселень проводили В.М. Даниленко, А.В. Добровольський та А.В.Бодяньський. До 60-х років були розкопані і частково опубліковані матеріали Кам'яної Могили. У ХХІ столітті в Україні спостерігається значне підвищення інтересу до неолітичної епохи, про що свідчить поява сучасних наукових праць з проблематики неоліту-енеоліту, а також проведення щорічних розкопок Інститутом археології НАН України під керівництвом Котової Н.С. на території Національного Заповідника «Кам'яна Могила», під час яких досліджуються стоянки кам'яного віку.

Важливе місце у повсякденному житті українців посідає скотарство – тип господарства, який ґрунтується на утриманні і розведенні домашніх тварин. Початок одомашнення великої і дрібної рогатої худоби, свиней і коней в Україні сягає саме доби неоліту-енеоліту. Тому актуальність дослідження полягає в його практичному застосуванні під час реконструкції процесу domestикації тварин степової зони Середнього Подніпров'я.

Мета роботи: дослідження особливостей domestикації тварин в петрогліфах Кам'яної Могили.

Виникнення тваринництва розпочалося з приручення та domestикації диких тварин. Приручення – це історичний етап, який передував domestикації.

Люди з давніх часів були здатні відловлювати диких тварин живими. Ловили майже завжди молодих тварин. Давні люди, маючи на меті спіймати молодих тварин, гнали стадо, при цьому молоді тварини не могли так швидко бігти, як дорослі, тому відбивались від зграї, зупинялись у повному виснаженні. Їх ловили люди й відводили в свій табір. Таким чином, виходило, що люди обирали для одомашнення молодих та більш слабших тварин.

Оволодівши дикими тваринами, люди намагались зробити їх безпечними (тобто купірування агресії) та запобігти втечам (загальмувати оборонну поведінку або замінити її соціалізацією на людину).

Здрібнення тварин як результат domestикації вважається важливою ознакою, за якою археологи визначають, з залишками диких чи домашніх тварин вони зіткнулися. Скоріш за все, в неволі тварини не отримували достатньо корму. Протягом життя декількох поколінь в неволі, це повинно було призвести до здрібнення.

Тварини, що потрапили під владу людини, одночасно опинялись під її захистом. Безпечні для людини й ті, що добре піддаються дресируванню, ймовірно, більш продуктивні особини можуть бути слабкими (потребувати в обігріві, захисті від хижаків) або дуже потворними (наприклад, мати короткі ноги). Під час природного відбору такі тварини не вижили б. Але в неволі вони мають можливість існувати [1, 152].

На території України першими були приручені собака, коза, свиня. Свідчення про це можна знайти в петрогліфах Кам'яної Могили. Петрогліфи Кам'яної Могили дають можливість зрозуміти умови господарського розвитку місцевого населення [4, 13].

Найбільш давня група петрогліфів Кам'яної Могили, яка складається з композицій реалістично зображених фігур великої рогатої худоби, супроводжується декількома типами додаткових символів – короткими вертикальними лініями, що відокремлюють групи зображень. В останніх неважко побачити дерев'яні загородки. Просвердлені на фігурах тварин округлі заглиблення, безсумнівно, передають рани, а сліди постукування на них гострими знаряддями можна тлумачити як сліди ритуального «вбивства» зображених тварин. Все це свідчить про домінування такої ж мисливської тематики, яка виникла ще в палеоліті.

Подібне ставлення до стада суперечить нормам скотарського життя, для якого бережливе ставлення до худоби було найголовнішою умовою добробуту. Будучи палеолітичним за стилем, змістом, а можливо, й за віком, стародавній комплекс зображень Кам'яної Могили разом з тим є цінним доказом того, що скотарство в південно-східній Європі виникає на основі загінного полювання й що приручення великої рогатої худоби без особливого вольєрного етапу було неможливим.

До мезолітичної доби відносяться зображення сцен полювання на оленя, бика, козу, а також малюнки з печери Кози. Для частини петрогліфів характерним є використання чорної та темно-коричневої фарби для наведення контурів з метою підкреслення силуету фігури.

Особливу увагу привертає малюнок з печери Кози, на якому відтворені сцени полювання людини на кіз та їх приручення. В центрі плити зображена коза, позаду мисливець з луком і стрілами, а попереду «загін» й коза в ньому, що свідчить про загінне полювання й приручення диких тварин. На нескількох малюнках видно, що одна коза є дикою, тобто вільно переміщується. Саме на неї і буде полювати мисливець кам'яної

доби. А друга коза – одомашнена, або її тільки приручають, бо вона зображена за парканом-загородкою. Причому, приручена коза є значно меншою за розмірами. Таке зображення свідчить, що люди від самого початку для приручення тварин відбирали більш дрібних, і водночас більш безпечних для людини особин. Можна також припустити, що давній художник зобразив процес схрещення домашньої кози з дикою (сайгаком). Це потрібно було робити через здрібнення домашніх тварин та їх деградацію, щоб потомство домашньої й дикої тварини відрізнялось більшою витривалістю і стійкістю до несприятливих факторів зовнішнього середовища. Такі якості добре розвинуті у диких тварин, тому люди заохочували схрещення домашніх тварин з дикими.

Переважаюча більшість зображень Кам'яної Могили, від неолітичних аж до тих, що відносяться до раннього металу, мають лінійно-геометричний характер. В багатьох випадках, коли нам зустрічаються фігурки тварин – биків і коней, що вписані в лінійно-геометричні композиції, можна говорити про зображення скотарських загонів, в яких знаходяться тварини.

Навіть на тих порівняно пізніх, що відносяться до раннього металу композиціях, на яких є зображення парної упряжки биків, зображення скотарських загонів не тільки зберігаються, але й набувають підкреслено великих розмірів. Зберігаються вони й у петрогліфах, що відносяться до залізного віку, де переважають зображення коней.

Таким чином, більшість лінійно-геометричних зображень Кам'яної Могили являє собою культові зображення, які стосуються реальних скотарських загонів, які в цілому символізували багатство й силу давніх скотарів [4, 13].

Заслугове на увагу опис «кінської плити», зроблений В.М.Даниленком, петрогліфи на якій були віднесені ним до епохи неоліту. Ліву частину плити займають гратчасті композиції у вигляді огорож. Коні показані в різних комбінаціях. Зображення їх, як і інших тварин на «кінській плиті», інколи перехрещені лініями від гратчастих композицій. Спочатку висловлювалась думка, що групи зображень на «кінській плиті» реалістично передають сцени ловлі коней, яка здійснювалась за допомогою складних і значних за розмірами дерев'яних загонів. Проте спостереження 1971 року показали, що групи зображень на плиті відносяться до різного часу. Так, найдавнішими є великі досконало виконані вузьким вістрям, реалістично передані зображення коней, які тут займають горішній правий кут, далі йдуть невеликі незграбні кінські зображення, виконані в техніці протирання досить широких ліній, а вже останні перекриваються лінійно-геометричними обрисами із застосуванням тієї самої техніки. Отже, можна виділити дві розбіжні в часі групи: реалістичні постаті струнких коней та зображення незграбних коників, що хронологічно змикаються з лінійно-геометричними малюнками [3, 52].

Це зображення яскраво свідчить про одомашнення коней та таку ознаку доместикації, як здрібнення тварин. Оскільки до більш раннього часу відноситься зображення струнких ще не одомашнених тварин, а до більш пізнього часу було віднесено зображення менших за розмірами незграбних коників, які утримуються в загонах.

Не менш змістовною є композиційна група з Гроту Мамонта. Вона включає не менше п'яти фігур, які прямують на північ, очолювані так званим мамонтом (хоча М.Я. Рудинський вбачав в цьому зображенні не мамонта, а бика, та й сам В.М. Даниленко не виключав такої можливості). Названа група з п'яти фігур, очоленіх мамонтом, прямує з півдня до півночі, тварини розташовані в певному порядку – одні йдуть за іншими. Справа в тому, що над головами і спинами відтворених тут тварин пролягає різко виражена зморшка пісковика, густо посічена вертикальними, дуже заглибленими в породу протертими рисками значних розмірів, які, напевно, передають

мисливські або найпримітивніші скотарські огорожі. Вони й обмежували рух переслідуваних тварин. Можна стверджувати, що тут ми маємо справу зі створенням людиною пасток-огорож, які, з одного боку, клали край загінному мисливству на стадного звіра, а з другого – знаменують початок найранішого – вольєрного стану розвитку скотарства, яке в межах річкових долин переходило до влаштування велетенських загородок для утримання загнаних сюди диких тварин, а від них – до утворення приселешного стада [3, 59].

Цікавою з огляду вивчення процесу одомашнення тварин є плита з Печери Чаклуна, на якій зображено рогату тварину з довгим хвостом, напевно, бика, повернутого мордою вправо. Відтворено чотири ноги, вуха не передано. В середній частині фігуру перекреслено крупними лініями, які, на думку В.М. Даниленка, позначають списи. Над зображенням бика – лінійні накреслення, зміст яких, ймовірно, передає мисливські огорожі [3, 95].

В петрогліфах доби неоліту відома з мезолітичної доби фауна доповнена зображеннями оленя, птахів (лебідь, качки).

До енеоліту відносяться цілі комплекси зображень в печерах Грот Бика, Печера Риби, Грот Дракона, Кінські плити тощо. Малюнки таких гротів-алтарів відображають складні уявлення людини про світовий порядок – світове дерево, «чотири бики».

До епохи енеоліту – бронзи відносяться зображення коня на південно-західній частині плити № 25 Кам'яної Могили. Доместикація коня відбулась в степовій зоні Подніпров'я і Надазов'я. Тут в домашньому стаді важливе місце посідав кінь, тоді як в інших місцевостях сучасної України – велика рогата худоба. Особливо важливу роль у розведенні коня відігравали племена середньостогівської культури. Дмитро Телігін свого часу висунув гіпотезу, що племена середньостогівської культури вперше в світовій практиці пристосували коня для верхової їзди, а заодно й для перевезення вантажів в'ючним способом.

Таким чином, петрогліфи Кам'яної Могили дають нам можливість скласти уявлення про господарське життя давніх людей в нашому краї в епоху кам'яного віку. Малюнки на плитах Кам'яної Могили свідчать про приручення та одомашнення перших тварин. Давні художники зображували як сцени полювання на тварин, так і утримання їх у загородках, що свідчить про раннє скотарство. Серед петрогліфів Кам'яної Могили присутні зображення пасток-огорож, які, з одного боку, клали край загінному мисливству на стадного звіра, а з другого – знаменують початок найранішого – вольєрного стану розвитку скотарства, яке в межах річкових долин переходило до влаштування велетенських загородок для утримання загнаних сюди диких тварин, а від них – до утворення приселешного стада.

Домашні тварини відрізняються від диких своїми морфологічними характеристиками. Це вже є наслідком доместикації. Морфологічні показники є вирішальними при визначенні кісток домашніх тварин. Наслідком штучного відбору більш дрібних, а водночас і більш безпечних для людини особин стало здрібнення худоби.

Список літератури

1. Баскин Л.М., Чикурова Е.А. Поведение крупного рогатого скота. – Москва: Товарищество научных изданий КМК, 2014. – 251 с.
2. Глушко М. Історія народної культури українців: навч. посібник / Михайло Глушко. – Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2014. – 416 с.
3. Даниленко В.М. Кам'яна Могила. – К.: Наукова думка, 1986. – 150 с.
4. Даниленко В.Н. Неолит Украины. – К.: Наукова думка, 1969. – 257 с.

ІСТОРИЧНЕ КРАЄЗНАВСТВО

ЛЮДИНА, ЯКА ПРИСВЯТИЛА СВОЄ ЖИТТЯ ДЛЯ РІДНОГО НАРОДУ (ОСОБЛИВОСТІ ЖИТТЯ ТА ТВОРЧОСТІ МИХАЙЛА КОРНІЙОВИЧА ЧАЛОГО)

Бабак Марія, вихованка гуртка «Історично-мистецьке краєзнавство Вінниччини», Вінницького обласного центру туризму, спорту, краєзнавства та екскурсій.

Керівник: Братусь Вікторія Володимирівна, керівник гуртка «Історично-мистецьке краєзнавство Вінниччини» Вінницького обласного центру туризму, спорту, краєзнавства та екскурсій.

Культурний розвиток України ще й сьогодні є для нас незвіданим процесом. Важко збагнути, які саме найменші цеглинки закладалися в міцний фундамент культури нашої країни, нашої національної свідомості, патріотизму, поваги та любові до Батьківщини. Історія неодноразово доводить, що дуже часто навіть непоказні люди, не претендуючи на славу та визнання, зуміли зробити неоціненний внесок у справу боротьби за звільнення народу від гніту та зовнішніх посягань. Завжди були, є і будуть такі особистості, які власним прикладом та ціною свого життя сприяють шляхам пошуку самоідентифікації українського народу, становлення та розвитку державності на нашій рідній землі.

Мова вестиметься про Михайла Корнійовича Чалого, ім'я якого, на превеликий жаль, сьогодні, майже забуте. Згадується інколи тоді, коли йдеться про Тараса Шевченка та Івана Сошенка, адже саме Михайло Чалий став першим їхнім біографом. Ще у юні літа доля подарувала цим трьом чоловікам міцну дружбу на все життя. Попри неймовірно велику кількість літературного доробку про життя і творчість великого Кобзаря, перша з його біографій, написана Чалим у 1882 році, залишається і в XXI столітті найвагомішим свідченням про діяльність і переконання Тараса Шевченка. Правдиве і живе слово сучасників, які жили поруч з українським генієм, дихали одним повітрям, горіли об'єднуючими ідеями, справді дорогоцінне.

Михайло Корнійович Чалий народився 24 вересня 1816 року на Чернігівщині у давній козацькій родині. Виховували хлопчика добрі й скромні батьки та столітній дід, який добре пам'ятав минуле свого народу і пишався тим, що він українець і козацького роду. Розповіді діда будили в душі Михайла любов до української старовини, пробуджували національну гідність. Навіть краєвиди рідного містечка мали виховний потенціал: «Природа виховала мене, зберігши в душі моїй невинність, простоту і вразливість від зла і грубості, що кругом оточувала», – згадував Чалий.

Тернистим був шлях навчання. Аби здобути повноцінну освіту, довелося багато працювати над собою і переступити поріг не одного закладу: спочатку це була приватна школа, де дітей спонукали зазубрювати Псалтир та Часослов; потім це була гімназія, яку він закінчив аж у 24 роки; і тільки після довгих клопотів хлопцеві вдалося вступити до Київського університету на словесне відділення. Першокурсник мав щастя купити «Кобзар» Шевченка і захопився творчістю вже відомого на той час в Україні поета.

З 1844 року починається тридцятирічна педагогічна діяльність Михайла Чалого. Цей плідний і наполегливий період життя на педагогічній ниві також був суворим і не завжди освітлювався сонячним промінням.

Для нас, немирівчан, є великою гордістю той факт, що Михайло Корнійович Чалий упродовж восьми років викладав словесність у Немирівській чоловічій гімназії, де і потоваришував із викладачем малювання Іваном Сошенком, який познайомив його з

великим Кобзарем. Саме ще в Немирівський період Чалий почав дослідження їхнього листування. Кожного літа Чалий відвідував місця, пов'язані з іменем Шевченка, а протягом життя зумів обійти усі місця, де бував Тарас Григорович, навіть відвідав Хортицю. Ось так інколи цікаво переплітаються людські долі. Сьогодні важко погодитися з загальновідомим твердженням: «Без Сошенка не було б Шевченка». І все ж виникає переконання, що в житті нічого не трапляється абияк, адже саме Сошенко допоміг викупити Шевченка з кріпацтва, а Чалий увіковічнив його щирим словом. Ось так, на наш погляд, і будується оте вічне, що в майбутньому формує державність і окрилює нашу національну свідомість.

24 березня 1845 року Чалий був переведений до Немирівської гімназії на посаду вчителя словесності. Тут він, як і в інших закладах, висловлював власну думку, захищав бідних гімназистів, особливо селянських дітей, знав і любив мистецтво, був переконаний у необхідності естетичного виховання дітей, про це він писав у педагогічних працях. На думку Чалого, головне для людської цілеспрямованості – всебічний духовний розвиток; педагог визначив три головні чинники духовного життя людини: істина, добро і краса.

Михайло Чалий цікавився всіма тогочасними суспільно-політичними подіями в Україні, зокрема, знав про виникнення в 1846 році Кирило-Мефодіївського товариства, до створення та діяльності якого поставився позитивно, особливо ж схвальні відгуки викликали ідеї просвітництва, єднання слов'ян та вивчення старовини. Він написав кілька невеликих книжок про минувшину.

У 1852 році Михайло Чалий був переведений до 2-ї Київської гімназії на посаду вчителя словесності. Пізніше призначений інспектором цього ж закладу. А з 1860 по 1861 рік виконував обов'язки директора училищ Київської губернії та директора 2-ї Київської гімназії.

Михайло Чалий жив і працював у часи бездержавності України, коли навіть згадка про неї та її діячів каралася. Він відверто виявляв свою прихильність до українства і з багатьма українськими діячами підтримував зв'язки, зокрема приятелював з Іваном Сошенком і Тарасом Шевченком.

Михайло Чалий разом з Іваном Сошенком та іншими українськими інтелігентами був на перепохованні великого Кобзаря. Біля труни поета Чалий прочитав промову. Після цієї події його кар'єра в Києві закінчилася. 19 грудня 1861 року наказом міністра народної освіти Михайло Чалий був призначений директором Білоцерківської гімназії. Для нього таке «підвищення» було, по суті, засланням – Михайла Чалого змусили покинути Київ.

Зустріли нового директора не дуже привітно, особливо власник Білої Церкви Владислав Браницький. Граф назвав його «хлопоманом, який усіх селян збунтує». Браницький був проти того, щоб Чалий займав посаду директора гімназії, але призначення вже відбулося.

Директорування Михайла Чалого в Білоцерківській гімназії припало на час змін у загальнодержавному устрої, коли виникла нагальна потреба вирішення соціальних, національних та культурно-освітніх питань. Білоцерківська гімназія ж на той час була вельми заплутаним вузлом різноманітних проблем. Вона мала не дуже хорошу репутацію через слабкість матеріальної бази, низькі результати навчально-виховного процесу. Пояснювалося це передусім невдалим викладацьким складом та недбалім керівництвом закладу. Деякі вчителі утворили своєрідну «олігархію», яка чинила опір змінам, розпочатим новим директором. Микола Пирогов, відомий лікар та педагог, який довгий час був попечителем Київського навчального округу, відвідавши гімназію в Білій Церкві, мав намір перетворити її на штрафний заклад, куди б звозили малолітніх злочинців. Втім,

творча і наполеглива діяльність нового директора докорінно змінила ставлення освітянського начальства до цього закладу. Незважаючи на різні перешкоди, Михайлові Чалому вдалося значно оновити педагогічний склад. У гімназію прийшли молоді здібні педагоги.

За новопризначеного директора ситуація в Білоцерківській гімназії значно покращилася: припинилися інтриги, були започатковані вечірки, на які вчителі збиралися не для того, аби повечеряти та пограти в карти, а щоб провести різні дискусії, колективно почитати журнали та обговорити педагогічні новини. За короткий час директорування Михайла Чалого поліпшився й стан навчальних аудиторій: у гімназії з'явилися добре оснащені фізичний та природничий кабінети, збагатилися учнівська та учительська бібліотеки. Заклад став одним із найкращих у Київському навчальному окрузі.

Правобережна Київщина після другого поділу Речі Посполитої стала ареною боротьби між царським урядом та місцевими поміщиками, поляками за походженням. З часів Катерини II росіяни будь-якими засобами намагалися витіснити звідси поляків та полонізованих кількома століттями раніше українців.

Білоцерківська гімназія належала до тих навчальних закладів південно-західного регіону, де вихованців римо-католицького віросповідання було набагато більше, ніж православних. Щоб зменшити польський вплив у гімназії та поліпшити православне виховання учнів, Михайло Чалий домігся відкриття гімназійної церкви Архипа та Філімона, яка була освячена 25 лютого 1868 року. Заняття з усіх навчальних дисциплін велися, на чому наполягав Михайло Корнійович, виключно українською мовою.

Ще одним дієвим кроком стало залучення до рядів гімназистів місцевого – не польського походження – населення. Це були хлопці переважно з українських селянських та міщанських родин. Оскільки їхні знання не відповідали вимогам вступу до гімназії, Михайло Чалий домігся функціонування при гімназії однокласного парафіяльного училища, яке відкрилося в 1863 році й було своєрідним підготовчим класом. Також за його клопотанням у гімназії в 1864 році була заведена так звана «синя книга», куди заносилися пожертви на стипендії для селянських дітей – майбутніх гімназистів. Якщо в 1863 році гімназистів-селян у закладі було 6, то на 1869 рік їх уже стало 41.

15 листопада 1869 року Михайло Чалий був переведений на посаду директора Ніжинського ліцею. У 1875 р. він звільнився зі служби й вийшов на пенсію. За заслуги по службі М. Чалий був у різні роки нагороджений орденом святого Станіслава II ступеня, орденом святої Анни II ступеня, орденом святої Анни II ступеня з імператорською короною, орденом святого Володимира III ступеня, і це при тому, що, як уже зазначалося, він був у Білій Церкві на засланні.

По закінченні педагогічної служби Михайло Чалий оселяється в Києві й починає літературно-публіцистичну діяльність, впорядковує свої спогади. Тоді ж з'явилася його головна праця – біографія Тараса Шевченка. Із коментарів до цього життєпису можна відстежити й погляди самого Чалого, а також і ті процеси, які відбувалися в тогочасному суспільстві.

Ідеали талановитого педагога й публіциста Михайла Чалого формувалися в 50-ті роки XIX століття – у часи народництва, козакофільства та боротьби за звільнення народу від кріпацтва. Довготривале виконання обов'язків державного службовця в тогочасних суспільно-політичних умовах вплинуло на формування його життєвих позицій і переконань. Так, Михайло Чалий був упевнений, що нечисленна інтелігенція не може зробити кардинальних змін. Крім того, у різні періоди життя простежуються суперечливі погляди і на українство, до якого, попри несприятливі умови, він був прихильним. Особливо це простежується в його ставленні до Тараса Шевченка.

У відділі рукописів Інституту літератури зберігся особистий архів Михайла Чалого, в якому є й спогади його двоюрідної онуки Маргарити Волковської. Вона згадує, що Чалий, на перший погляд, здавався людиною суворою, але насправді він був добрим і вимогливим педагогом. А в пам'яті інших (як, приміром, згадував Дмитро Дорошенко – відомий історик, педагог, політичний діяч) він залишився «стародавнім козацьким полковником або й гетьманом... Таким же твердим, кремезним козаком був Михайло Корнійович у своєму довгому житті».

Помер Михайло Корнійович Чалий 6 лютого 1907 року, похований у Києві.

Немирівчани свято шанують пам'ять про талановитого педагога, словесника, літератора-публіциста, чиє життя стало символом гідності і честі для майбутніх поколінь українців. Про це свідчить вулиця, названа іменем Чалого у нашому місті, а також, враховуючи вище згадані факти, члени гуртка «Історично-мистецького краєзнавства Вінниччини» виявили ініціативу щодо створення меморіальної кімнати, присвяченої видатним постатям, які перебували за різних обставин у нашому закладі освіти. Нині у приміщенні школи вже функціонує два музеї: музей Марка Вовчка і музей Миколи Трублаїні, які створили наші попередники. Так і ми, сучасні школярі, започаткували гарну справу, яка нагадуватиме майбутнім поколінням про надзвичайних людей, які жили і творили у нашому місті.

Дане дослідження має особливо цінне значення тим, що знайдено нову інформацію та нові світлини із зображенням Михайла Чалого у різні роки його життя та у Немирівський період, які вже сьогодні започаткували експозиційний фонд у новій меморіальній кімнаті «Не забувайте незабутнє», а багатьом відвідувачам цікаво буде дізнатися про раніше невідомі віхи життя, літературної творчості та педагогічної діяльності Михайла Корнійовича Чалого, адже саме такі люди робили усе для збереження культури своєї держави, виховували у підростаючого покоління гордість і повагу до історичного минулого і плекали в юних серцях надію на кращу долю українського народу.

ІСТОРІЯ МОГО СЕЛА ВІД ПОСТОВОГО, КОБЛІЄВКИ, ТРОЇЦЬКОГО ДО КОБЛЕВЕ

Бенні Серафим, учень 7-Б класу Коблівського закладу загальної середньої освіти I-III ступенів Коблівської сільської ради Березанського району Миколаївської області.

Керівник: Георгієш Ганна Максимівна, учитель історії Коблівського закладу загальної середньої освіти I-III ступенів Коблівської сільської ради Березанського району Миколаївської області.

Село Коблеве розташоване в мальовничій місцевості півдня України. Воно відоме, як курортна зона не тільки жителям нашої країни, влітку сюди приїздять тисячі відпочиваючих з різних країн. Вони любуються пейзажами, підліковуються цілющими грязями з безлічі солоних озерць, але рідко цікавляться історією цієї благодатної землі. А вона дуже давня і досить цікава. У передмісті села було знайдено скарб ливарних форм та бронзових знарядь праці доби пізньої бронзи, а на березі Тилігульського лиману – мармурові плити V-IV ст. до н.е. з грецькими посвятами Ахіллесу. Вчені вважають, що поряд із селом знаходилось давньогрецьке місто Одес, про яке є згадки у Птолемея (IV-III ст. до н.е.). А це майже дві з половиною тисячі років тому. Як багато в порівнянні з людським життям... Знайдено також рештки поселень та могильник II-V ст. н.е.

Нас завжди цікавила історія рідного села і, ми почали збирати перекази про заснування села та його історію від старших жителів, а потім змогли познайомитися з

архівними документами, як нам люб'язно надали в Коблівській сільській раді. Архівні документи на запит, були представлені державним архівом Херсонської області. Аналізуючи матеріали та картографічні документи, помітили розбіжності в зібраних переказах і в фактах з документів .

Отже: у державному архіві Миколаївської області зберігаються документи, що розповідають про історію села Коблеве (до 1850 року – Троїцьке) засноване в другій половині XVIII ст.

Під час російсько-турецької війни 1787 -1791 рр. російські війська під командуванням О.В. Суворова розгромили турків під Кінбурном в 1787 році, а згодом здобули фортецю Очаків і просувалися далі на захід Північним Причорномор'ям. Вони наблизилися до турецького поста, що на лівому березі Тилігульського лиману.

Генерал князь Г. Волконський дозволив солдатам, які були поранені, поселитися тут. Село назвали Поставе. Далі поселенці на території села з'явилися у другій половині XVIII ст. і були вихідцями з Курської, Орловської, Воронежської губерній та середнього Поволжя, котрі займалися скотарством, рибальством та вівчарством і мешкали у землянках та глиняних халупах. За наказом уряду Катерини II селян заселяли на необжиті землі Причорномор'я.

Томас Кобле (1761-1833 рр.) – англієць або шотландець – приїхав до Російської імперії на початку 80-х років XVIII століття. Одеський краєзнавець О.І. Губар розглядає його прізвище в етимологічному зв'язку з назвою човна, з чого робить висновок: предки Кобле займалися рибальством, будучи уродженцями прибережного району. Томас Кобле прийняв російське підданство і став Хомою Олександровичем Кобле. Вступивши на службу, обійняв посаду секунд-майора Причорноморського Миколаївського гренадерського полку. Брав участь в діях гребного флоту під Очаковом, відзначився при штурмі Ізмаїла, отримав чин полковника. 1799 року був підвищений до звання генерал-майора, а 1801 року – призначений комендантом м. Одеси. 1792 року за царським указом Хома Олександрович отримав більше 12 тисяч десятин землі на лівобережжі Тилігульського лиману. На своїх землях він дозволив селитися селянам-утікачам і українським козакам. В Атласі Новоросійської губернії 1798 року нові поселення в долині балки Малого Царігольця отримали назву слобода Коблієвка, де мешкало 170 осіб, а за 9 років налічувалося вже 30 дворів і 220 жителів.

У документах архівного фонду Херсонська казенна палата у Відомості про заселені та незаселені поміщиками землі, на яких ще не минули пільгові роки за 1795 рік у Херсонському повіті під № 23 вказане село Коблієвка підполковника та кавалера Кобле, земля під яку відведена у 1792 році (6000 десятин придатної та 83 десятини непридатної). Станом на 1795 рік у селі проживало 200 осіб. Під № 25 вказане пустище майора Хоми Кобле, земля під яку відведена 1792 року (6000 десятини придатної та 80 десятин непридатної). На 1795 рік на цій території проживало 200 осіб.

У документах архівного фонду Херсонська губерньська палата цивільного суду є купча від 11 вересня 1805 року щодо продажу поміщиком генерал-майором та кавалером Хомою Олександровичем Кобле у спадкову власність село Коблієвку Херсонського повіту Херсонської губернії поміщику Подільської губернії графу Вікентію Антоновичу Красинському.

На території села була збудована церква. На посвяті церкви був присутній і проводив літургію київський архієпископ Амвросій. Сталося це якраз на Трійцю. Так село з того часу стали називати Троїцьке. При церкві діяла церковно-парафіяльна школа.

У топографічному опису до Генеральної карти 1806 року у Відомості Херсонського повіту казенних та поміщицьких поселень під № 275 вказане село Троїцьке або

Антонівка (Аннівка) дружини бригадира Корсакова, що 22 січня 1793 року передане віце-адміралу Мордвинову; під № 276 вказане пустище Хоми Олександровича Кобле та під № 278 вказана слобідка Коблівка вдови генерал-майора Анни Петрівни Гаскової, станом на 1806 рік це була власність полковника і кавалера Кобле. У межевій книзі села Троїцького Херсонського повіту Херсонської губернії, володіння генерал-майора Хоми Олександровича Кобле.

Судячи з даних документів, село отримало назву Коблієвка при заснуванні, а за загальновідомими даними – спочатку мало назву Постове, потім Троїцьке, а аж тоді Коблеве.

Не стало Хоми Олександровича в 1833 році. Відспівували його в лютеранській церкві в Одесі. Згідно заповіту його тіло передано землі в помісті Коблієвка. Де зараз могила – невідомо, можливо його поховано в Анатоліївці, яку до 1850 року називали Малою Коблієвкою.

Нам дуже хотілось би дізнатися місце поховання Томаса Кобле, знайти документальні підтвердження назви села – Постове. Дослідження продовжуються... Адже історія рідного краю – це так захоплююче.

ПОРОСНЯ В ДЕРЖАВОТВОРЧИХ ПРОЦЕСАХ В ПЕРІОД КИЇВСЬКОЇ РУСІ

Бурлай Кіра, вихованка гуртка «Юні туристи» Черкаського обласного Центру туризму, краєзнавства і екскурсій учнівської молоді Черкаської обласної ради, учениця Степанківської загальноосвітньої школи I-III ступенів Степанківської сільської ради Черкаської області.

Керівник: Крїт Сергій Юрійович, керівник гуртка Черкаського обласного Центру туризму, краєзнавства і екскурсій учнівської молоді Черкаської обласної ради.

Для того, щоб зрозуміти особливості становлення української державності, важливо з'ясувати роль, яку відіграв той чи інший регіон України в цьому процесі, адже велика історія кожної держави складається з маленької історії її частин. Це особливо актуально в наш час, коли з пробудженням національної самосвідомості підвищився інтерес до витоків державності, формування території та етногенезу української нації. Особливе місце в державотворчих процесах в період Київської Русі посідає Поросся.

Поросся – історико-географічна область у межиріччі річок Рось і Стугна (землі між Дніпром, Россю, Стугною і притоками). Географічні межі даного регіону включають в себе територію сучасної південної частини правобережної Київської області та північ правобережної частини Черкаської області.

Термін „Поросся” вперше зустрічається 1146 року в контексті боротьби майбутнього великого Київського князя Ізяслава II Мстиславича за трон: „І перейшов він Дніпро (бродом) коло (города) Заруба, і тут прислали до нього (послів) чорні клобуки і все Поросся” [4]. Адміністративним, політичним і культурним центром Поросся в XI ст. був літописний Юр'єв (сучасна Біла Церква), де знаходився центр єпископії.

З середини XII століття Поросся перетворилося в окрему волость Київської землі і мало свого князя. Серед князів відомі Ярополк Мстиславич, Рюрик Ростиславович, Юрій Пороський, Василько Юрійович.

З моменту заселення в період палеоліту, територія Поросся почала відігравати свою важливу роль: в IV–III тис. до н. е. тут проживали племена трипільців (більше 100 поселень), яких частина вчених вважає праукраїнцями; в VI–V ст. до н. е. територія

входила до Великої Скіфії; у V–VI ст. н.е. цю територію зайняли анти, з якими М. С. Грушевський та інші дослідники пов'язують етногенез українського народу [6; 54].

В період існування Київської Русі Поросся займало прикордонне положення на півдні держави, захищаючи шляхи до найголовніших економічних і політичних центрів. Це зумовило виникнення Пороської оборонної лінії в період князювання Ярослава Мудрого, який переніс південний кордон держави на р. Рось і „у рік 1032 почав ставити городи по Росі” [4]. Територія Поросся в цей час була майже порожня від населення.

Створення Пороської оборонної лінії можна поділити на три етапи. На першому етапі (1032–1095 рр.) у верхній течії Росі на р. Кам'янка були збудовані городища у селах Трилиси, Мазепинці та Дрозди, на річці Роставиця – у селах Ягнятин (два городища), Соколів Брід, Буки, Шамраївка. На самій Росі знаходилося лише одне городище – в с. Мала Сквирка.

В середній течії Росі: два городища на річці Горохуватка (в с. Шарки – літописний Торчеськ та городище в с. Бушеве), два городища на річці Рось – в м. Біла Церква (літописний Юр'їв) та в с. Саварка. На нижній течії Росі: одне городище на р. Росава (в с. Ємчиха) і чотири городища на самій Росі – м. Богуслав (літописний Богуславль), м. Корсунь-Шевченківський (літописний Корсунь) та в селах Миколаївка і Набутів. За цей час у літописі зафіксовано три половецькі напади у 1071, 1093 та 1095 рр.

Між першим та другим етапами створення оборонної лінії пройшло 60 років відносної тиші. Другий етап умовно починається з 1155 р. і продовжується до 1177 р. Найбільша увага приділяється р. Росаві, на якій було збудовано 9 городищ [8, 148].

У верхній течії: на Роставиці три городища – в с. Белілівка (літописний Роставець) та в с. Таборів (два городища). На річці Рось виникли дві фортеці – в селах Городище-Косівське та Пилипча [8, 146].

В середній течії збудовано шість городищ: на річці Притока (с. Піщана), річці Узинка (с. Чепиліївка I та II), річці Червона (с. Житні Гори), на річці Рось (с. Сухоліси).

В нижній течії: на р. Росава – в селах Кіп'ячка, Тулинці, Маслівка (два городища), Степанці, Полствин, Малий Ржавець, Пішки; на р. Рось – городище в смт Стеблів. Напади в цей період зафіксовані сім разів з інтервалами у 5-6 років.

Третій етап забудови Пороського рубежу – друга половина 80-х – 90-ті роки XII століття. У цей період на річці Рось виникли 4 городища – в селах Сахнівка, Межиріч, Кононча, Хмільна.

Додатковим захистом південноруських кордонів поряд з городищами-фортецями були так звані Змієві вали. За легендою їх створив Змій, який поїдав місцеве населення. Розправилися з ним два сміливця – ковалі Кузьма та Дем'ян, які запрягли його у величезний плуг і проорали межу, за яку він не смів переходити. Грунт, вивернутий із борозни і утворив довгий вал. Змій загинув, втомлений від важкої праці та спраги.

Змієві вали в своїй основі дерев'яну конструкцію, яка була засипана землею. Це надавало валу необхідної крутизни та висоти. Тобто, основну захисну функцію виконували дерево-земляні стіни, про розміри яких можна говорити лише приблизно. Вони піднімалися в середньому на 3,5–4 м, хоча деякі досягали лише 3 м.

Специфічність Змієвих валів була у тому, що вони, на відміну від валів городищ, не використовувалися для безпосереднього ведення бойових дій, а являлися стаціонарними укріпленнями, розрахованими на затримання кінноти кочівників [3, 169].

Будівництво укріплень вимагало значних матеріальних та людських ресурсів і супроводжувалося поповненням населення з різних місць. Найбільшим іноетнічним елементом в Пороссі були чорні клобуки, перша згадка про яких датується 1146 року. У XII столітті вони стали однією з провідних військових сил київських князів. У Пороссі

було утворено окреме удільне князівство зі столицею в місті Торчеськ, який вперше згадується в „Повчанні...” Володимира Мономаха 1086-1087 років [5, 36].

Загальна військова сила чорних клобуків сягала в різні часи 5-6 тисяч воїнів: „Довідавшись, що Кончак втік, вони послали вслід за ним Кунтувдія з шістьма тисячами (чорних клобуків)” [4]. Після монгольської навали чорні клобуки частково переселилися у Володимирське князівство, Поволжя, Молдову, велика їх частина, яка залишилася у Пороссі була асимільована слов'янами [2, 28].

Отже, в результаті дослідження даної теми та опрацювання відповідних джерел і літератури можна зробити наступні висновки:

по-перше, територія Поросся з самого початку залюднення України стала центром формування різних державних утворень, що сприяло зародженню ідей державотворення в українських землях в цілому;

по-друге, завдяки політиці Володимира Великого та Ярослава Мудрого в Пороссі утворився етнічно строкатий регіон, який став ареалом проживання різних племен, етносів та народів. Такий синтез мов, релігій, культур та звичаїв безумовно мав вплив на подальший процес етногенезу українського народу;

по-третє, з початком будівництва оборонної лінії, Поросся продовжило відігравати важливу роль, захищаючи південний кордон від кочівників. Ця потужна система оборонних укріплень була важливим елементом у захисті від номадських племен і тим самим стояла на захисті державотворчих процесів в Київській Русі допоки цей економічний, культурний і політичний розвиток не був перерваний монгольською навалою в першій половині XIII століття.

Список опрацьованої літератури та джерел:

1. Іванченко Л. І. Посульська та Пороська оборонні лінії Південної Русі: порівняльний аналіз. // Стародавній Іскоростень і слов'янські гради. Збірка наукових праць. – Коростень, 2008. – Том I. – С. 146-148.
2. Килимник Ю. Поросся: землі уздовж р. Росі, X-XIII ст. // Прес-Центр. – 2010. – 7 лип. – С. 28.
3. Кучера М. П. Змиєви валы Среднего Поднепровья. – К., 1987. – 206 с.
4. Літопис Руський за Іпатським списком. Переклад з давньоруського Л. Є. Махновця. – К.: Дніпро, 1989. – 591 с. Текст доступний в інтернеті: <http://litopys.org.ua/litop/>
5. Михайлюк Ю. М. Чорні клобуки: трактування етноніму та територіальна локалізація (історіографічний і джерелознавчий аспект). // Українська козацька держава: витоки та шляхи історичного розвитку. Матеріали Восьмих Всеукраїнських історичних читань: зб. наук. статей під ред. А. Ю. Чабана та В. М. Мельниченка. – Черкаси: РВВ ЧДУ, 2001. – С. 32-41.
6. Чабан А. Ю. Історія Середньої Наддніпрянщини. Навчальний посібник. – Черкаси: „Вертикаль”, видавець ПП Кандич С. Г., 2011. – 640 с.

ЖИТТЄВИЙ НАРИС МЕШКАНЦІВ СЕРЕДНЬОЇ НАДДНІПРЯНЩИНИ (КРИЛІВЩИНА)

Вдовиченко Ашот, Гачан Юлія, Резнік Марія, Тягній Данило, Чарута Юрій, вихованці гуртка фольклорно-етнографічного краєзнавства «Тясмин» Комунального закладу «Центр дитячої та юнацької творчості Світловодської районної ради Кіровоградської області».

Керівник: Маляренко Олександр Олександрович, керівник гуртка фольклорно-етнографічного краєзнавства «Тясмин» Комунального закладу «Центр дитячої та юнацької творчості Світловодської районної ради Кіровоградської області».

Постановка проблеми та актуальність дослідження. Сьогодні стрімко зростає інтерес до фольклорно-етнографічного краєзнавства. Це обумовлено кількома чинниками. Насамперед тим, що сучасна людина прагне до глибинного

самоусвідомлення, до осмислення свого минулого й місця свого роду у історичній перспективі.

Ми, вихованці гуртка фольклорно-етнографічного краєзнавства “Тясмин”, бажаємо представити нашу дослідницьку роботу. Її *метою* є бажання дізнатися про коріння наших пращурів. *Темою* дослідження стали життя та культура людей з XVII ст. на Крилівщині, адже саме у цей час відбувалися цікаві культурні сутички та зміни. Цей аспект сьогодні є маловивченим, чим і обумовлено *актуальність* нашого дослідження.

Виклад основного матеріалу. Територія нашого краю з давніх-давен була заселена людьми [2, с.1]. Середня Наддніпрянщина містила унікальні цивілізаційні пам'ятки загальносвітового масштабу. Це й не дивно, адже природне середовище облюбували не тільки первісні люди, а й практично представники всіх історичних епох, починаючи з давньої кам'яної доби (палеоліту) і до середини XX ст., а це період протяжністю в десятки тисяч років тривалого проживання, виявилось надзвичайно сприятливим для людини. Береги Дніпра вкривалися листяними та хвойними лісами, де існувало багато диких звірів. Лани давали щедрі врожаї. Долини рік та плавні, розкішні на рибу та пашу, доповнювали природні багатства краю.

Тож практично весь правий і лівий береги Дніпра мали велику кількість археологічних пам'яток – від стоянок первісної людини до міст доби Київської Русі та періоду козаччини [4, с.327].

Культурна спадщина. На території Наддніпрянщини було багато курганів. Дуже багато було між Топилівкою і Тіньками. Їх археологи майже не розкопували, хіба що дослідили декілька – біля Адамівки, Вітового, Шабельників, Великої Андрусівки. Нині більшість з них розорані й практично невидимі, деякі знаходяться в зоні берегоруйнування [4, с.328].

Перед затопленням часті Кременчуцького водосховища археологи встигли дослідити лише низовинну частину Тясмину – від с. Стецівка до Новогеоргіївка. Тут містилися унікальні археологічні пам'ятки різних епох і культур. Найцікавіші з них датуються IV-VIII ст. н.е. Знахідки археологів біля нині затопленого села Пеньківка дали назву великій землеробській культурі, відомі в археології як «пеньківська» (VII-VIII ст. н.е.). Носії цієї культури належали до ранніх слов'ян, ходили з сусідніми племенами військовими походами на Візантію. Село Пеньківка, що знаходився на берегах Тясмину неподалік від місця його впадання в Дніпро, нині хоч і не існує, адже затоплене, а його мешканців переселили до нового села Подорожнє, зате добре відоме в середовищі істориків багатьох країн. Причина цьому – знахідки археолога Д. Березовця чотирьох ранньослов'янських селищ та їх розкопки в 1956-1959 роках. Ранні слов'яни поблизу Пеньківки проживали у невеликих селищах розміром від 1,5 га до 3 га і тяглися смугою в 7 кілометрів завдовжки від Пеньківки до Великої Андрусівки. Деякі дослідники носіїв пеньківської культури називають «русами».

На лівому березі Дніпра, при впадінні в нього річки Сули, знаходилася надзвичайно цінна археологічна пам'ятка, що потрапляла до зони затоплення водами Кременчуцького водосховища – давньоруське місто-фортеця Войнь XI-XII ст., засноване князем Володимиром Святославовичем. Ця фортеця вперше згадується в літописі за 1055 рік. Розкопки здійснили в 1956-1959 рр. У них брали участь археологи В. Довженок, В. Гончаров, Р. Юра.

«Досліджуючи історію Середньої Наддніпрянщини, я був вражений масивом археологічних пам'яток на цих землях, – зауважив доктор історичних наук, професор Анатолій Чабан. – Це і знахідки часів пізнього палеоліту (села Більки, Бузьки, Мутихи, Пищіки, Домантове, Коробівка), і доби міді і бронзи (Домантове, Липівське), які

підтверджують, що саме нині затоплені землі здавна широко заселялися нашими предками» [3, с.330].

Ремесла. Землеробство. Полювання. За спогадами будівельників ГЕС, які працювали на земснарядах і землекопних механізмах, велетенські могильники з кістяків гігантських доісторичних тварин та залишки скам'янілих дерев були перемішані з ґрунтом екскаваторами й бульдозерами та переміщені самоскидами й грейдерами у невідомому напрямку. Швидше за все вони навіки сховані у тілі греблі чи дамб [4, с.331].

У цілому факти дозволяють стверджувати, що наприкінці XIII ст. на півдні України співіснували в основному дві системи обробки землі – перелогова та трипільна. В південних районах, де ще знаходилася достатня кількість нерозораних земель, переважала перелогова система обробки ґрунту; в північних, більш освоєних – трипільна.

Для збирання врожаю використовували серп та косу. Серпом збирали жито, пшеницю і просо, косою – чмінь і овес. Гречку також збирали переважно серпами, а низькорослу – косою.

Зібраний урожай у різних місцях зберігали по-різному. Одновірці переважно складали його біля клунь у стоги, що мали форму урізаних конусів в окружності до 10 сажнів. На відміну від одновірців, українські поселенці сушили хліб у полі, вимолочували його і зберігали у спеціально викопаних у землі ямах.

Наведені факти свідчать, що агрокультура півдня України формувалася в основному на базі більш пристосованої до місцевих умов землеробської культури українців, які складали більшість населення регіону, з врахуванням позитивного досвіду землеробської культури представників інших етнічних груп, у тому числі й татар [2, с.13].

Переважно причинами неврожаїв на півдні України були посухи, що періодично повторювалися, та нальоти сарани.

Розвиток народних ремесел та художніх промислів обумовлений, зокрема, природно-географічними умовами певної території. Наприклад, наявність покладів відповідної глини зумовлювала розвиток гончарства, гарні природні умови для вирощування конопель та льону – ткацтва і т.д. На їх розвиток також впливали інтенсивність торговельних та етнокультурних зв'язків. Далеко не останнє місце в цьому посідали війни і релігія, а конкретніше – конфесійна приналежність населення [2, с.15].

Мисливство та рибальство ще з давніх-давен були допоміжними заняттями населення, а її деяких регіонах навіть й основним засобом для існування. Мисливство не тільки забезпечувало додатковим прибутком, а й їжею (м'ясом), хутом. На землях України до XII ст. було багато лосів, оленів, ведмедів, козуль, диких свиней, вовків, дикі коней, сайгаків.

Найдавніший спосіб підваблювання полягав у вмінні імітувати звуки звірів і птахів голосом і свистом. До способів мисливства належать і різні форми маскування мисливця. З давніх-давен з цією метою застосовували звірячі шкури, зелені гілки дерев, трави тощо [2, с.16].

Поляки. 1732-го року, за наказом ген. губ. фон-Вейзбаха, провадиться обмір польсько-російського кордону в степовій Україні. Робить цей обмір комісія, вона для цього збирає давні мапи, і, головне, розпитує тутешніх старожитців

За давніми планами, свідченнями Миргородської старшини і, головне, старожитців, кордон мав іти так: від гирла р. Тясмина цією річкою до гирла р. Їрклії, що впадає у Тясмин, далі цією річкою вгору до урочища, що його звуть Провороття, яке поділяє ліси – праворуч Мотровинський, ліворуч Чуту, далі шляхом, що йде цим урочищем до Круглого Боярака й Чорного Лісу [1, с.211].

Як виявляється, всі ці землі, аж до самого Дніпра, захопили поляки. Навіть проти самого Кременчука ми бачимо володіння польської шляхти, що підбила собі задніпровські села Миргородського полку. Ось що виявила Комісія, коли 12-го вересня 1732-го року переправилася через Дніпро коло Кременчука й перевела слідство на цих землях:

1) Тут-же, напроти Кременчука, жив польський шляхтич Чайковський, що збирав мито з приїжджих і тримав шинок. Він захопив собі на власність старі українські села Миргородського полку, а саме: Табурище, Кам'янку, Золотарівку, Обламіївку, Конотіп, Свилярню, Білецьківку, Пицківку і Крюків та підбив у підданство їх мешканців-посполитих та козаків. Комісія наказала будівлі Чайковського розламати, а села з мешканцями відібрати; самого Чайковського заарештовано, а майно й гроші його секвестровано.

2) Вище від гирла Тясмина лежить слобода Походіївка, що її заселили поляки.

3) На правому боці Тясмина, себ-то в границях Росії, слободи – Крилівська, колишнє місто Крилів, і Красно-Перичеська, за мостом, що на р.Тясміні. При ній млин на 2 кола. На цю слободу зараз-же заявив претензію Апостол, зазначивши, що її дано йому разом з лісом Асаульським.

4) Тут-же на р. Тясміні ще 2 млини (Попівський й Булаївський), кожний на 2 мучних кола й одну ступу; на Булаївський млин претензію так само заявив Апостол. Тут-же село заселили поляки, – Воробцівка.

5) Далі с. Андрусівка, що існувало й раніше, пізніше-ж було зруйноване. Й знову його заселили поляки. Тут-же і млин (так званий Дорошенківський) на два кола (одне мучне й одне ступне).

6) Далі слобода Колонтаївка, що її заселили поляки, і при ній млин (т. зв. Жаїмівський) на три кола (два мучні, одне ступне)

7) С. Войтове. Й при ньому пустий млин (т. зв. Панівський), а в трьох верствах від нього другий, недобудований.

8) Далі по р. Ірклію млин Чигиринського мешканця. Потім с. Нестерівка і при ньому млин (т. з. Лишнятчина) на два кола (одне мучне й одне ступне).

9) Між лісами Чутою й Мотронинським під Чорним лісом слобода Цибулів, що її заселили знов поляки; коло неї млин на р. Малий Інгuleць на 2 кола. Й хутір так зв. Тонконогий (вже наприкінці цього-ж року згадується як слобода).

10) Та в середині цієї території, серед лісів (Чути, Чорного та інше) села, які заснували поляки: Ковалівка (Григорія Фревенка), Биківка (Юска Головача), хутір коло Щербининоного бояраку, деревня Глинська і при ній млин Якова Колесника на два кола і хутір т. зв. Федірки.

11) На гирлі Цибульника (назва річки, скоріш за все, виникла від того, що на її березі росло багато цибулі [3 с.120]) хутір старопоселений Скубіївка та на річці Чути млин на два кола. [1 с.212]

Місто Крилов не випадково було вибрано штабним містечком. Саме тут, згідно Сенатського Указу від 30 жовтня 1743 року було споруджено «от неприятельських набегов крепость в пристойном месте по тамошнему обычаю». Виконання цього указу було покладено на Миргородського полковника Капніста, котрий разом з французьким інженером де-Боксетом оглянув всі задніпровські степи, склав їм план і карту. В перелік «пристойних місць» потрапили і землі, де в Дніпро впадав Тясмин і де вже стояв Крилов. Від цього села шанець і отримав назву Криловський шанець.

Так з'явилися і в наших придніпровських місцях, замість сіл, шанці (Єлисаветградський вестник № 3121. VI. 1877), обнесені земляним валом і укріплені

відповідно до місцевих зручностей і ступенів небезпеки. Серед таких шансів були: Глинськ, Крилів, Табурище, Іванівка, Велика Андрусівка, Миронівка [5, с.310].

Ново-Сербія. Новою Сербією, як відомо, названо в указі імператриці Єлисавети Петрівни від грудня 1751 року простір мало населеної до того часу землі, так званого «дикого Поля». Воно призначене було для поселення сербських вихідців з Угорщини. Вони жили там на турецькому прикордонні, із зобов'язанням військової служби, але вже з 1740 років поступово перетворюються в мирних поселян [6, с.276]. Прямий зв'язок з історії наших народів не простежуються. Однак уважне вивчення дає підставу для логічних висновків про дивовижні паралелі і схожості в їхніх долях [7, с.2].

Сербських колоністів, сучасних і майбутніх, заселяли в задніпровських місцях, а саме в таких межах: від гирла річки Кагарлика прямою лінією до р.Турії, від останньої до гирла Кам'янки, а потім на верхів'я Березівки, нарешті до витоків Омельника і вниз по річці до впадання її в Дніпро; на цих місцях поселили один гусарський і один пандурський полк і назвали це місце Новою Сербією [5, с.310].

Хронологічні рамки Нової Сербії досить невеликі (1752–1764 рр.) та про перебування сербів в Андрусівці згадали, коли розробляли символи населеного пункту. Провідному науковому співробітнику обласного Кіровоградського музею Костянтину Васильовичу Шляховому вдалося знайти зображення історичного герба міста Чонграда в Угорщині. Сьогоднішній герб Андрусівки – це геральдичний щит, де в червоному полі дві срібні балки. Опис герба подається в книзі «Символіка Кіровоградщини: Альбом-каталог» [5, с.314].

Шанець Чонград (тепер це село Андрусівка) – місце де квартирувала 16 рота Сербського пандурського полку. Місто Світловодськ об'єднало в собі с. Табурище (шанець Табуриште) і переселений із зони затоплення водосховищем Кременчуцької ГЕС Новогеоргіївськ (до 1822 року Крилів). В Крилові містився Штаб Сербського пандурського полку і стояла його 1 рота, в Табурищі стояла 2-га рота. А ще, розростаючись, місто Світловодськ ввібрало в себе село Ревівку (сьогодні це Заводський мікрорайон міста), яка не тільки за переказами старожилів, а і на основі архівних документів була заснована в середині XVIII ст. вихідцями із Сербії [5, с.309].

Затоплення Новогеоргіївська. Як можна бачити, у цього краю давня історія і культура. Новогеоргіївськ входив в п'ятірку кращих міст Херсонської губернії (яка була однією з найбільших у Російській Імперії). Проте з часом трапляються жахливі події. З весни 1954 року розпочався підготовчий етап у спорудженні Кременчуцького гідровузла. Все дно водосховища тепер потрібно було очистити до 1 серпня 1959 року. Територія, що підлягала затопленню, в основному використовувалася в сільському господарстві. 104,4 тис. га земель вважалися продуктивними. За проектом, розробленим у післявоєнні роки, у зону затоплення потрапляли чотири міста: частково Черкаси і Сміла, повністю — Чигирин і Новогеоргіївськ. Для збереження Черкас, Сміли та Чигирини вирішили збудувати водозахисні греблі. Також виводилися із зони затоплення Золотоніський та Оболонський масиви, а також долина річки Тясмин. Повністю жертвували Новогеоргіївськом [4, с.25].

З 1960 року місто було затоплено. Усі його мешканці були переселені. А на берегах нового моря збудували місто, що зараз називається Світловодськом (населення близько 46 тис. людей на 2013 рік). Коли рівень води у чаші Кременчуцького водосховища опускається, світловодчани можуть побачити залишки культури і архітектури затопленого міста. Деякі родини пам'ятають про своїх пращурів, які народилися і виростили у Новогеоргіївську. Сподіваємось, що цією дослідницькою роботою, ми не дамо

Вам забути про людей, чий дім був зруйнований. А також про цю історію дізнається більша кількість людей.

Список використаних джерел:

1. Шамрай С. До історії залюднення степової України XIII ст. – 1929.
2. Зленко А., Бутко А. Історичний нарис Придніпровських населених пунктів Власівки та Табурища. – 2019.
3. Зленко А. История города Новогеоргиевска. – 2017.
4. Бабенко О., Петренко І. Нове наше море. Імекс-ЛТД, 2016. – 380 с. (Серія «Архівні документи свідчать»).
5. Аболмасова О. Переселення сербів в російське царство в другій половині 18 століття. – 321 с.
6. Софроний Добрашевич, архимандрит Новой Сербии / Арсеній, архимандрит // Киевская старина. – 1884. – № 10. – 304 с.
7. Онищенко А. С., Солонская Н. Г., Айдачич Д. В. Центр украинско-сербского культурного сотрудничества: аспекты создания и перспективы исследований – 2005.

МОГИЛА КНЯЗЯ СВЯТОСЛАВА ВОЛОДИМИРОВИЧА

Волос Тарас, вихованець гуртка «Юні екскурсоводи» Комунального закладу Львівської обласної ради «Львівський обласний центр краєзнавства, екскурсій і туризму учнівської молоді», учень 9 класу Сколівської загальноосвітньої школи I-III ступенів Сколівської районної ради Львівської області.

Керівник: Ткачик Наталія Осипівна, керівник гуртка «Юні екскурсоводи» Комунального закладу Львівської обласної ради «Львівський обласний центр краєзнавства, екскурсій і туризму учнівської молоді», вчитель історії Сколівської загальноосвітньої школи I-III ступенів Сколівської районної ради Львівської області.

Наша місцевість має багато туристичних краєзнавчих маршрутів, які ваблять відвідувачів з усіх куточків світу. Ми цим дуже пишаємося. Наш гурток «Юні екскурсоводи» займається дослідницькою роботою, а також систематизує матеріал для підготовки і проведення екскурсій. Попри те, що на Сколівщині є безліч цікавих і привабливих місць, найбільш цікавим і водночас загадковим краєзнавчим маршрутом стала для нас могила на околиці міста, яку з давніх давен називають Святославою. Щодо цього некрополя виникло дуже багато запитань. Це і надихнуло на ґрунтовне дослідження. Працюємо під гаслом усіх краєзнавців: «Думай локально, а дій глобально».

Могила князя Святослава, сина Володимира Великого, ймовірно знаходиться біля нашого прикарпатського містечка Сколе на Львівщині. Свою назву місто отримало від події, яка описана у літописі «Повість минулих літ» Нестора –літописця. Подія пов'язана з боротьбою синів Володимира Великого за владу.

Старший син Володимира, Святополк Окаянний, вбив братів Бориса і Гліба. Брат Святослав, що князував у древлянській землі, вирішив втекти. Святополк наздогнав Святослава перед горами Карпатами. Літопис нам дає таку інформацію: «Святополк же сей окаянний, лихий, убив також брата Святослава, пославши убивць до гори Угорської, коли він утікав в Угри...».

Битва відбулася між сучасними населеними пунктами Сколе і Гребенів на Львівщині, в долині річки Опір у 1015 році. Святополк крикнув: «Сколить їх!» Від слова «сколоти» пішла назва Сколе, а залишки Святославового війська заснували поселення Славське. Передмістя Сколе так і називають – Святослав. Притоку Опору називають Славка, потік поблизу – Святославчик, урочище біля Славська – Святославле.

Безпосередньо, тема дослідження пов'язана з історією нашого міста та походженням його назви. А також, тема пов'язана з історією походження назв і інших населених

пунктів, водойм, урочищ у нашій місцевості. Тому важливо дослідити: у який саме період з'явилися ці назви? Чи легенди про виникнення назв мають історичне підґрунтя? Хто і коли досліджував цю тему?

Дослідження також дає можливість зрозуміти, що історія нашої місцевості є частиною історії України. Наші землі, які населялися племенами білих хорватів, були частиною Київської держави. У князівської династії Рюриковичів були династичні зв'язки з європейськими королівськими дворами. Судячи з досліджень, Святослав саме втікав від Святополка до Угорщини, бо був одружений з дочкою угорського короля Стефана I, або ж з невідомою на ім'я, донькою угорського князя Гейзи.

Подія відбувалася дуже давно, тому досліджувати було складно, але надзвичайно цікаво.

Робота відбувалася у кількох напрямках: Найперше – зустріч із місцевими краєзнавцями.

Особливо цікаву інформацію представив краєзнавець Олексій Треніч. Він переклав з польської мови відому історичну монографію дослідника Фредеріка Паппе «Сколе і Тухольщина», видану у 1891 році у Львові. У цій монографії Паппе згадує: « Так звана могила Святослава лежить в межах поселення Святослав, тобто при гирлі Оряви до Опору, на цілий кілометр вище над Опором перед Гребеновим. Дослідження її було би річчю дуже для науки корисним».

Також відомо, що знані фольклористи і краєзнавці Григорій Дем'ян, Василь Сокіл записували від місцевих жителів перекази, зокрема про смерть Святослава та про його доньку Параску, на честь якої названо гору – Парашка.

Дуже цікавило питання, хто першим підняв тему дослідження некрополя поблизу нашого міста? Це можливо дізнатися, використовуючи історичні та літературні джерела.

Як виявилось, одним з перших, хто підняв цю тему, був парох села Славське, український поет, громадський діяч Микола Устиянович укінці XIX ст. Він написав поезію «Могила Святослава»:

*« ...Ой брат брата ріденького
З каленого ружжя,
тому ж ми на ту могилу
мечемо галуззя:
Щоби звірі не порили
Княжеського гробу
Щоби діти пам'ятали
Каїнську злобу.»*

Дійсно, старожили згадують звичай, який існує до сьогоднішнього дня: кожен, хто проходить повз могилу, має покласти на неї гілку. Його син, Корнило Устиянович видав працю: « Путь на Бескид: «Святославіє» і традиція о Святославі 1015 р.». Тут йшлося про перші спроби дослідження некрополя над річкою Опір. Він згадує могилу, навколо якої півколом було ще вісім запалих гробовин. Перші розкопки проводив професор Остап Левицький, однак нічого не знайшов, що могло б підтвердити про поховання саме князя Святослава.

Корнило Устиянович згадує, що найбільше розповіді про поховання Святослава передавалися в родинах села Гребенова. Одна з легенд говорить, що назва цього села походить від слова «погребення», тобто захоронення. Дружинників Святослава, які загинули в бою, поховали в полі, де зараз знаходиться село Гребенів.

У 1971 році у цій місцевості, де ймовірно відбувалася битва і поховано князя Святослава, проводилися розкопки з ініціативи місцевого фольклориста, історика,

краєзнавця Григорія Дем'яна. До археологічної експедиції входив львівський авторитетний археолог Олексій Ратич. Саме він виявив могилу на глибині 1,2 м, яка була обкладена каменем. Це нашттовхує на певні припущення. Зокрема відомо, що Святослав був древлянським князем, а саме на території древлян зустрічаються могили з кам'яними викладками. Це особливість поховального обряду древлян. Центральна частина кургану була повністю зруйнована неодноразовими перекопами. У могилі було знайдено руків'я меча, підкову, уламки горщиків, залізу шпору. Решток небіжчика не збереглося. Попіл доводив, що померлого спалили.

Є також припущення, що Святослава не канонізували як Бориса і Гліба, бо він не був християнином. Саме тому у «Повісті минулих літ» про нього дуже скупий запис. І поховання його зроблено за язичницьким обрядом. Отже, знайдена могила і артефакти дозволили стверджувати, що це поховання знатного дружинника XI століття.

У 1982 році вчений археолог Михайло Рожко присвятив цілу працю Карпатським сухопутним шляхам, і окреслив одну із доріг на Верецький перевал, зауваживши, що саме нею тікав у 1015 році Святослав. Ту ж думку М. Рожко висловлює у дослідженні «Тустань – давньоруська нескельна фортеця». Він називає одну з доріг XI-XIII ст., які йшли до Угорщини через Карпати, через Верецький перевал. Багато хто з дослідників вважає смерть і поховання Святослава Володимировича загадкою.

Дослідники задають багато запитань і відповіді на них немає. Наприклад, чому про князя такі скупі відомості в Літописі; чи дійсно він був вбитий Святополком; чому брати його Борис і Гліб канонізовані, як мученики, а Святослав – ні... Кожна гіпотеза має право на існування.

У 2008 році почалося будівництво пам'ятника на кургані. Урочисте відкриття відбулося у 2012 році. За задумом авторів на постаменті, що виготовлений у вигляді насипної зрізаної піраміди, розташований саркофаг з бронзовою фігурою загиблого князя Святослава. Над саркофагом височіє вісімнадцятиметровий хрест з кам'яних вапнякових блоків. Над спорудженням пам'ятника працювали всесвітньовідома скульптор Теодозія Бриж та художник Євген Безніско.

Пам'ятник доповнив перелік цікавих екскурсійних місць Сколівщини, до яких ми гостинно запрошуємо всіх поціновувачів старовини, любителів пригод, шанувальників історії і краєзнавства. Він є своєрідним нагадуванням про те, які ризики несуть чвари, розбрат, непорозуміння між політиками. У кінцевому результаті князівські міжусобиці і стали однією з головних причин розпаду Київської держави. Тому, з цієї події випливає важливий урок для сучасності: політичний розбрат – шлях до занепаду.

Отже, цей краєзнавчий матеріал можна використовувати під час уроків історії, як в період України – Русі, так і при вивченні сучасності.

Цей пам'ятник є частиною не тільки історії рідного краю, а й історії України в цілому. Він відіграє роль своєрідного нагадування, що в єдності сила народу.

РОМСЬКА ГРОМАДА МИКОЛАЇВЩИНИ В РОКИ РАДЯНСЬКО-НІМЕЦЬКОЇ ВІЙНИ 1941-1945 рр.

Гайдай Руслан, вихованець гуртка «Історичне краєзнавство» Будинку дитячої та юнацької творчості Заводського району м. Миколаєва, учень Миколаївської загальноосвітньої школи I-III ступенів №29 Миколаївської міської ради Миколаївської області.

Керівник: Мороз Євген Олександрович, керівник гуртка «Історичне краєзнавство» Будинку дитячої та юнацької творчості Заводського району м. Миколаєва, вчитель історії та

правознавства Миколаївської загальноосвітньої школи I-III ступенів №29 Миколаївської міської ради Миколаївської області.

Упродовж багатьох років тему ромів висвітлювали лише в художній літературі та фольклорі.

Дослідження історії ромського народу стане новим поштовхом до збирання різних джерел інформації, до донесення її більшій кількості людей, не лише науковців, а й школярам зокрема. Вивчення історії одного з народів України є одним зі шляхів подолання ізоляції ромів та їхньої інтеграції в сучасне українське суспільство.

Найголовніше – це питання пам'яті, встановлення факту геноциду щодо румунських ромів на території України.

Як плату за участь у війні проти Радянського Союзу, на боці Третього рейху отримали чималі українські території румунські завойовники. 19 серпня 1941р. кондукатор (керівник держави) Румунії маршал Іон Антонеску, при попередньому узгодженні з А.Гітлером оголосив декрет про введення румунської цивільної адміністрації на території між Дністром і Південним Бугом [1, с.141-142].

1 травня 1942 року І. Антонеску наказав депортувати до Трансністрії кочових і «асоціальних» циган з Румунії. У травні 1942р. жандармерія і поліція провели відбір і реєстрацію таких циган, їх виявилось 40909 осіб, в тому числі 9471 кочових і 31438 осілих, і вони становили приблизно 20% всіх циган Румунії. Цією першою депортацією було охоплено 11441 осіб – дві тисячі триста п'ятдесят два чоловіка, 2375 жінок і 6714 дітей. 22 червня 1942 р Антонеску віддав наказ про депортацію визнаних «небезпечними і небажаними» осілих циган. На підставі цього наказу 12-20 вересня 1942р. у Трансністрію були депортовані ще 13176 чоловік. На початок жовтня 1942 року у Трансністрії (в основному в повітах Голта та Очаків) вже знаходилися 24686 румунських циган – 11441 кочових, 13176 осілих і 69 з числа колишніх ув'язнених. Пізніше до них приєдналося ще приблизно 600 осіб, так що загальна кількість депортованих склало 25283 – 7856 чоловіків, 7266 жінок і 10161 дитина [2, с.107].

У Трансністрії роми були розташовані на кордоні окупаційної зони в селах на березі Бугу в Балтському, Березівському (Одеська область), Очаківському та Голтському (Миколаївська область) повітах.

У фондах Державного архіву Миколаївської і Одеської областей зберігаються свідчення про жахливі умови життя ромської громади в Трансністрії [3, с.199].

Аналізуючи архівні документи, можна говорити про те, що ромів поставили в такі умови саме румунська влада, причому на всіх рівнях. Вони були змушені тікати, грабувати або спалювати дерева, щоб обігріти свої помешкання. Тієї кількості їжі, яку почали видавати за роботу лише через декілька місяців, було недостатньо, щоб нормально працювати.

Основним місцем поселення циган в повіті Очакова було с. Ковалівка (Ткачевка) на р. Південний Буг (Миколаївський район).

В акті старости Ковалівської сільської управи від 21 листопада 1942 року зазначалося, що в селі знаходилося 4459 працездатних депортованих ромів, 2002 непрацездатних ромів з Румунії. Загальна кількість 6461 чоловік [6].

В березні 1943 р в Ковалівці вже перебувало 3432 цигани, розподілених за чотирма робочими відділеннями. За колючим дротом, без їжі, вони були змушені продавати свій одяг, що б вижити. Їх косили тиф і голод.

Згідно з письмовими свідченнями 15 квітня 1945 р колишнього префекта повіту Очаків (Очаківський, Варварівський, Березанковській райони нинішньої Миколаївської

області) підполковника В. Горського, в кінці серпня 1942 року на ст. Трихати протягом тижня було доставлено 15 тис. циган (насправді — близько 11,5 тис.), багато хто був майже голими й лахмітті. Вони були розподілені по радгоспам в радіусі 40-50 км, в цих радгоспах вони перебували просто неба протягом декількох тижнів, а потім були переведені в бараки в селах Олександродар і Велика Корениха, в яких не було ні вікон, ні дверей [5, с. 108-109].

В зведенні видачі продуктів циганам села Велика Корениха з 22 лютого до 1 березня 1943 року наводяться цифри скільки ромів перебувало в цьому селі – дорослих 2136 чол., дітей 729 чол., наводяться норми продуктів, які видавала ромам місцева влада. Якщо проаналізувати цифри, то можна помітити, що вони були занадто низькі і мешканці були приречені на голодну смерть [7].

В рапорті старости циган Великої Коренихи від 22 квітня 1943 року зазначалося, що кількість ромів в селі складає дорослих 1545 чол., дітей 698 чол., загальна кількість 2243 чол. [8].

Очаківська префектура констатувала, що серед ромів префектури були поширені різного роду хвороби – тиф, кишкові хвороби. Влада намагалася ізолювати ромів, щоб вони не поширювали хвороби серед інших мешканців, не дозволяло їм пересуватися вільно по селах і взагалі по префектурі.

В акті комісії від 17 листопада 1942 року по земельній громаді села Велика Корениха, Варварівського району говорилося, що в другій половині села де жили цигани виявлено 36 будинків які були розорені ромами. Вони стали не придатні надалі для життя людей. Також розорені 76 сараїв циганами, які надалі не можна використовувати для потреб селян. Крім цього виявлено в двох будинках померлих циган, які не поховані на кладовищі [4-5].

В Очаківській префектурі, особливо в Варварівській претурі можна знайти депортованих ромів майже у кожному селі. У селі Петрово-Солониha на травень 1943 рік – 131 циган [9]. Село Кир'яківка (Варварівський район) на червень 1943р. – 25 циган.

Село Васильки (Велико-Кутська примарія) на червень 1943р. – 98 цигана [10].

У березні 1944 р., за даними румунської жандармерії, в Трансністрії ще перебували 12083 циган. Саме стільки циган змогли вижити. До них слід додати ще приблизно 2 тис. циган, які в різний час і з різних причин були репатрійовані або на свій страх і ризик в 1942-1943 рр. втекли з Трансністрії і не були знову схоплені. Таким чином, в цілому в 1942-1944 рр. в Трансністрії загинуло приблизно 11 тис. депортованих сюди циган, вижило приблизно 14 тис. [5, с.110-111].

Підсумовуючи можна зазначити, що доля циган практично нічим не відрізнялася від долі євреїв. Як і євреї, цигани підлягали поголовного винищення, фактично, тільки за свою етнічну приналежність. Мотивувалося поголовне винищення циган тим, що вони нібито є «асоціальними елементами» – переносниками заразних хвороб, злодіями та грабіжниками, волоцюгами, жебраками, саботажниками і закоренілими ледацюгами, порушниками громадського порядку і безпеки.

Також можна говорити, що проведене дослідження дозволяє визначити наукові перспективи теми, які полягають у необхідності пошуку нових джерел з історії геноциду циган часів Другої світової війни та методів роботи з ними, зокрема в Україні, реконструкції життя циганської спільноти Європи, України, територія якої стала складовою окупованих регіонів Європи.

Література:

1. Захарченко О.О. Аграрна політика окупантів на території Миколаївщини (серпень 1941 – березень 1944 р.р.) // Миколаївщина в роки Великої Вітчизняної війни: 1941-1944 (До 60-річчя визволення області від німецько-румунських окупантів). – Миколаїв: КВІТ, 2004. – С.248-257.

2. Круглов А. Геноцид цыган в Украине в 1941-1944 гг.: статистико-региональный аспект // Голокост і сучасність: Студії в Україні і світі. – 2009. – № 2(6). – С. 83-114.
3. Моторна І. Депортація румунських ромів до Трансністрії (1942-1944 рр.): реконструкція подій, увічнення пам'яті, перспективи дослідження // Геноцид ромів України в період Другої світової війни: вивчення, викладання, комеморація. Матеріали науково-практичної конференції, Київ, 4 жовтня 2016 р. – К.: Укр. центр вивч. історії Голокосту, 2016. – С.194-208.
4. Державний архів Миколаївської області. – Ф.1591.- Оп. 1.- Спр. 166. – Арк. 14.
5. Державний архів Миколаївської області. – Ф.1591.- Оп. 1.- Спр. 166. – Арк. 15.
6. Державний архів Миколаївської області. – Ф.1591.- Оп. 1.- Спр. 166. – Арк. 50.
7. Державний архів Миколаївської області. – Ф.1591.- Оп. 1.- Спр. 166. – Арк. 194.
8. Державний архів Миколаївської області. – Ф.1591.- Оп. 1.- Спр. 276. – Арк. 9.
9. Державний архів Миколаївської області. – Ф.1591.- Оп. 1.- Спр. 276. – Арк. 16.
10. Державний архів Миколаївської області. – Ф.1592.- Оп. 1.-Спр. 28. – Арк. 52.

УЧАСТЬ ЗАКАРПАТЦІВ У ВІЙНІ ПРОТИ МОСКОВСЬКИХ ОКУПАНТІВ

Глеба Василь, вихованець гуртка «Історичне краєзнавство» Закарпатського центру туризму, краєзнавства, екскурсій і спорту учнівської молоді, учень 10 класу Ужгородської загальноосвітньої школи І-ІІІ ст. № 9 Ужгородської міської ради Закарпатської області.

Керівник: Мазур Віктор Борисович, керівник гуртка «Історичне краєзнавство» Закарпатського центру туризму, краєзнавства, екскурсій і спорту учнівської молоді.

У серпні 2020 року Україна відсвяткувала свій 29-ий рік народження. Але, нажаль, ця історична подія відбувається під час неоголошеної війни, яку розпочала Росія проти нашої держави у лютому 2014 року. Російська імперія ніяк не може погодитися із втратою влади над своїми колишніми колоніями, особливо над Україною, ресурси якої вона використовувала для власних потреб впродовж більше ніж трьох століть.

У цей дуже складний для нашої Батьківщини час ми вирішили показати героїзм наших захисників, які брали й беруть участь у неоголошеній війні на Сході України проти російських окупантів. Їхня мужність та самопожертва дали можливість зберегти незалежність нашої молоді держави. Московські пропагандисти та «п'ята колона» (ворожа агентура в Україні, прихильники так званого «руського мира», українофоби всіх гатунків) стверджують, що на Донбасі йде «громадянська війна», щоб замаскувати втручання путінського режиму у внутрішні справи України й загострити суперечності в середині нашої держави. Тоді постає питання – яким чином купка ненавчених «шахтарів та трактористів» (за твердженнями російських пропагандистів) без зовнішньої підтримки може вести бойові дії впродовж шести років? Звідки в них боєприпаси, бойове спорядження та техніка? Яким чином вони керують складною технікою, на освоєння якої потрібні роки навчань у військових училищах?

Як відомо, приводом до агресії Росії проти України стала Революція Гідності, в якій всі свідомі громадяни нашої країни повстали проти кримінально-олігархічного режиму партії регіонів та її ватажка, колишнього кримінального злочинця, а на час революції президента України В.Януковича. Під час революції російська пропаганда підняла гвалт про якихось міфічних «бЕндеровцев» (правильно – бандерівців), які, нібито, після захоплення влади в Києві почнуть переслідувати й знищувати всіх росіян та російськомовних мешканців нашої держави. Зазомбована російською пропагандою частина населення України, особливо на Сході та Півдні, повірила у ці казки. Тому ще у лютому 2014 року під приводом захисту «російськомовного населення» збройні сили Російської Федерації окупували Крим, а з березня того ж року почали засилати своїх диверсантів для захоплення міст на території Донецької та Луганської областей. Частина

населення цих областей та представників силових структур перейшли на бік окупантів, що спричинило військовий конфлікт, а пізніше й пряму окупацію з боку Росії.

Наша держава в той час не мала достатньо кількості військових для захисту від московських агресорів. У цей час на захист нашої Батьківщини стали представники Добровольчих батальйонів, більшість з яких брала участь у Революції Гідності, не мала військового досвіду, але була патріотично налаштована.

На щастя, у ЗСУ (Збройних силах України) на той час ще залишалися боєздатні частини, що могли дати гідну відсіч російським окупантам. Серед них була й 128-а окрема гірсько-піхотна (з 2018-го – гірсько-штурмова) бригада, що дислокується на території Закарпаття. 15-ий окремий гірсько-піхотний (з 2018 року – гірсько-штурмовий) батальйон входить до складу цієї бригади. Він дислокується в Ужгороді, тому багато інформації при написанні роботи ми отримали від військовослужбовців цієї частини. Серед них були й випускники нашої Ужгородської загальноосвітньої школи №9. На основі спогадів воїнів, що брали участь у війні на Сході України, ми описали бойовий шлях 128-ї бригади та 15-го окремого гірсько-штурмового батальйону, в лавах яких проходили службу або продовжують служити наші відважні захисники. Ми також хочемо розкрити злочини російської імперії проти українського народу, нашої держави. Цією війною путінський режим хоче поослабити Україну, внести розбрат серед населення, в чому йому активно допомагають таємні та відкриті вороги нашої незалежності, що ведуть антиукраїнську пропаганду через засоби масової інформації як в середині держави, так і за її межами.

Після нападу російських військ на Крим 128-ма бригада, піднята за тривогию 2 березня, направлено на полігон. У травні 2014 р. вона вирушила в Луганську область. Підрозділи бригади зайняли позиції в районі Лисичанська, Сєверодонецька та Рубіжного. 17 червня в районі селища Металіст (Слов'яносербський район), за 10 кілометрів від Луганська, відбувся перший бій – проросійськими бойовиками із засідки було атаковано колону військових Збройних сил України, що рухалась до блокпоста на околиці населеного пункту. В ході 20-ти годинної сутички загинули 16 військовослужбовців 128-ї окремої гірсько-піхотної бригади, 80-ї окремої аеромобільної бригади 13-го армійського корпусу Збройних сил України та батальйону територіальної оборони України «Айдар». Опівдні наступного дня силами АТО за підкріпленням окремих підрозділів Національної гвардії України територія селища була повністю очищена від проросійських бойовиків, знищено кілька їх блокпостів та дві амфібії. З липня 2014 року бійці бригади брали участь у створенні коридору до оточеного бойовиками Луганського аеропорту. До нього прорвалися підрозділи 15-го окремого гірсько-піхотного батальйону під командуванням підполковника Василя Зубанича, які обороняли аеропорт понад місяць.

Бійці бригади були свідками початку агресії Росії проти України – у червні 2014 вони спостерігали обстріл села Макарове Луганської області з території Російської Федерації. Особовий склад бригади бачив, як Луганський аеропорт з російської території «накривали» установками залпового вогню «Град» та «Смерч», з різноманітної ствольної артилерії. Взятий бригадою у жовтні 2014 року під Рідкодубом (селище у Донецькій області) російський морський піхотинець з Новоросійська (портове місто у Краснодарському краї Росії) сказав, що приїхав воювати з «українськими фашистами» і «предателями Киевской Руси». Бійці бригади захопили танк Т-72 з російськими документами та «сухпайками».

В подальшому бійці брали участь у боях під Дебальцевом в районі Артемівська на початку 2015 року, у багатомісячному утримуванні Дебальцівського плацдарму й виходили з оточення під командуванням майбутнього Героя України полковника Сергія

Шаптали. Бій на висоті 307,9 метрів біля села Санжарівка був одним з найбільш кривавих та складних для бійців бригади: 25 січня підрозділи 128-ї бригади зазнали серйозних втрат, було багато поранених, але висоту біля Санжарівки вони утримали. Проте пізніше її довелося залишити – у лютому вони разом з іншими військовослужбовцями бригади та інших збройних формувань відступили з-під міста. При цьому, за деякими даними, бригада зазнала значних втрат, зокрема 5 бійців бригади потрапили у полон, 10 загинули при виході з оточення. У червні 2015 року бійці 128-ї бригади утримували позиції в Луганській області, зокрема біля Кондрашівки. Як і в кожній бригаді ЗСУ, у 128-ї є свій символ – едельвейс. Ця гірська квітка є й на шевроні військових бригади, вона ж – і на бригадній відзнаці. “Срібний едельвейс” цінується бійцями навіть більше, ніж міністерські значки.

Основну інформацію про участь наших земляків у російсько-українській війні ми брали під час інтерв'ю з ними. Частина воїнів продовжує службу у лавах ЗСУ, тому ми не фотографували їх, не називаємо їхні імена і позначили їх спогади початковою літерою імені.

Спогади танкіста, майора Л. Під час екскурсії на території військової частини, де дислокується 15-ий окремий гірсько-штурмовий батальйон, нас зустрів учасник бойових дій майор Л. Він коротко розповів про участь українських танкістів у боях проти російських окупантів, про героїзм наших бійців, про використання у сучасній війні засобів радіотехнічної розвідки та РЕБ (радіоелектронної боротьби), дронів (квадрокоптерів). Майор Л. поділився спогадами, як українські військові вводили в оману ворога під час маршу танкової колони, коли раптово змінювали маршрут пересування бойової техніки і уникали удару з боку окупантів. Найбільше всього нас вразило його оповідання про медичну сестру їхнього підрозділу – Сабіну Галицьку. Після початку російської агресії вона постійно просилася на полігон, де вдосконалювала свої навички у стрільбі з різних видів зброї. Була дуже привітною, доброзичливою, завжди піклувалася про стан здоров'я своїх побратимів. Після прибуття частини на фронт вона регулярно виїжджала на передову лінії для надання допомоги пораненим бійцям та місцевим мешканцям. Одного разу московські окупанти вислідили медичний автобус – «таблетку», (як її називали бійці), в якому їхала Сабіна з побратимами, і пострілом з протитанкового комплексу влучили в автомобіль, на якому було чітко видно медичне маркування. Дівчина загинула миттєво на очах у своїх товаришів. Посмертно Сабіна Галицька була нагороджена орденом «За мужність» III ступеня. Під час цієї розповіді на очі бойовому офіцеру навернулися сльози, за які він вибачився. Потім учнів провели до підрозділу розвідки, де бійці познайомили нас із спорядженням розвідників, показали, як їм користуватися.

Спогади колишнього військовослужбовця 128-ої окремої гірсько-штурмової бригади Андрія Більце.

У 2009 – 2010 роках проходив строкову службу в лавах ЗСУ, де отримав фах командира танку. У 2014 – 2016 роках брав участь в боях проти московських окупантів на території Луганської області. В одному з боїв отримав поранення. Нагороджений чисельними державними нагородами.

«Перший день, коли ми приїхали на передову, запам'ятався мені найбільше: потрібно було йти в розвідку до позицій сепаратистів. Я проповз значну відстань у сутінках до їх позицій і пролежав там декілька годин. Раптом з лівої сторони дороги, десь за три метри від мене, за сіткою, зупинилося троє бойовиків, а двоє з іншої сторони почали рухатися в мою сторону. В мене був тільки автомат, але розумію, що якщо почну стріляти, то вони почнуть стріляти у відповідь. Тому я зв'язався по рації, скинувши звук

до мінімуму, зі своїм другом, який був у БМП (бойова машина піхоти), і повідомив йому, куди стріляти. Він відкрив по сепаратистах вогонь, що й врятувало мене. Я почав відступати, відстрілюючись на ходу. Також запам'яталась нестача води, коли в тебе баклажка води на весь взвод на пару днів. Треба було економити кожен краплину і слідкувати, щоб хтось не перевищив норму споживання, тобто зробити не 1 ковток, а 2. З позитивних моментів запам'яталися улюбленці-тварини. В мене особисто були 2 цуценят, яких я врятував, бо господарка їх закопала після народження, а я встиг їх розкопати, поки вони не загинули. Здебільшого старалися триматися на позитиві. Навіть коли йшли обстріли, я жартував, щоб вивести з депресивного стану інших бійців – йшов обстріл, а ми всі сміялися так, що навіть не чули цього.

Перед початком бойових дій я проходив курси, де освоїв види стрілецької зброї від пістолета Макарова і закінчуючи снайперською гвинтівкою Драгунова, кулеметами і гранатометами. Пізніше став командиром танку, неодноразово брав участь у всеукраїнських змаганнях ЗСУ і був призером змагань з танкового біатлону».

*Спогади колишнього військовослужбовця 128-ої окремої гірсько-штурмової бригади
Олександра Давидова.*

Народився в Ужгороді у 1993 року. Навчався в Ужгородській ЗОШ №9. У 2012 році підписав контракт із ЗСУ на три роки. Був зарахований на посаду механіка-водія БМП до складу 15-го окремого гірсько-піхотного батальйону.

«Коли почалися бойові дії на Сході України, 8 березня 2014 р. по тривозі ми завантажилися і виїхали з Ужгорода на полігон для бойового злагодження. Потім ми прибули на Луганщину. Перший бій відбувся 17 червня 2014 року. Під час нього загинули мої побратими Куля Михайло, Мартин Сергій та Попадинець Саша. Того дня в сторону пригороду Луганська селища Металіст вирушили декілька наших БМП та машини десантників. Вони потрапили у засідку сепаратистів. На підмогу їм вирушили ще три БМП, які також потрапили у засідку. Саме тоді у нас були перші втрати. Запеклими були бої в Дебальцевому, коли довелося стріляти у ворога майже у притул. При виході із Дебальцева на своїй БМП я вивіз із напівоточення біля сорока побратимів. У 2014 році до нас у полон потрапляли кадрові російські військові, а також чеченці-найманці. Вони переплутали наш блокпост із своїм. Траплялися полонені, які воювали за гроші – найманці, а були й ідейні. Полонених ми передавали СБУ. У 2017 році я пройшов навчання разом із американськими інструкторами, які мали досвід бойових дій в Іраку, і став командиром відділення БПЛА (безпілотний літальний апарат). Ці апарати виконують розвідувальні функції, але вже є й ударні.

Якби росіяни не напали у 2014 році, то війна б тоді й закінчилася. До нас потрапляли полонені-росіяни, ми бачили їх документи. А у нас не вистачало людей. Крім того, ми сильно втомилися від постійних боїв. Росіяни застосовували танки. Це страшна зброя, бо снаряд, випущений з танку, летить дуже швидко – не встигаєш зреагувати та сховатися. Коли танк стріляє, ти чуєш вибух, а не постріл. Дуже страшно».

*Спогади колишнього військовослужбовця 128-ої окремої гірсько-штурмової бригади
Віктора Боровика.*

Народився 1990 року в Ужгороді. Навчався в ЗОШ №1 імені Т.Г.Шевченка. Здобув вищу освіту в УжНУ на інженерно-технічному факультеті.

«В армію я пішов свідомо, мене з 12 років цікавила військова служба. Я займався декількома видами спорту – айкідо, кикбоксингом, карате. А в 2017 році добровільно потрапив до лав ЗСУ. Мене довго відмовляли, казали – нащо тобі армія, в тебе вища освіта. Але я домігся свого. У цивільному житті я освоїв багато спеціальностей. Пізніше вони знадобилися в зоні ООС, де я зробив лазню, провів електрику. Після підписання

контракту мене відправили у навчальний центр в Старичах, що у Львівській області. У навчальному центрі отримав спеціальність механіка-водія БМП-2. Мене хотіли залишити в Старичах, але я хотів у зону ООС. На фронті спочатку нас дуже обстрілювали, а у відповідь забороняли стріляти навіть з автоматів. Відстань до ворога була біля 50 метрів. Інформацію про нас хтось «зливав», тому бойовики знали, що прийшла 128-а бригада, бо ми це чули з їхніх розмов. Прямих зіткнень з ворогом не було. Лише обстріли із стрілецької зброї та артилерії. Особливо дошкуляли 120-міліметрові міномети, осколки від вибуху їх мін летять на відстань до 500 метрів. У нас були чудові снайпери. Одного разу, на навчаннях в тилу, снайпер так замаскувався, що по ньому пройшла рота бійців, навіть наступали на нього, але не виявили. Й він мовчав та терпів, щоб не виказати себе, а потім дорікав друзям, що вони пройшли по ньому.

Довгий час нас діставав блокпост сепаратистів «Шанхай», що знаходився навпроти. Звідти обстрілювали наші позиції кожного вечора. На щастя, у нас не було втрат, але вони дошкуляли. Одного вечора вони нас сильно «дістали» і ми їх зрівняли з землею. Після цього ніхто більше по нас не стріляв з їх блокпоста. У 2017 року я під час обстрілу отримав травму колодою по голові, але каска врятувала. Кажуть, я переніс струс мозку на ногах, але я не помітив. На війни людям не стільки оплата потрібна, як хороше відношення. Інстинкт самозбереження – це один із найосновніших інстинктів. Там дурнів немає. Дурень там не виживе».

Спогади колишнього військовослужбовця 128-ої окремої гірсько-штурмової бригади Миколи Марчишака.

«Я народився 1991 року в селі Яворів (Львівська обл) У 2009 році пішов на строкову військову службу. У 2013 році переїхав до м.Ужгорода. Після початку війни був мобілізований у першу хвилину 10 квітня 2014 року. У травні 2014 виїхали на Схід у складі 51 окремої механізованої бригади, обіймав посаду механіка-водія БМП-2. З вересня 2014 служив у 128 гірсько-штурмовій бригаді, у 15-му окремому гірсько-штурмовому батальйоні. У 2015 році був демобілізований. Перший бій відбувся 22 травня 2014 під Волновахою Донецької області. Тоді загинуло 18 хлопців на 10-ому блокпосту. Бій тривав 10-15 хвилин. 22 військових отримали поранення, 18 загинуло. Всього на блокпосту було десь 52-54 військових. З 1 серпня 2014 я брав участь у боях за звільнення Мар'янки. 10 серпня 2014 поїхав на штурм м. Іловайськ. 21 серпня мене забрали з Іловайська медики, я сильно отруївся трупними газами. У боях ми подавляли ворога вогнем, звільняли багато сіл. 24 серпня я був у базовому таборі біля села Дзерканово, тоді зав'язався бій із росіянами, ми ще тоді взяли в полон 10 росіян. Це були контрактники. За їхніми словами, їх заїхало з 18 до 24 серпня на нашу територію біля 30 000 чоловік. Співвідношення сил було 1:18 особового складу, 1:16 по танках, 1:17 по бронемашинах, 1:15 по артилерії на їхню користь. У нас було багато втрат в таборі. Розпочався бій, і ми нічого зробити не могли, коли нас брали у полон. 26 військовослужбовців потрапили в полон. У мене на той час була нога травмована. Десь 2 дні протримали нас у полі, дозволяли навіть кавуни збирати – це була наша їжа протягом трьох днів. Також дозволили нам зібрати тіла побратимів. 29 серпня приїхав їхній полковник, дав годину часу дозбирати трупи, ми зібрали 28 тіл. Пізніше нас перевезли в м. Сніжне і передали сепаратистам. Туди загалом звезли з різних позицій 227 чоловік. Перші дні було негативне ставлення. Розстрілів не було. Мені пощастило, що не було документів біля мене і я говорив, що був водієм. Тих кого визначили, що вони були снайперами або розвідниками, тим було непереливки. Я там був 22 дні. Схуд за цей час десь на 13 кг. Виводили на роботи, я не ходив, бо була травмована нога. Там ми вперше за 3 дні поїли. Пізніше я потрапив на обмін. Нас привезли в Донецьк і вже вночі вивезли за місто та

провели обмін 73 наших на 65 їхніх. Вже 17 вересня 2014 року нас зустрічали на своїй території.»

Спогади колишній військовослужбовець 128-ої окремої гірсько-штурмової бригади Олександра Марчука.

«Я народився 1975 року в місті Ужгород, навчався у ЗОШ № 6. Після закінчення школи був призваний на строкову службу до лав ЗСУ. Отримав спеціальність військового розвідника. 2003 року був з миротворчою місією в Іраку, де прослужив 6 місяців. У 2007 році я звільнився. Повернувся на службу у 2012 р. у 15 батальйон. Коли почалася війна на Сході, у нас на озброєнні була тільки стрілецька зброя та БМП-2. Завантажили наш батальйон вночі у вагони та повезли на Схід. Спочатку ми були в Конотопі, а потім у Луганській області. У селі Макарово поблизу Станиці Луганської загинув наш перший побратим, якому було лише 19 років. Періодично нас обстрілювали з РПК (ручний кулемет Калашникова). Пізніше ми потрапили в засідку бойовиків, від обстрілу яких загинуло троє наших бійців. У нас були контакти з місцевим населенням, але ми їм не довіряли. У нас служили бійці з Ужгорода, Мукачєва, Виноградова. Ми тоді не мали ні танків, ні артилерії. Наші волонтери нам дуже допомагали, привезли одну тону мінеральної води. Під час боїв за Дебальцеве ми знаходили трупи російських військових. По документах вияснили, що це військовослужбовці морської піхоти з Північного флоту Росії. Багато техніки втрачали через обстріли та аварії, але через обстріли – значно більше. Біля Луганського аеропорту ми захопили двох полонених, яких передали нашим спецназівцям. На фронті я був снайпером, в боях використовував гвинтівку Драгунова, з якої можна потрапити в ціль на відстані до 600-700 метрів. Я також брав участь у боях під Дебальцевом».

ШТУРМ ХАДЖИБЕЮ В ІСТОРІЇ ЧОРНОМОРСЬКОГО ВІЙСЬКА

Гуменюк Аліна, учениця 8-А класу Одеської загальноосвітньої школи № 120 I-III ступенів Одеської міської ради Одеської області.

Керівник: Ложешиник Аліса Сергіївна, кандидат історичних наук, вчитель історії Одеської загальноосвітньої школи №120 I-III ступенів Одеської міської ради Одеської області.

Сьогодні, коли ми будуємо Українську державу за європейськими стандартами не слід забувати ті надбання, які залишили нам козаки Чорноморського війська, що не лише колонізували безлюдний степ, а й відвойовували його у турків. Подальше вивчення, узагальнення і усвідомлення внеску козацтва у соціально-економічне та суспільно-політичне життя Хаджибею (Одеси) залишається донині актуальним і пріоритетним завданням.

Метою роботи є дослідження військового життя Чорноморського війська та його роль в штурмі Хаджибею під час російсько-турецької війни 1787–1791 рр.

Об'єкт дослідження – козаки Чорноморського війська. Предметом – Чорноморське військо у період його перебування біля стін Хаджибею.

Мета, об'єкт і предмет дослідження визначили основні завдання:

- з'ясувати ступінь наукової розробки досліджуваної теми;
- розглянути основні битви козаків із турками біля фортеці Хаджибей та в її околицях.

Практичне значення даної роботи полягає у тому, що вона є спробою вийти за межі шкільної програми у вивченні вказаного аспекту історичного краєзнавства.

Перші публікації щодо взяття Хаджибейської фортеці з'явилися в другій половині XIX ст. Невдовзі широкому загалу стали доступні й дослідження, зроблені на основі архівних документів, А. Скальковського, П. Короленка, А. Петрова, Є. Феліцина; зібрання матеріалів з історії Чорноморського війська, які допомагають всесторонньо розглянути дане питання.

Після 1991 р. були опубліковані роботи А. Бачинського та О. Бачинської, Т. Гончарука, І. Сапожнікова, Р. Шияна та інших вчених, які використали широке коло першоджерел.

Війну 1787-1791 рр. іноді називають Очаківською. Це пов'язано з тим, що однією з головних подій початкового етапу війни була тривала облога Очакова військами князя Г. Потьомкіна, яка принесла чимало жертв з обох сторін. Своєю «непереможеністю» Очаків перш за все завдячував фортеці Хаджибей – найближчому і, скоріш за все, найзручнішому порту, яка надавала підтримку обложеної фортеці продовольством. Тому взяття Хаджибейського бастиону було стратегічно важливим питанням для визволення південноукраїнського регіону від турецьких загарбників.

Необхідність захоплення фортеці Хаджибей полягала в тому, що: по-перше, фортеця та військова гавань були важливим турецьким форпостом в межиріччі Дністра та Південного Бугу, перешкодою на шляху до подальшого наступу в напрямку Акермана та далі на південний захід; по-друге, Хаджибейська гавань використовувалась після взяття Очакова, як головна база ворожих військових кораблів на північно-західному узбережжі; по-третє, Хаджибей був одним з основних постачальників зерна та іншої сільськогосподарської продукції як до турецької армії, так і до Стамбула.

Для здійснення своїх планів щодо взяття фортеці військове командування знову (як і неодноразово перед цим, направляючи козаків на найнебезпечніші ділянки бойових операцій) згадало про чорноморців, які показали свою безстрашність та вміння миттєво реагувати відповідно до обставин бою в успішно проведених військових кампаніях.

Влітку 1788 р. чорноморці розпочали успішні розвідувальні дії в бік Хаджибея та його околиць, «організовані» генерал-поручиком П. Потьомкіним. Зокрема, вже 1 серпня 1788 р. вони мали «роз'їзди вперед в бік Аджибея і примічати по березі моря про рух ворожого флоту». Про важливість повідомлень розвідувальних команд свідчить те, що через чотири дні чорноморці доповіли про розміщення ворожих військ і флоту в районі Хаджибея двічі на день. Дані «вилазки» були дуже небезпечними для козаків, про що неодноразово застерігав і князь Г. Потьомкін. Так, 6 серпня 1788 р., він наказував «дати капітанові Чорбі прикриття не менше 100 чоловік, а старшині, яка піде з командою, остерігатись, не наражати себе на небезпеку, бо в цьому випадку потрібно спостерігати, а не битись».

В червні 1789 р. чорноморці на чолі з Іваном Орликом знову «пішли у розвідку» в бік Хаджибея та привели турецьких «язиків». Бажаючи довідатись про всі подробиці, 11 червня 1789 р. майбутній фельдмаршал, генерал Михайло Кутузов писав кошовому отаманові Чорноморського війська Захарію Чепізі: «Потрібно мені знати докладніше про донесення козака Івана Орлика та взятих їм з товаришами турках, чи тільки їх двоє було з Микиткою біля Аджибея, чи були ще якісь люди, і з якої причини вони там знаходилися, і Орлика добре було б до мене надіслати».

2 серпня 1789 р. кошовий З. Чепіга відрядив для розвідки один загін на чолі з осавулом Семеном Письменним у кількості 100 козаків «до двох могил» (скоріш за все теперішніх Жевахової та Шкодової гір), а другий, у кількості 150 козаків, на чолі із старшиною Кузьмою Білим – в район Сичавки. Окрім того, він наказав «відправити таємно трьох або чотирьох чоловік під Аджибей і дізнавшись, що там робиться,

негайно... доповісти». Повернувшись назад 7-8 серпня, Семен Письменний повідомив про перебування 25 ворожих кораблів у Хаджибеївській гавані. В свою чергу старшина Уманцов, перебуваючи «таємно під Аджибеєм» помітив намети та вороже військо. Напружена обстановка в районі Хаджибейської фортеці змусила козаків ще детальніше доповідати про переміщення ворожих військ. Так, 26 серпня генерал І. Гудович доповідав Г. Потьомкіну про пійманих «старанням війська вірного Чорноморського отамана пана полковника та кавалера З. Чепіги (турків), що їхали з Гаджибея для спроби взяти з нашого боку язика. Першого Умер-агу, другого – Мегмет Делібаші та третього Салихавас-баші, які хоча намагалися усіляко приховатися та захищалися стріляниною, проте наші, не зазнавши жодної шкоди, встигли їх схопити». Взяті в полон турки повідомили досить цінні відомості про ворога, які відразу ж було відправлено до князя Г. Потьомкіна, так само, як і «осавула Тихоновського, який керував партією, що їх піймала».

Регулярні рейди розвідників-чорноморців до Хаджибея продовжувались практично до самого штурму 14 вересня 1789 р. Зокрема, 4 вересня 1789 р. за наказом Й. Де-Рібаса З. Чепіга відправив «добірну кількість» перевірених старшин та козаків для спостереження за ворогом у фортеці, тоді як решта козаків готувалась до походу.

Добре проведені розвідувальні операції у 1788-1789 рр., які за ретельністю та повнотою здобутих відомостей можна вважати зразковими, стали значним підґрунтям спланованої операції. До того ж точність та оперативність, з якими чорноморці виконували у степах під Хаджибеєм дуже складні завдання керівництва, переконують у їх чудовій обізнаності про ситуацію в цій місцевості. У серпні 1789 р. активність турків біля фортеці та ситуація в південноукраїнському регіоні пришвидшили рішення головнокомандуючого Г. Потьомкіна дозволити похід.

Вже 4 вересня 1789 р. козаки Чорноморського війська отримали наказ князя Г. Потьомкіна просуватись за річку Тилігул до Хаджибея. Ввійшовши до відділу Й. Де-Рібаса, що командував авангардом під час походу до Хаджибея, вони вирушили першими, торуючи шлях решті військ. Окрім обов'язків «провідників», чорноморці контролювали ситуацію попереду корпусу та забезпечували безпеку при переправі через Тилігул важких гармат, що везли з собою регулярні війська під Хаджибей.

В штурмі були задіяні занадто великі військові сили (близько 6 тисяч чоловік). З них переважна більшість – козаки Чорноморського війська. Лише у відділі Й. Де-Рібаса перебувало шість полків козаків (три полки піхоти та три полки кінноти, загалом 3 тисячі козаків) під командуванням З. Чепіги, що становило переважну більшість. Окрім того, ще один полк кінноти на чолі з Петром Мінкульським охороняв в степу на шляху до Хаджибея обоз корпусу. До того ж козаки чорноморської флотилії на чолі з А. Головатим не лише виконували функції обозної служби, а й отримали наказ перебувати під час нападу на Хаджибей у розпорядженні адмірала Войновича.

Пліч-о-пліч з козаками йшли й їхні командири: капітани Костянтин Кордовський та Трохим Рахмановський; хорунжий Петро Бурнос, прапорщик Герасим Кухаренко, курінний отаман Євтихій Чепега та військовий товариш Павло Галдиш, які згодом стали бунчуковими товаришами; полкові осавули Микола Магерівський, Тимофій Єремєєв та Михайло Лях; полкові хорунжі Степан Поривай та Захарій Маса; полковий старшина Степан Воспрянецв та Іван Покотило. Та й це ще не всі чорноморці, що відправились на штурм: сто «надійних старшин» під керівництвом осавула Кіндрата Табанця були розподілені між частинами регулярної армії та батареєю важких гармат, щоб привести їх в Криву Балку (передмістя Одеси), де було передбачено загальний збір відділу Й. Де-Рібаса перед штурмом.

11 вересня 1789 р. о 4 годині дня козацькі полки були вже біля «Довгої могили» (сучасна Жевахова гора), де за наказом Й. Де-Рібаса священник відправив молебень про перемогу над турками у Хаджибеї. Звідти, дочекавшись темряви, шість полків чорноморців під покровом ночі з шістьма легкими (похідними) гарматами відправились до Хаджибея і зупинились біля Кривої Балки. Перехід здійснювався вздовж чорноморського узбережжя, в тому числі і через вузький перешийок між лиманами та морем (район сучасного Пересипу) в безпосередній близькості від турецьких кораблів, які час від часу обстрілювали війська. Тим не менше вони зуміли підкрастись до Хаджибея так тихо, що не викликали тривоги у ворожому гарнізоні.

Зібравши свої війська у Кривій Балці, Й. Де-Рібас очікував підходу головного корпусу І. Гудовича, який прямував у супроводі Кіндрата Табанця. З огляду на близькість розміщення турецьких військ, з'єднання відділів І. Гудовича та Й. Де-Рібаса було призначено на ніч з 13 на 14 вересня 1789 р., а штурм фортеці Хаджибей, відповідно, на ранок 14 вересня 1789 р. Але сильний дощ завадив корпусу І. Гудовича вчасно підійти до Хаджибея і штурм проходив без нього.

Перед штурмом Й. Де-Рібас розділив полки чорноморців на три частини, щоб одночасно напасти на фортецю зі сходу та північного заходу. Перша (два полки піхоти) мала нанести відволікаючий удар по фортеці, щоб дати змогу бійцям загону полковника Олександра Хвостова влізти на її мури з іншого боку. Друга (один полк піхоти) входила до загону Сергія Воєйкова і мала оволодіти містом, пристанями та запобігти надходженню допомоги туркам ззовні. Третя (три кінних полки) на чолі з кошовим отаманом З. Чепігою мала відрізати турків, які перебували у фортеці від гавані.

Проте це були лише плани. В дійсності під час штурму першому відділу чорноморців не вдалось нанести відволікаючий удар по фортеці, бо о 5 годині ранку турки запримітили загін чорноморців з команди С. Воєйкова і відкрили по ньому вогонь з фортечних гармат. З огляду на нові обставини, полковник Катеринославського війська О. Хвостов, маючи в розпорядженні батальйон піхоти та два полки чорноморців, підійшов до Хаджибейського палацу із заходу і, «не чекаючи правого флангу», швидко приставивши драбини, розпочав штурм фортеці. Відволікаючи ворога на себе, одночасно із атакою команди О. Хвостова, три кінні полки під керівництвом осавула полковника К. Табанця провели фальшиву атаку на протилежному боці фортеці. Щоб посіяти паніку серед турків, одночасно із вищесказаними атаками батарея флотилії А. Головатого, розміщена на узбережжі, – відкрила вогонь з флангу по ворожих кораблях.

В той час, як вищезгадані команди атакували фортецю, чорноморці у складі команди С. Воєйова, не дивлячись на обстріл турків, успішно зайняли «навколишнє селище» та слободу Хаджибея. Залишивши на захопленій території частину своєї команди для охорони, С. Воєйков із рештою козаків вийшов на берег праворуч фортеці, щоб не дати залишкам переможеного турецького гарнізону врятуватись на кораблях.

Коли турки, відчувши свою поразку, почали втікати з фортеці до порту, по них вдарив зі своєю кіннотою З. Чепіга, довершивши загальну перемогу над ворогом у Хаджибеї. Після нетривалого, але запеклого штурму із суходолу й моря фортецю було захоплено.

Треба підкреслити і той факт, що за штурм Хаджибейського замку майже ніхто не отримав жодної військової нагороди, якщо не зважати на той факт, що кошовий отаман війська бригадир З. Чепіга за організацію та участь у штурмі фортеці був нагороджений орденом Святого Георгія III ступеня, а командири трьох козацьких полків – Л. Малий, Д. Білий та І. Порохня одержали особисто від князя Г. Потьомкіна по п'ять аршин «алого сукна на плаття». Нагородою решті козаків за проявлену мужність під час успішного

штурму Хаджибея стали схвальні відгуки командування регулярними військами. Зокрема, Й. Де-Рібас повідомляв кошовому отаманові З. Чепізі: «Його світлість князь Григорій Олександрович Потьомкін-Таврійський знайшов потрібним до мене відписати, військам..., які були при взятті Гаджибейського замку, за наближення до нього в повному порядку та за взяття його оголосити подяку, що від задоволення князя випливає. Я про це Ваше Високоблагородіє повідомляю та відписую як кінним козакам, які у Вашій команді перебувають, так і до трьох полків піхотних вірних Чорноморських про це повідомити».

Окрім рапорту Й. Де-Рібаса до князя Г. Потьомкіна подав рапорт про відзначення чорноморців за героїзм під час штурму Хаджибея і генерал І. Гудович, який відзначав: «Маю віддати справедливу похвалу війську Чорноморських козаків і особливо, керівнику його, пану полковнику кавалеру З. Чепізі, який вдарив по ворогу, що втікав із замку...». На відміну від Й. Де-Рібаса він додав до відзначених чорноморців ще й вищезгаданого осавула, армії поручика Кіндрата Йосиповича Табанця, який доклав «значних зусиль та старань, ведучи головний корпус тутешніми складними дорогами під час всієї експедиції». До речі, це був той самий осавул Чорноморського війська, що згодом став прообразом одного з головних персонажів трилогії романів Юрія Трусова «Хаджибей», «Штурм Хаджибея» та «Кам'яне море» Табанця-Хурделиці.

Штурм фортеці Хаджибей став «стартом» для багатьох козаків у їх сходженні по «кар'єрних сходах». Зокрема, Степан Кабеняк, Сава Котляревський, Микита Гаджанов, Дмитро Варава, Данило Волкоріз, Федір Комінченко, Григорій Вербець та інші зуміли «зробити» стрімку кар'єру завдяки своєму героїзму. До речі, більшість з них була «козацькими дітьми», а дослужались до військових полковників.

Разом з тим, чорноморці своєю звитягою та організаційними здібностями, проявленими під час розвідувальних походів та боїв з турками під час успішного штурму Хаджибея надихнула козаків на нові перемоги в ім'я своєї Батьківщини.

ГОРДІСТЬ НАШОГО СЕЛА МИХАЙЛО ЄЛИСЕЙОВИЧ СЛАБЧЕНКО. ДИТИНСТВО. ЮНІСТЬ.

Димитрова Дар'я, учениця Нерубайського навчально-виховного комплексу «школа-гімназія» Біляївського району Одеської області.

Керівник: Харченко Алла Олександрівна, вчитель історії Нерубайського навчально-виховного комплексу «школа-гімназія» Біляївського району Одеської області.

У 2020 році виповнилося 68 років з дня смерті та 138 років з дня народження видатного вченого історика, правознавця, професора, академіка Всеукраїнської академії наук Михайла Єлисейовича Слабченка. Українська наука та культура завдячують йому ґрунтовними дослідженнями в галузі історії України, юриспруденції, економіки, нумізматички, історіографії, джерелознавства. Період дитинства та юності М.Є.Слабченка тісно пов'язані з краєм, де я народилась та живу, але досить мало досліджений. Об'єктом дослідження моєї роботи є відомі особистості рідного краю. Предметом дослідження є історичні дані про дитинство та юність вченого, батьків та умови в яких народився і ріс майбутній науковець. Оскільки відомо, що оточення досить сильно впливає на формування характеру людини.

Народився Михайло Єлисейович у селі Нерубайське – старовинному степовому селі, яке виникло ще до заснування міста Одеси у 1794 році. Село засноване запорозькими козаками, які не бажали йти на службу до Російської імперії після знищення Катериною II Запорозької Січі.

Основним заняттям мешканців Нерубайського, до 1794 року, було землеробство. Проте землеробство було дуже примітивним, так як селяни збирали низькі врожаї.

Населення села Нерубайського належало за станом до одеських міщан і кріпаків. Поміщиків не було, були лише заможні селяни. Кількість мешканців швидко зростала, але нові сім'ї не одержували наділів. І тому значний прошарок населення становили селяни малоземельні (від 1 до 10 десятин) та безземельні, становище яких було важким. Таким чином вони змушені були найматись батраками на поля за 3-4 карбованці на місяць. Тому, через недостачу землі, часті засухи, неврожаї, голод, видобування каменю поступово стало основним заняттям жителів села. В Нерубайському було багато робітників, які працювали в каменоломнях.

Саме у такій звичайній нерубайській родині народився мій земляк, гордість нашого села, відомий історик та академік Всеукраїнської Академії Наук (з 1929) Слабченко Михайло Єлисейович.

Михайло Єлисейович Слабченко, за даними Державного архіву Одеської області, народився 9 липня 1882 року за старим стилем. Ці дані збереглися в метричній книзі церкви Пресвятої Богородиці на Слобідці Одеського повіту Херсонської губернії під номером сто тридцять чотири. Був народжений на Нерубайських Хуторах під Одесою в родині міщанина Єлисея Івановича та Катерини Максимівни Слабченків, названий на честь архістратиґа Михаїла. На той час на Нерубайських хуторах вже існував Свято-Вознесенський храм, збудований у 1816 році, проте невідомо з яких причин Михайла охрестили в церкві Пресвятої Богородиці на Слобідці Романівці Одеського повіту вісімнадцятого липня. Хрещеними батьками Михайла Єлисейовича були акерманський міщанин Петро Петрович Венгеренко та одеська міщанка Єфросинія Іванівна Безсонова. Віктор Заруба свідчить, що батько майбутнього вченого походив із запорожців, які «втїкли з-під турка» після руйнування Нової Січі.

Основним заробітком сім'ї Слабченків стала важка праця в каменоломнях англійського підприємця Г. Ібрі та тутешніх господарів – Алексеева та Гандельмана.

Велика родина жила дуже тяжко, її постійно переслідували злидні та бідкування. Батьки заробляли неймовірно мало – до 10 карбованців на тиждень. У той час лише на його власну їжу, що складалася з пісного борщу, черствого поживклого хліба, кількох чарок «чепурух» горілки та півфунта знаменитої серед каменярів безсмертною «італійською» ковбаси, яку не можна було пом'якшити і за допомогою бікфордового гноту, – йшло більше карбованця на день. Про важкі та небезпечні умови праці у каменоломнях, відсутність медичної допомоги неодноразово писали, навіть, у той час: «В 6-7 вёрстах от Одессы существуют каменоломни Нерубайска, Холодная Балка, - вот местности, где проводится добыча камня... Условия в каменоломнях крайне неудовлетворительные... Сырость, затхлый воздух, плохое питание – вот что находят каменоломы...». Робочий день досягав 18 годин. З боку власників та підрядчиків панувало повне свавілля: робітників штрафували за кожний відбитий кут на камені, постійно обраховували. Тому не дивно, що заробітки родини Слабченків були такі мізерні.

«Добыча камня в прежнее годы производилась в больших размерах и давала изрядный доход; в настоящие время камень добывался значительно меньше, а так как это занятие составляло главное подспорье в их быту, то и материальное положение их ухудшилось. Перевозкой камня заняты женщины и 9-10 летние дети.» Дуже важке та жахливе становище у родині змусило Єлисея Слабченка залучити ще зовсім малого Михайла, який у своєму віці повинен грати з друзями та іграшками, важко працювати на каменоломнях. Коли хлопцеві було лише вісім рочків, він вже вмів точити пилки та,

навіть, різати каміння на штуки. На цій роботі працювали здоровенні сильні чоловіки, та дуже дивно було бачити як маленький дев'ятирічний Михайло вантажив та розвозив каміння замовникам.

У двадцятих роках М.Є. Слабченко написав нарис з життя одеських каменярів, почавши його спогадами про його убоге, безрадісне, нужденне, тяжке дитинство і нелегку каменярську працю в підземеллях Нерубайських катакомб – «там і сям можна було побачити характерні барани з набитою на них колодою, що тягнеться до незграбних стовпів, які нагадують шибеницю; на проводі від неї десь там унизу, в глибині землі, бовтається невидимий шибеник. Рипає баран, крутить його сліпа коняка (звичайно сліпа) «Сліпа», і з колодязя тягнеться перекинута через блок на грубій линві «шайка» з камінням, а спускається квадрат другої – порожньої. Крик: «віра!» «Сірий» незграбно повертається в бік, протилежний тому, по яким він зажурено тупцяв. Знову приводиться в рух баран, і тоскне рип-рип тягнеться аж доти, поки з'явиться «шайка» з накладеним на неї правильно нарізаним камінням й поки тяжник гукне «Сірому»: «тпр! назад!». Від моменту, як сонце залле раннім карміном небо, і до моменту, коли воно кривавим промінням присне, йдучи на спокій, на землі безугавно подають нарізаний камінь».

Геніальна, талановита дитина повинна була досліджувати підземелля одеських каменярень, де в «припорах» при тусклому світлі маленьких задимлених й чадних ламп, кілька чоловік працювали над камінням: «Один тягав то до себе, то від себе тонкого «дряпка», другий підрізав «підощву» або ворухив брилу, яка тремтіла, мов драгли, щоб умить пронестись швидким, як думка, ураганом й безсило простягатись для розрізання на «штуки» – правильної форми куби, над чим нидів 3-ій робітник. Більший припір – і робітників більше, в малому – і одному іноді було тіснувато. Ні землі, ні худоби у Михайлових батьків не було, окрім хати на Нерубайських Хуторах. І або сам «хазяїн» працював «одиницею», або з найманими 1-2 робітниками.

Населення Нерубайського не мало доступу до освіти та культури, перші згадки про школу знайдені «В Одесскомвестнике» лише за 1899 рік. За даними перепису на перше грудня тисяча вісімсот дев'яносто другого року сімдесят відсотків нерубайців були неграмотними. Але батько Михайла Єлисейовича, Єлисей Іванович був письменною людиною. Напевно, маленький Михайло отримав перші уроки грамоти та любов до літературного, друкованого слова від свого батька. Тоді, коли Єлисей Іванович був ще молодим, він підтримував зв'язки зі студентами, представниками підпільної організації – «Народна воля». За характером Михайло був дуже схожим на свого батька «мав бунтівну вдачу, нестримний і волелюбний темперамент, а водночас і цілеспрямованість, наполегливість, засудження несправедливості, двоєдушності, нещирості, брехні».

А мати, Катерина Максимівна, була звичайнісінькою селянкою, яка зовсім грамоти не знала, проте була носієм української усної народної творчості. Саме мати співала сину дивовижні українські народні пісні, розповідала незвичайні казки про добро та щасливе життя, вселяючи у свого сина надію в краще майбутнє. Саме матері майбутній вчений завдячує вмінням писати художні твори, малювати, з оптимізмом долати життєві труднощі та прагнути до прекрасного. Саме Михайло Єлисейович навчив свою матір лише в п'ятидесятирічному віці – читати та писати. Михайло Єлисейович Слабченко у своєму життєписі зазначає, що родина у них була великою. Разом з цією великою сім'єю проживала бабуся Праска, яка так само як і Катерина Максимівна мріяла про краще майбутнє свого онучка та бажала, щоб він став священиком та не знав нужди у своєму житті. Проте батько Єлисей Іванович був категорично проти того, щоб його син став «батюшкою», адже терпіти не міг попів. У 9-річному віці Михайла батько віддав до початкової школи на Кривій Балці.

Скрута, постійна безвихідь, важка робота сприяла схильності батька Михайла до вживання горілки, у результаті чого, Єлисей Іванович почав невпинно спиватися.

Маленька, непримітна та убога хатинка пішла на продаж за борги. Сім'я змушена була переїхати на Слобідку Романівку, на жаль, точної адреси проживання сім'ї Слабченків в бібліографічній літературі ніде не зазначено і в архівних документах мені знайти не вдалося. Саме тут майбутній академік закінчив початкову школу. «Навчався здібний хлопчина дуже добре і за рік скінчив науку з відзнакою» [15, с. 49]. Так як у родині Слабченків не вистачало грошей, навіть на їжу, а навчання було платним, батько турбувався про те, де взяти грошей і клопотався перед начальниками та підприємцями. Михайло теж хотів трохи заробити на своє навчання і тому пішов працювати до мармурових майстерень Одеси, на каруселях розважав різноманітних людей у «балаганах» і вже там, мріяв про те, щоб стати справжнім циркачем та мандрувати по світах.

Мріям Михайла здійснитись не судилось, навіть він сам писав: « Але мені не пощастило. Замість того опинивсь я в духовній школі. з поспіхом скінчив її від платні за навчання мені звільнили, бо вчивсь дуже добре. хоч погано вів себе – бився, курих, увілював від служби в церкві й більш любив кулачки». Продовжив навчання майбутній вчений у Духовному училищі, а пізніше Духовній семінарії, яку не закінчив з-за кепської поведінки та був виключений. Склавши екстерном екзамен на атестат зрілості у Одеській III гімназії, він вступає до Новоросійського університету на історико-філологічний факультет. У 1904-1905 роках переводиться на юридичний факультет. Закінчив своє навчання в 1910 році зі ступенем кандидата права і був залишений при кафедрі російської історії для підготовки до професорського звання (без грошового утримання).

У студентські роки Михайло Єлисейович захоплюється науковою роботою та приймає активну участь у українському громадському та національно – визвольному русі. У 1911 році отримав відрядження до Франції для поглиблення знань з методології історико-правових досліджень. З початком Першої світової війни у 1914 році був мобілізований на фронт. Лютнева революція 1917 року закинула Слабченка до Петрограда, де він стає студентом Військової юридичної академії. З-за буремних революційних подій жовтневої революції 1917 року він перериває навчання та повертається до Одеси. Через лихоліття громадянської війни Михайло Єлисейович постійно змінює місце роботи, але знаходиться під пильним наглядом будь-якої влади та переживає неодноразові арешти та навіть засудження до страти. З двадцятих років Михайло Єлисейович поринає у наукову та педагогічну діяльність. Плідна праця вченого була оцінена у 1929 році, коли Михайла Єлисейовича було обрано дійсним членом Всеукраїнської академії наук за спеціальністю « історичні науки». Але радіти було рано тому що 20 січня 1930 року Михайла було заарештовано за сфабрикованою справою « Спілки визволення України» та засуджено до шести років позбавлення волі. У 1937 році його повторно засудили вже на десять років. Після звільнення вирішив жити на Астраханщині. У 1947 переїхав до Первомайська, де знайшов роботу у школі, почав там вчителювати, викладаючи іноземні мови. Через два роки був звільнений зі школи і не мав роботи. 27 листопада 1952 року Михайло Єлисейович Слабченко помер.

Підводячи підсумки даного дослідження, роблю висновок, що складні умови життя допомогли сформувати у майбутнього вченого працелюбність, заповзятливість, ретельність, невтомну силу волі та наснаги, надали певних успіхів у самоосвіті, та допомогли досягти великих успіхів у науці. Дійсно Михайло Єлисейович Слабченко є гордістю нашого села.

РЕЛІГІЙНО-КУЛЬТУРНИЙ ВПЛИВ УКРАЇНИ НА МОСКОВІЮ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ДОМОДЕРНОЇ ДОБИ

Ємельянова Олександра, вихованка гуртка «Юні туристи-краєзнавці» Черкаського обласного Центру туризму, краєзнавства і екскурсій учнівської молоді Черкаської обласної ради.

Керівник: Кріт Юлія Анатолівна, керівник гуртка «Юні туристи-краєзнавці» Черкаського обласного Центру туризму, краєзнавства і екскурсій учнівської молоді Черкаської обласної ради.

З плином часу Московській державі дедалі складніше було відмежовуватися від ідей, що виникали та формувалися в західноєвропейських країнах. Найпростішим шляхом проникнення до Московії досягнень європейської культури був шлях через Україну. У другій половині XVII ст. Україна стає своєрідним мостом між Москвою і Західною Європою, посередницею між двома культурами – європейською і московською. Отже актуальність даного дослідження полягає в тому, щоб з'ясувати культурно-релігійний вплив української культури на подальший розвиток Московії.

У зазначений період науковий, культурний, богословський і літературний потенціали України були чи не найвищими серед країн православного світу. Цьому сприяло багато політичних і цивілізаційних чинників попередніх століть, зокрема невдача Флорентійської унії (1439 р.) та падіння у 1453 р. Константинополя, завойованого турками, що привело до ослаблення візантійських впливів на українських землях. Натомість потужнішими ставали впливи європейського права, науки, мистецтва, релігії тощо.

Об'єднання Литви і Русі з Польщею в один політичний організм, завершене Люблінською унією (1569 р.), та Берестейська унія (1596 р.), посилюючи наступ католицизму на українські землі, викликали релігійну полеміку, яка спонукала православних озброїтися знаннями та освітою, що піднесло б престиж православ'я на противагу католицькій науці. Ці події започаткували, розвивали і поглиблювали чимало процесів і тенденцій у сфері духовної культури. Національний культурно-освітній рух на українських землях, що знайшов відображення у створенні великої мережі шкіл, організації наукової і літературної роботи, відкритті друкарень та розвитку видавничої справи, мав велике значення для подальшого світоглядно-культурного поступу України. У цей період виникають та набувають авторитету академії в Острозі (заснована 1577 р.), Замості (1593 р.), а згодом Києво-Могилянська академія (1632 р.).

Українська культура, розвиваючись на тлі жорстоких конфесійних конфліктів, зіткненні релігійних і культурних традицій, синтезувала здобутки візантійсько-давньоруської духовності з трансформованими на вітчизняному ґрунті запозиченими інокультурними елементами духовного життя. Відкрита для європейського Заходу, вона все ж була „позначена яскраво вираженою самосвідомістю та яскравими національними особливостями”. Як зазначає італійський вчений С. Грачотті, „вільний вибір Заходу не є денаціоналізуючим: українець не стає римо-католиком і не стає поляком тоді, коли робить вибір на користь латинсько-західної культур”.

Під час перебування на російському престолі царя Олексія Михайловича культурні впливи виявилися насамперед у літературі та мистецтві. Ще більш відчутними вони стали за Федора Олексійовича. Як зазначали сучасники, в країні „почався політес з маніру польського” (польським називали все українське). Великий авторитет у Москві здобули українські вчені, до яких москвичі стали звертатися за допомогою ще на початку XVII ст. Про це свідчили листування київського митрополита І. Борецького з московським царем

та поїздка до Москви у 1624 р. вченого П. Беринди. З плином часу, як зазначає академік А. Пипін, зв'язки Москви з „південним заходом ... ставали необхідніше; власних сил явно не вистачало... До половини XVII ст. в Москві стало нарешті зрозуміло, що для книжкової справи потрібні справжні вчені люди: у себе вдома таких людей не було; їх стали викликати з Києва”.

У 1649 р. цар Олексій Михайлович просив київського митрополита О. Колосова відрядити до Москви знавців грецької та латинської мов. У відповідь на це прохання митрополит послав київських вчених Арсенія Сатановського та Єпифанія Славинецького, а згодом Дамаскіна Птицького для перекладу Біблії з грецької мови на слов'янську.

Текстологічна робота київських книжників щодо опрацювання конфесійних текстів зводилася до їх порівняння із давніми слов'янськими, а також із грецькими оригіналами та українськими виданнями. В результаті у 1663 р. в Москві було видано Біблію, яку можна вважати своєрідною копією Острозької Біблії, виданої в Україні 1581 р., оскільки в ній є значна кількість українських мовних елементів. Велика частина московської конфесійної літератури була виправлена за київськими зразками, здобувши українське семантичне забарвлення.

Українська релігійна книжка була досить популярною у XVI – XVIII ст. у Московській державі. Загальна кількість таких книг становила близько 2/3 всіх слов'янських книг Московщини. Їх офіційно використовували в російських єпархіях. Відомими у Московській державі були праці українських церковних діячів Л. Барановича („Меч Духовный”), І. Галятовського („Месія Праведный”, „Небо Новое”, „Ключ Разумения”), Д. Ростовського („Руно Орошенное”), С. Яворського („Камень Веры”), С. Полоцького („Псалтырь Рифмотворная”).

Українська релігійна книжка різними шляхами потрапляла на територію Московської держави. Наприклад, у 1688 р. до Москви прибули священники А. Заруцький і Д. Туптало з своїми творами, які зони мали намір подарувати. У 1692 р. ієромонах Батуринського Крупецького монастиря М. Оснецький надіслав московському патріархові зібрані ним праці Є. Сиріна разом із збірником „Беседи ап. Павла на 14 посланий”. А в 1698 р. Києво-Печерська лавра надіслала патріарху московському „Псалтир”. Українські книги користувалися попитом під час спеціальних розпродаж у Москві, які організовував московський уряд. Розповсюдженню і популяризації української книжки сприяло і те, що вона друкувалася в друкарнях Московської держави. Зокрема, в заснованій приблизно в 1655 – 1656 рр. друкарні Іверського монастиря побачили світ Часослови (1657, 1658 рр.). Наприкінці 1678 р. відкрив друкарню С Полоцький, в якій опубліковано ряд праць, серед яких – „Буквар” (1679 р.) і „Псалтырь рифмованая”(1680 р.).

Загалом українська релігійна книжка відігравала важливу роль у суспільному житті Москви. Вона сприяла поширенню української богословської науки, стаючи постійним популяризатором української культури взагалі. Богослови, яких запрошували для співпраці до Москви, займалися й педагогічною діяльністю. Українська система церковної освіти й школознавства стала зразком для московської. Причому основну роль у цій справі відіграли українські вчені-монахи, запрошені з цією метою московським урядом.

І все ж необхідність зростання ролі київської науки у Московській державі стає дедалі відчутнішою. Цікавим щодо цього, на наш погляд, є анонімний лист, одержаний О. Меншиковим, в якому констатувалося, що у Києві та інших українських містах і селах при церквах були засновані початкові школи для дітей. У них знаходили притулок і бідні люди. У листі говорилося про необхідність заснування і в Московській державі таких шкіл, для чого слід підготувати вчительські кадри народу таїнства віри.

Вплив української освіти відчувався і в московських школах. Так, книгами, за якими у XVIII ст. вивчали Закон Божий, були українські катехизиси („Діалогізм” та „Сокращенное христианское учение” Ф. Прокоповича і „Православное исповедание веры” П. Могили). Московська граматики 1721 р. була майже дослівним передруком граматики М. Смотрицького 1619 р. Складена Г. Лопатинським „Повна Система” богословських наук протягом тривалого часу була обов’язковим підручником у Московській Слов’яно-Греко-Латинській академії.

Значного поширення у Московській державі набуває й українське драматичне мистецтво, репрезентоване, зокрема, шкільними виставами. Спеціально для навчання комедійній справі у 1675 р. до Москви приїжджає викладач Києво-Могилянської академії С. Чижинський.

Стає відомою у Московській державі і українська риторична проповідь, яка у бароковому стилі досягла вершин свого розвитку у XVII ст. Про це, зокрема, свідчить вихід у світ першого в Україні підручника гомілетики І.Галятівського „Наука або способ зложеня казаня” (1659, 1663, 1665 рр.). В ньому автор, прагнучи осмислити специфіку вітчизняної оповідної манери у взаємозв’язку із загальноприйнятими риторичними нормами, зробив спробу застосувати методику латинських риторик до українського матеріалу.

Чималий вплив справили українці на формування культурного рівня московських монастирів, перебуваючи там тривалий час наставниками архімандритами, ігуменами. Переходи українських монахів у московські монастирі були досить частими ще у другій половині XVII ст. Вже тоді відзначається київський характер Воскресенського монастиря (поблизу Москви) та Савина монастиря в Москві. Як свідчить запис чиновника Московського Успенського собору, 27 липня 1656 р. в жіночому монастирі співали „всенощную” стариці-киянки, зокрема по-клівському „великое славословіє”.

Перебували українці і на дипломатичних посадах, зокрема служили в російських закордонних посольствах у Лондоні, Варшаві, Дрездені, Відні, Константинополі, Пекіні та ін. Документація Києво-Могилянської академії свідчить про те, що випускників запрошували на ці посади. Її вихованці працювали також перекладачами у різних установах Росії. Це не дивно, адже філологічна ерудиція, започаткована гуманістами Відродження, всіяко культивувалася у стінах Києво-Могилянської академії і з часом стала тут звичайним явищем.

Отже, діяльність українських діячів на культурно-релігійний розвиток Московії мала позитивний наслідок для останньої. Вже А. Брікнер зазначав, що Україна своїм впливом європеїзувала Москву. Російський дослідник П. Мілюков писав про упереджене ставлення до українців в Росії, зазначаючи, що „киевское влияние проникло всюду”.

Список опрацьованих джерел та літератури:

1. Агафонов А. Казачество и внешняя политика Российского государства // *Международная жизнь*. – 1992. – №3. – С. 55-64.
2. Гуржій О. Про особливості українсько-російських взаємовідносин XVI ст. (1654-1657 рр.) // *УІЖ*. – 1992. – №10-11. – С. 13-23.
3. Кузьменко Ю. Україна і Москва в середині XVII ст. // *Історія України*. – 2000. – №10. – С. 8-11.
4. Сергійчук В. Іменем війська запорозького: українське козацтво в міжнародних відносинах XVI – XVII століттях. – К.: Либідь, 1991. – 252 с.
5. Флоря Б. З історії взаємовідносин українського козацтва і російського уряду 80-90 рр. XVI ст. // *УІЖ*. – 1978. – №8. – С. 15-18.
6. Шевченко О. Україна і Росія у світлі релігійно-культурних взаємин другої половини XVII – XVIII ст. // *УІЖ*. – 1996. – №1. – С. 82 – 90 рр.) // *УІЖ*. – 2003. – №1. – С. 68-81.
7. Яковенко Н. Перші сто років козащини // *Генеа*. – 1997. – №2. – С. 4-5.

ВІДЛУННЯ ГВОЗДАВСЬКОЇ ТРАГЕДІЇ

Єнур Інна, учениця 9 класу Опорного закладу «Зеленогірська загальноосвітня школа І-ІІІ ступенів» Зеленогірської селищної об'єднаної територіальної громади Любашівського району Одеської області.

Керівник: Татаріна Оксана Іванівна, вчитель історії Опорного закладу «Зеленогірська загальноосвітня школа І-ІІІ ступенів» Зеленогірської селищної об'єднаної територіальної громади Любашівського району Одеської області.

Пам'ять про Голокост необхідна, щоб наші діти ніколи не були жертвами, катами або байдужими спостерігачами.

І. Бауер, ізраїльський історик

Один із найважливіших напрямів гітлерівського терору в роки Другої світової війни визначався расистською теорією нацистів. Винищення «неповноцінних» народів та етнічних груп стало основною лінією політики Берліна на Сході Європи. Україна поряд з іншими європейськими державами стала жахливим полігоном нацистського конвеєру смерті.

Офіційно визнано, що від 5,5 до 6,1 мільйони євреїв було вбито протягом Голокосту, з них від 2,2 до 2,5 мільйони на території колишнього Радянського Союзу, значною мірою в Україні. Три мільйони осіб було вбито в газових камерах, близько двох мільйонів розстріляно, інші були вбиті іншими методами, померли від голоду, виснаження, примусової праці або екстремальних життєвих умов, в яких вони були змушені перебувати.

На сьогодні, Голокост – це уособлення людських страждань і абсолютного зла, універсальний символ трагічної події для всього людства. «Голокост, що призвів до винищення однієї третини євреїв і незліченних жертв з числа представників інших меншин, буде завжди служити всім народам застереженням про небезпеки, що таять у собі ненависть, фанатизм, расизм і упередженість», – йдеться у резолюції Генеральної Асамблеї ООН.

Зникають покоління, які пережили страхіття масових знищень, жахливу трагедію людства – Голокост. Але пам'ять залишається в документальному і художньому слові і метою моєї роботи є донести до моїх ровесників усвідомлення жахливості подій, що відбувалися у с. Гвоздавка Друга в період окупації. Висвітлити донині невідомі сторінки фашистських злодіянь щодо єврейського народу на території рідного краю.

На сьогоднішній день є дуже актуальним питання захоронення жертв масових вбивств, адже тривалий час навіть не було відомо місце розташування концентраційного табору.

У 2007 році на березі р. Кодима, під час будівельних робіт, було знайдено людські рештки. Спеціалісти встановили, що захоронення сягає років Другої світової війни. Захороненні люди загинули в результаті кульових вогнепальних поранень. Це були дитячі та дорослі останки. Подія ця набула широкого резонансу.

У різних виданнях, починаючи з 6 червня 2007 року, з'явилась інформація про масові захоронення. Одні поспішали повідомити, що в області знайдено концтабір, інші про велику кількість людських останків. На даний час, більше не було знайдено решток.

Так як це питання не розкрито в історії України, то я спробувала на основі архівних документів місцевого краєзнавчого музею, місцевої газети «Хлібороб», свідчень

очевидців трагедії: Павла Григоровича Рублі, Парфенія Богопольського, Любові Яківни Демченко, Єфросинії Єфимівни Тоніної, Семена Тимофійовича Степаненка, привідкрили сторінку історії мого рідного краю.

У листопаді 1941 року в районі Гвоздавки нацисти створили контраційний табір, куди зганяли євреїв з Бесарабії, Одеської та Житомирської областей, а також містили місцевих. Зі спогадів Єфросинії Тоніної, їх гнали по старій дорозі по під нашу хату, плач і галас було чути далеко, тому ми всі повибігали, схвативши що вспіли, хто шмат хліба, хто картоплину, що мали в ті важкі часи, йшли вони змучені та зморені, ми плакали і намагались непомітно кинути в натовп хоча б щось, наглядачі лаяли, цькували собаками, діти ховались за подол. Розповідали, що хтось з наших заховав єврейського хлопчика і виховав як свого. ще довго не висихали очі від сліз, але що ми могли зробити, адже самі мали дітей і переживали за їхнє життя.

З архівних матеріалів.

«Доводиться до відома єврейського населення, що накази, як видані до цих пір, так і ті, які видаватимуться в майбутньому, стосуються всіх категорій євреїв без виключення. В цілях уточнення даються нижченаведені пояснення. До розряду осіб єврейського походження відносяться:

1. Всі ті, які мають одного з предків по чоловічій або жіночій лінії єврея.

Сюди ж відносяться і всі ті, які сповідають єврейську релігію, а також євреї різних сект, євреї-християни (православні, католики, протестанти), незалежно від того. Коли вони перейшли до сповідання цих релігій, і, нарешті, ті євреї, які не сповідають жодної релігії.

2. Єврейські жінки, які полягали або полягають заміжній за особами всякого іншого віросповідання або національності, будь це заміжжя завірене цивільними властями, церковними органами або будь-якими іншими органами, згідно з місцевими законами.

3. Всі розпорядження, що стосуються євреїв, мають обов'язкову силу не лише для євреїв радянського підданства, а для всіх євреїв, незалежно від їх підданства.

4. Розпорядження, що стосується осіб єврейського походження, мають силу на всій окупованій території. Підполковник Никулеску.

Житель с. Гвоздавка розповідав, що до табору приганяли людей звідусюди. Заселяли склади, кузні, конюшні. з кожним днем їх ставало все більше, місця не вистачало, тому решта влаштувалась під відкритим небом. Йшли дощі, стояла глибока осінь, люди сиділи спинами один до одного рядами. Між ними був прохід шириною у два метри, щоб могла проїхати підвода. Табір був обгороджений колючим дротом, охороняли його німці, поліцаї, троє румунів, двох з яких звали Василіка та Мітруца. полонених ніхто не годував. Поки їх було небагато, то дозволяли місцевим жителям обмінювати хліб на одяг полонених, а як табір став переповненим нікого не пускали. Румун Мітруца, якщо помічав когось із місцевих біля огорожі, стріляв без попередження. Але люди кидали через огорожу буряк, картоплю, моркву, хліб. А от вночі збирались поліцаї з усіх окраїн. У приміщенні контори було чути крики полонених. Їх били вимагаючи коштовності. а вранці біля складу лежали мертві оголені тіла.

У таборі загинуло 5 тисяч в'язнів, з них – 2 772 людини було розстріляно, 2 тисячі померло від голоду і хвороб. Комісія з розслідування лиходійств провела розкопки протитанкового рову завдовжки 40 м на території сільради Гвоздавка 2. Розкопки показали, що в рову зарито 2208 тіл. Розстріл відбувся зимою 1941-1942 рр.

Як згадував Парфеній Богопольський, тіла убитих і померлих складали поряд з живими – прямо у дворі. Вони накопичувались, виходили гори людських тіл. Потім

полонених примушували рити глибоку яму, куди скидали тіла. Деякі в'язні були в такому відчаї, що самі кидалися в братські могили.

Румуни змушували мене вивозити трупи з концтабору до місця розташування протитанкових ровів і окопів, – згадував Парфеній Абрамович, – там їх скидали і злегка присипали землею. Тому після сильної зливи або коли сходив сніг з-під землі показувались людські кістки.

Як згадувала Любов Демченко, що багато людей ходили з Бобрика Другого міняти їжу на речі, а вона не могла дивитись на ті нелюдські муки і не ходила, бо бачила, як їх гнали й знущались, як майже тягли на собі напівмертвого чоловіка родичі чи просто знайомі. Таке забути не можна.

Важко читати ці спогади, на очі навертаються сльози. За свідченнями Семена Степаненко, що був на той час маленьким хлопчиком, на території села був млин, до якого приїздили люди молоти зерно, давали голодним трохи дерті, бо ж їх зовсім не годували.

Інші численні свідки розповідали, що трупи скидали в річку Кодима, і жителі ще довго не ловили й не їли рибу.

Серед полонених були, крім євреїв, люди й інших національностей. Німці підбирали всіх, хто був бодай схожий на євреїв. Так потрапила у полон жінка з сусіднього села. На щастя, родичам вдалось її викупити. Одна бездітна сім'я підбрала двох сестричок, видала ї за своїх, а у 50-ті роки їх відшукала мати і забрала. У селі Заплази сім'я переховувала єврейську родину, незважаючи на смертельну кару при відкритті.

Архівні документи, що містять протоколи слідчих, складені в 1944 році, відразу ж після звільнення цих місць, свідчать про звірства, що відбувалися там: «Дівчинка. 15 років. Пролом черепа», «Хлопець. 17 років. Перелом основи черепа». Нерідко фашисти навіть не використовували куль – вбивали жертв металевими палицями.

Голокост став можливим не тільки через антисемітську політику гітлерівської Німеччини, в основі якої була расова теорія про приналежність німців – «арійців» до вищої раси та «неповноцінність» євреїв, а й внаслідок безвідповідальності політиків європейських держав, відсутності активної позиції населення окупованих країн.

Для Голокосту характерні особливі риси, що відрізняють його від інших трагедій людства: планомірне знищення 6 мільйонів євреїв на території Європи; застосування нових на той час методів знищення людей, зокрема, хімічних та механічних засобів вбивства людей; надзвичайна жорстокість проти всіх верств мирного населення, не шкодуючи навіть дітей.

Фізичне знищення громадян в роки Другої світової війни за національною ознакою масово відбувалося й в Україні, де нацисти та їхні посібники створювали гетто та концтабори, спеціальні айнзацгрупи.

Працюючи над статтею, я зрозуміла, що потрібно не тільки зберігати пам'ять про Голокост, а й прагнути до того, щоб світ ніколи більше не допустив повторення цієї жахливої сторінки історії. Важливим для цього є усвідомлення багатоманітності світу, визнання людини, її прав і свобод найвищими цінностями. Тому необхідно бути толерантними, сприймати людей іншої національності, їхні погляди, звичаї, традиції такими, якими вони є, будувати відносини на основі співробітництва та взаєморозуміння.

Учні нашого регіону, починаючи з 2010 року, коли було встановлено меморіальні дошки на місці табору та страшних знахідок, 27 січня збираються на мітинг пам'яті, щоб вшанувати невинно загиблих.

УСЕ, ЩО ВИПЛЕКАВ У СЕРЦІ...

Змієвська Лілія, учениця 11 класу Баштанського опорного закладу загальної середньої освіти I-III ступенів № 2 Баштанської міської ради Миколаївської області, екскурсовод зразкового шкільного історико-краєзнавчого музею, дійсний член Баштанського територіального відділення МАН, секція «Історичне краєзнавство».

Керівник Береза Лілія Юріївна, вчитель історії Баштанського опорного закладу загальної середньої освіти I-III ступенів №2 Баштанської міської ради Миколаївської області, спеціаліст вищої категорії, учитель методист, керівник зразкового шкільного історико-краєзнавчого музею.

Хто не знає свого минулого, слави предків, той не вартий майбутнього, пошани сучасників. Нам, молодим, необхідно розуміти, хто ми, звідки, де наше коріння. Відкриваючи для себе нові обрії історії рідного краю, нові її пласти, ми дізналися про долю О.О. Сизоненка. Він наш земляк, відомий письменник, колишній солдат, який пройшовши дорогами Європи, зберіг у своїй душі любов до рідного краю та пам'ять про предків...

Метою дослідження є вивчення життєвого шляху, нерозривного зв'язку з рідним краєм, літературної спадщини, громадської діяльності О. Сизоненка, шляхом пошуково-дослідницької роботи – як приклад розуміння суті і повноти патріотизму, відповідальності перед своїм народом, збереження правди про важливі події в історії держави.

Предметом дослідження є першоджерела, історична література, газетні публікації, історико-краєзнавчі дослідження, архівні матеріали, інтерв'ю, що дають характеристику життя та громадської діяльності О.О. Сизоненка.

Завдання дослідження:

- вивчити відомості про життя і творчість митця нашого краю;
- допомогти кожному знайти відповідь на питання, що ставили перед собою наші пращури: «Хто ми і куди йдемо?».

Основу джерельної бази дослідження складає комплекс матеріалів з архівів колишнього голови РДА В. Артеменка, журналістів О. Генералова, В. Мислицького, учителя історії Л. Берези та земляків –новоолександрівців, документи Баштанського районного історико-краєзнавчого музею, Баштанської Центральної районної бібліотеки, історико-краєзнавчого музею Баштанського опорного закладу ЗСО I-III ступенів №2, інтерв'ю.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що вона є спробою вийти за межі шкільної програми у вивченні вказаного аспекту . Зібрані автором фотодокументи розширюють існуючу джерельну базу. Матеріал дослідження може бути використаний в науково-краєзнавчій і навчально-виховній роботі школи.

Апробація результатів дослідження. Основні положення роботи заслуховувалися на засіданні наукового гуртка МАН при Баштанському БДЮТ (м. Баштанка, січні 2019 р). Дослідниця брала участь у організації музейного уроку, присвяченого пам'яті видатного земляка «Дороги Олександра Сизоненка», який був проведений на базі зразкового шкільного історико-краєзнавчого музею Баштанського опорного закладу ЗСО I-III ступенів №2 у вересні 2020 року .

Зібраний матеріал був використаний на уроках української літератури в 11 класі при вивченні теми «Видатні письменники рідного краю».

Олександр Олександрович Сизоненко народився 20 вересня 1923 року на Миколаївщині в с. Новоолександрівка Баштанського району в трудовій хліборобській

родині. Батьки його знали грамоту, любили друковане слово, тому й Сашко дуже рано вивчився читати. «Ще зовсім малим, – згадує письменник, – накрившись з головою рядниною, я потайки слухав до півночі, як батько й мати на переміну читали одне-одному. Спочатку як у всіх наших хатах, це був «Кобзар». Він справив на мене величезне враження ... По «Кобзареві» я читати навчився на п'ятому році життя».

Закінчив Баштанську школу О. Сизоненко 22 червня 1941 року. Світанок того незабутнього дня юнаки і юнки зустріли в полі. Тихо, ясно було і славно. Благословлялося на щасливе життя, на майбуття, яке здавалося їм просто безмежним та неосяжним. І чекало їх щастя, а впала на голови війна ... 20 березня 1944 року був призваний до лав Червоної Армії. З квітня – зарахований рядовим 13 полку 74 дивізії. У складі маршового батальйону направлений на фронт під Одесу. Згодом – командир мінометної обслуги 101-го Гвардійського полку. Визволяв Ковель, Люблін, Лодзь, Познань. Брав участь у форсуванні річок Вісла та Одер. 28 квітня 1945 р. за кілька годин до перемоги його було тяжко поранено. «... Мене вбили сонячного квітневого дня в Берліні, на Зеєловських висотах, може, в центрі самого Берліна, неподалік од рейхстагу, поблизу рейхсканцелярії Гітлера. Вбитого мене повезли до госпіталю, де наді мною схилився сивий хірург. Він воскресив молоденького солдата», – згадує письменник.

До тьми прийшов аж 9 травня аби, щойно почувши радісну звістку про Перемогу і знову впасти в безпам'ятство. «Загальний сепсис», – поставили діагноз лікарі. «Не допомогли й 12 курсів лікування пеніциліном. Як безнадійного винесли в ізолятор помирати.» Але О.О. Сизоненко обдурив смерть... Додому його відправили у супроводі госпітальної няні. Якими же неймовірним було щастя дружини Галини (він одружився ще до війни)!

Повернувшись із фронту, оклигавши після поранення, О. Сизоненко приїхав до Миколаєва. Місто прийняло юнака не гостинно. Кому потрібне хлопчисько без спеціальності та ще й на милицях? Щасливий випадок звів О. Сизоненка з земляком – майором Кутовим, який допоміг влаштуватися експедитором на пекарню. Потім потрапив на суднобудівний завод ім. Андре Марті і пропрацював вісім років, аж до 1955 року. За цей час, без відриву від виробництва, здобув вищу освіту – закінчив Миколаївський педагогічний інститут.

Літературна дорога О.О. Сизоненка почалася у квітні 1941 року, коли одне за одним у Баштанській районній газеті «Під прапором Леніна» було надруковано два його оповідання – «Весна» і «Зустріч». Олександр, на той час десятикласник, вважав себе справжнім письменником, не підозрюючи ні на мить, які гіркі, тяжкі дороги чекають на нього. Бо життя є життя, і легким воно не буває ні в кого. У цьому він переконався не раз на власному досвіді. Займався журналістикою. Став часто друкуватися в таких популярних журналах як: «Дніпро», «Україна», «Дружба народів», «Огонек». Співпрацював із Київською кіностудією ім. О.Довженка. Жив і працював у Києві.

У 1949 р. в журналі «Вітчизна» було надруковано два оповідання хлопця – «Весна» і «В топілі». А вже у 1951р. в Одеському обласному видавництві вийшла в світ його перша книжка «Рідні вогні». Друга книга, як правило, визначальна, вона під силу лиш людині талановитій, у якій письменницький дар закладено природою.

А шлях був тернистим... Його та інших молодих літераторів, які випустили по одній книжці, «розбирали» на нараді. Під гостру критику потрапила друга книжка Олександра Олександровича «Рідні краї». У ній ніби-то, село протиставлялося місту, де бачилося хабарництво, бандитизм. А село, з точки зору членів наради, показано такою собі коліскою духовності. Значить, автор – буржуазний націоналіст, що віддає перевагу

архаїзму, селу, яке ледве вирвали з дрібновласницької психології і настановили на соціалістичні рейки...

Читаючи його твори, не можна залишитися байдужим до того, як письменник описує людей, яких він знав і пам'ятав. Як із синівською любов'ю пише про своє рідне село: «Благословенний і щасливий будь, мій рідний дім – моя багатостраждальна Новоолександрівка, голубко моя степова, непоказна і мила. Я тебе люблю великою синівською любов'ю, і почуття того вистачить мені на весь вік. І скільки я любитиму тебе, стільки й буду людиною. А інші хай, як собі хочуть, хоч ніколи не вартий поваги той, хто забуває землю, яка його породила, і хто нехтує тими людьми і місцями, в яких він виріс».

Далі один за одним пішла ціла серія романів. «Воювати» доводилося за кожен книжку. Так, О. Сизоненка звинуватили, що в романі «Степ» він прославляв куркулів, і п'ять років з ним не заключали договорів. Не сподобався цензору роман «Білі хмари», в якому розповідається про голодомор 1932-1933 рр. «Який голод?» – кричав цензор Кошовий. – Не підпишу, бо ніякого голоду в 33-му не було!»

- Іване Трохимовичу, – намагався його зупинити Олександр Олександрович, – так у вас же брат Василь помер від голоду.

- Ну і що? – не стихав той. – Товариш Сталін говорив, що голоду не було, товариш Хрущов говорив, що голоду не було. А якийсь Сизоненко винирнув і говорить, що голод був...»

Саме в той час вперше письменника випустили за кордон у складі спеціальної туристичної групи, яка мала знайти контакт із усіма верствами і групами українських емігрантів. І от тоді, з того далеку, у Олександра Олександровича народжуються слова про свою Баштанку, про Новоолександрівку: «Який великий світ, і як багато красивого в ньому. І як незатишно в ньому, коли немає рідного степу, вітру і людей.» У чому вічність життя? Чи існує однозначна відповідь на питання?

Ніде правди діти, це стверджував і сам письменник, він мав щасливу творчу долю. Дев'ять романів, трохи більше повістей, десятки оповідань у тридцяти книжках дійшли до читача. Багато з них перекладено російською, польською, болгарською, німецькою, англійською, естонською, казахською, таджицькою та іншими мовами.

Попри всі негаразди і труднощі, роки і відстані Олександр Сизоненко продовжував зберігати вірність темі відстоювання історичної правди про Другу світову війну, про своїх побратимів у солдатських шинелях – як тих, хто не повернувся з поля битв, так і тих, хто у фронтовому строю. Це підтвердили його останні книги. «Гамбургский счет» (2008) – книга у яку ввійшли публіцистичні твори, що були надруковані в останні роки в періодичних виданнях.

Творчий спадок письменника високо оцінений його друзями, колегами.

Особливу цінність для молодого покоління мають книги з інскриптами, подарованими Баштанській районній бібліотеці особисто Олександром Олександровичем. Ми знайомилися з ними, читали і, ніби відчували присутність автора рядків: «Чи заплаче хтось над моїми рядками? Чи зірветься у когось усміх і слово подяки? Чи зродиться думка стати кращим? Не знаю. Мені б з людських душ і згорнути байдужість...», – писав у своїй книзі «Доки й живу» О. Сизоненко.

Невичерпна енергія, феноменальна пам'ять, бажання жити і творити – таким запам'ятався Олександр Олександрович Сизоненко через його твори.

20 вересня 2018 року ця видатна людина, а разом із ним і всі шанувальники таланту письменника-прозаїка відзначали б його 95-й день народження. У такі дні завжди

виразніше і ясніше зоріє пройдений людиною шлях із залишеними на ньому частками душі і серця... Та не судилося...

13 вересня 2018 року Олександр Олександрович Сизоненко пішов із життя, похований на Байковому кладовищі.

Але все ж таки є речі, які не підвладні часу, є людські долі, які не визначаються роками, фізичним існуванням. Вони твердо і красиво прокладають свою доріжку у вічність. Такими є люди, що володіють великим і незбагненим Даром, що зветься Талантом. Такою є життєва дорога нашого земляка-письменника, лауреата Державної премії ім. Т.Г. Шевченка, премії ім. Ю.І. Яновського та премії ім. І. Нечуя-Левицького, премії Росії «Прохоровское поле» – 2005, члена Національної Спілки письменників України; кавалера ордена Вітчизняної війни першого ступеня, ордена Трудового Червоного Прапора; солдата, який нагороджений медалями «За відвагу», «За взяття Берліна»; почесного громадянина Миколаєва (2003) та почесного громадянина Баштанського району (2010) – Олександра Олександровича Сизоненка.

НА ЗОРІ ПОВІТРОПЛАВАННЯ (ІЗ ІСТОРІЇ ПОВІТРОПЛАВАННЯ В ОДЕСІ)

Іваненко Дар'я, учениця, 8-А класу Одеської загальноосвітньої школи I-III ступенів № 26 Одеської міської ради Одеської області.

Керівник: Чебан Олена Іванівна, вчитель історії Одеської загальноосвітньої школи I-III ступенів № 26 Одеської міської ради Одеської області.

Повітряні кулі розміром в п'ятиповерховий будинок пролетіли над Одесою 29 червня 2008 р. на стадіоні «Спартак» пройшло шоу повітряних куль, яке супроводжувалося музично-світловим шоу. Дане урочисте свято було присвячене 100-річчю з дня заснування повітроплавання.

Також варто відзначити що 29 червня 1908 на території Російської імперії був здійснений перший в історії політ на повітряній кулі. За історичними фактами людьми, які наважились на даний крок стали капітан Г.І. Утешев і А.А. Ван дер Шкруф. Піднявшись на висоту 1200 метрів, аеронавти через 25 хвилин зробили посадку на 14 станції Великого Фонтану. У свою чергу, на наступний день 30 червня 1908 року було здійснено другий політ, який на цей раз тривав набагато більше – 3,5 годин.

На цей раз в кошику аеростата були і одеські пасажери – командувач військовим округом Казимир Каульбарс. Під час польоту голубиною поштою надсилалися повідомлення про благополучне виконання завдання.

Прагнення літати подібно, птахам не давало спокою багатьом людям впродовж всієї історії людства. Спочатку була мрія. Світла, висока і величезна, як саме безкрає небо, мрія ця невідступно переслідувала людину – літати. І навряд чи хто-небудь задавався питанням: для чого?

І люди будували крила: склеювали несучі площини з пташиного пір'я, майстрували з лози, обтягували тендітні скелети шовком, папером, найтоншої шкірою. Ще в Стародавній Греції народився міф про Ікара і Дедала, що злетіли на крилах з пташиного пір'я, скріплених воском.

Легенди, міфи, фольклор рішуче всіх народів створили «авіацію» набагато раніше, ніж відірвалася від землі перша людина. Слово «літак» народилося спершу в казці і тільки через багато століть лягло підписом під кресленням справжньої крилатої машини.

Але тільки в кінці XVII століття людина змогла вперше піднятися в небо на повітряній кулі.

У XIX столітті з'явилися керовані аеростати чи дирижаблі. На них вже можна було здійснювати повітряні подорожі. Але ці тихохідні літальні апарати все ще сильно залежали від повітряних стихій. Лише зі створенням на початку XX століття літака людина отримала можливість вільно і швидко переміщатися з однієї місцевості в іншу.

Багато подій в історії вітчизняної авіації пов'язані з Одесою. Історія повітроплавання в Одесі розпочалася зі створення аероклубу, статут якого був затверджений 8-го березня 1908 року, а 11 березня відбулося перші загальні збори членів-засновників.

Натхненником і керівником з перших днів аероклубу був командувач військами Одеського округу барон А.В. Каульбарс, почесним членом-засновником – генерал І.М. Толмачов. Клуб існував виключно на кошти приватної благодійності. Першим «жертводавцем» став відомий одеський банкір, голова біржового комітету, гласний Думи Артур Антонович Анатра.

Крім того, він був власником парового млина і декількох пароплавів. Знавець в області фінансових питань, А. А. Анатра є одним з найбільш обізнаних діячів міського управління, відомий далеко за межами Одеси.

Але найважливішим для аероклубу було те, що А.А. Анатра був віце-президентом Новоросійського товариства заохочення кіннозаводства, і з його згоди прекрасно обладнане бігове коло з трибунами іподрому було надано клубу. Незабаром був побудований сучасний ангар для літаків, а поле перетворилося в аеродром. А.А. Анатра побачив в новій справі не тільки «спортивний інтерес», а й вигідне перспективне підприємство, яке може приносити значний прибуток. Тому, не розраховуючи на урядові субсидії, він вкладає особисті кошти в розширення повітроплавної справи в Одесі. Через деякий час при аероклубі створюється авіаційна школа для підготовки пілотів, а в побудованих нових ангарах стало можливим збирати і апарати власної конструкції. З 23 березня 1910 по 1 січня 1911 року було побудовано 5 літаків. Територія іподрому стає тісною для задумів А.А. Анатра, і в 1912 р одеська авіаційна школа з виробничими приміщеннями переходить на власну ділянку землі, що знаходиться близько Стрельбищного поля («Шкільний аеродром»), в нові ангари і приміщення. Незабаром на новому місці буде працювати завод Анатра з виробництва вітчизняних літаків.

1907 році в Одесі любителі технічних видів спорту гаряче обговорювали питання створення організації, яка могла б здійснювати повітряні польоти, навчати авіаторів. Розроблений статут такої організації в лютому 1908 року було зареєстровано у нотаріуса. Перші збори членів засновників науково-технічного товариства "Одеський аероклуб" (ОАК) відбулися 24 березня 1908 року. Секретарем клубу обрали К.Л. Маковецького.

Кошти ОАК склалися з вступних членських внесків. А незабаром аероклуб став видавати свій журнал "Спорт і наука". Багато його сторінок були присвячені діяльності одеситів ентузіастів повітроплавання Сергія Уточкіна, Ван Дер Шкруфа, Карла Маковецького, який задовго до створення клубу на власному досвіді освоював техніку польоту на аеростатах, здійснювали польоти в Одесі, Константинополі, в Єгипті. С. Уточкіну належить відкриття в Одесі нової галузі спорту – повітроплавання. Для продовження повітряних польотів ОАК, накопичивши 1700 руб. придбав в Парижі оболонку кулі ємністю 1600 куб. м. До кулі прикріпили корзину в якій могли розміститися 4 людини. Аеростат назвали "Росія". У дворі будинку № 3 по вул. Софіївській, який належав прихильнику аеронавтики полковнику А.С. Сафонову був побудований майданчик для запусків аеростата. Від розташованого недалеко газового

заводу підвели труби для заповнення оболонки воднем. Перший політ "Росії" відбувся 29 липня 1908 року. На аеростаті піднявся капітан Т.І. Утешів на висоту 1200 м аеронафти зробили через 25 хв. посадку на 14 – й станції В. Фонтану.

Проїшов ще політ в липні, яким керував А Ван Дер Шкруф. Кілька польотів зробив К. Маковецький на власному аеростаті "Езбекіх" названому в пам'ять про Єгипет ім'ям Камрського парку. Героїчним був політ "Росії" 20 липня 1908 г. А Ван Дер Шкруф з поручником А. Помпенко і рядовим Назаровим-Ярим пролетіли понад 200 км над Чорним морем. Пізно вночі в 8 милях від Тархунського маяка їх врятували моряки пароплава "Східна зірка". Екіпаж "Росії" і ОАК отримали 32 телеграми від аероклубів Європи і Америки, з привітаннями з благополучним результатом 10 годинного польоту, який дав величезну практику в ходінні над морем. Польоти "Росії" принесли популярність її пілотам.

Восени 1909 року низка далеких польотів з пасажирами здійснив член ОАК Жільбір на аеростаті "Катъен". Агроном за фахом, він 29 років життя віддав повітроплаванню, вніс вдосконалення в конструкцію аеростата. Польоти аеростатів викликали велику цікавість городян. Міська управа виклопотала у власників газового заводу придатні ціни на водень необхідний для запуску аеростатів. Професор Новоросійського університету Танотар запропонував спосіб очищення водню.

Всього в 1908 -1909 роках в Одесі було здійснено 21 повітряний політ. На аеростатах піднімалися 3 дами, 2 гостя, 4 нижніх чину морського батальйону і 18 членів ОАК. Петербурзький журнал "Бібліотека-повітроплавання" у 1909 році писав: "З організацій в провінції треба відзначити насамперед Одеський аероклуб, заснований трохи раніше Всеросійського." Не були забуті і "апарати важче повітря". У 1908 році аероклуб став власником планера виготовленого за оригінальним проектом механіка А.Н.Цацкіна у власній майстерні тощо, за адресою вул. Нечипуренко, будинок № 12. Планер першим підняв в повітря електрик Белеграфа М. Ефімов. Згодом на плайнері літали С. Уточкін і К. Маковецький та ін. З перших днів створення ОАК найзаповітнішою мрією його членів було мати свій аероплан. Після безрезультатної зустрічі К. Маковецького з В. Татаріновим стало ясно, що аероклубу доведеться здобувати аероплан за кордоном.

На засіданні ОАК 11 січня було оголошено, що одеський аероклуб, один з аероклубів Росії прийнятий в міжнародну федерацію і що члени клубу просять доставити аероплан швидше в Одесу, відразу ж після пробних польотів на аеродромі фірми Вуазен.

Навесні 1909 рік Уточкін почав складання літака з куплених у Франції у Луї Блеріо деталей. Йому допомагали солдати морського батальйона, які неодноразово ремонтували "Вауз": слюсар Букасов, столяр Медведєв та ін. Вийшов літак схожий на фірмовий "Блеріо", але відрізнявся розмірами. Уточкін не зміг придбати дорогий, потужний двигун і був змушений зібрати мотор сам. Інженер А.В.Торсев перевірів конструкцію аероплана. Однак спроби Уточкіна злетіти виявилися божевільними. Комісія ОАК визнала, що малопотужний двигун не забезпечує підйомну силу.

Аероплан в повітрі одесити побачили 8-го березня 1910 року. Тоді на аеродромі відбулися перші в Росії публічні польоти Єфімова. Фабрики і контори припинили роботу, що б дати можливість городянам бути присутнім при польоті земляка.

Газети писали "Без всяких приготувань, випробувавши тільки роботу пропелера, авіатор помістився на аероплан. Дев'ятиметровий "Формат" швидко покотився на коліщатках по біговій доріжці, а потім красиво відірвався від землі і плавно піднявся вгору.

Двічі обійшовши по повітрю величезним колом, Єфімов сильно нахиливши машину, чудово і легко спускається. Стотисячний натовп з ентузіазмом його вітає. Знаменитий авіатор в той день 5 разів піднімався в небо. 3-й політ Єфімов здійснив з пасажиром, президентом ОАК А.Анатра. На Одеській торгово-промисловій виставці 1910 року аероклуб, число членів яких досягло 120 чоловік, організував повітроплавний салон. Були представлені аероплани "Райт", "Блеріо", "Антуанет" і "Формат" . Але особливо приваблювали відвідувачів два апарата Одеської споруди, моноплани зроблені Уточкіним.

Були представлені повітряна куля "Росія" прилади для отримання водню, моделі і фото літальних апаратів. Салон відвідали 30 000 відвідувачів.

3 липня на вистовці відбувся демонстраційний політ С.Уточкіна ввечері, незважаючи на дощ і вітер, авіатор вперше описав кілька кіл над Одеською затокою. По вказівкам авіатора, що взяв за зразок гоночний формат, запасний батальйон А. Камза за три місяці побудував літак. В січні 1911 року С. Уточкін зі своїм літаком відбув до Єгипту для демонстраційних польотів, а в березні він вже літав у Греції.

Так Одеса, та одесити була серед тих, хто першими освоював літаки та практики авіабудування в Російській імперії. Виявляється на межі століть наше місто славилось не тільки крупним морським портом, столицею контрабанди а й було авіаційною столицею де відбувалися перший політ на повітряній кулі, створено перший аероклуб. Відбувся перший політ літака, збудовано перший авіазавод, створено перший серійний аероплан на території Східної Європи.

НАША РОВЕСНИЦЯ – В'ЯЗЕНЬ ГУЛАГУ

Карлюк Анастасія, Тучак Ксенія, вихованки гуртка «Юні екскурсводи» Комунального закладу Львівської обласної ради «Львівський обласний центр краєзнавства, екскурсій і туризму учнівської молоді», учні ІІ класу ліцею №38 Львівської міської ради Львівської області.

Керівник: Кушнірчук Наталія Йосипівна, вчитель історії, керівник гуртка «Юні екскурсводи» Комунального закладу Львівської обласної ради «Львівський обласний центр краєзнавства, екскурсій і туризму учнівської молоді» при ліцеї №38 Львівської міської ради Львівської області.

Предметом дослідження є історія життя нашої ровесниці у післявоєнний час.

Актуальність теми полягає у дослідженні і вивченні нищівного впливу тоталітарної системи СРСР на особистість незалежно від віку, статі, кольору шкіри, національності майнового стану, тощо.

Новизною дослідження є інформація із двох особистих документів, які не вивчалися до цього часу. Це довідка Міністерства внутрішніх справ СРСР, видана Сивій Ірині Федорівні, 1927 року народження, яка народилась в селі Ляцко Добромільського району Дрогобицької області (зараз село Солянуватка Старосамбірського району Львівської області), Військовим трибуналом МВД Карагандинської області при її звільненні із заслання і довідка про реабілітацію № 13/66860 – 90, видана прокуратурою Львівської області 27.01 1992 року.

Вивчаючи ці документи, ми дізнались, що Ірина була заарештована 13 травня, а засуджена четвертого вересня 1946 року Військовим трибуналом військ МЗС Дрогобицької області по статті 54-Іа, 54-ІІ Кримінального кодексу Української Радянської Соціалістичної Республіки до позбавлення волі строком на 10 років і з позбавленням в правах на 5 років. Отже, Ірина на час арешту навчалась у 10 класі і була засуджена до 10 років виправно - трудових таборів. За що ж так жорстоко було покарано

нашу ровесницю? Відкривши статтю 54-1а кримінального кодексу УРСР довідуємось наступне: стаття 54-1а – зрада батьківщини, тобто дії, вчинені громадянами СРСР на шкоду військовій могутності СРСР, його державній незалежності або недоторканності його території, як–от: шпигунство, видача військової або державної таємниці, перехід на бік ворога, втеча або переліт за кордон. Аналізуючи карту формування кордонів України після Другої світової війни, ми побачили, що територія, де проживала Ірина, була приєднана до СРСР перший раз у 1939 році, а другий у 1944 році, а до цього часу тут була Польща. Отже, батьківщиною для неї була саме Польща, а не СРСР. Будучи українкою, наша героїня була національною меншиною в Польській державі і звичайно, зазнавала певних утисків. Очевидно, саме таке становище стало причиною до зближення із молоддю, яка вирішила надавати посильну допомогу тим, хто боровся за незалежну Україну. Сумно, але в короткий проміжок історичного часу українцям доводилось протистояти полякам, німецькій окупації, а з 1944 року тоталітарній радянській системі. Мешканці села Ляцко і прилеглих територій мали серйозні причини ненавидіти нову владу. Вони пам'ятали, що у 1941 році, коли радянським військам прийшлося відступати перед наступом німців, вони закидали соляні шахти у селі трупами в'язнів, яких привезли з тюрми у Перемишлі... Не минула така ж доля і багатьох мешканців навколишніх сіл і містечок, які видалися новій владі «неблагонадійними». Всього було скинуто в шахти урочища Саліна понад три тисячі людей. Від родичів Ірини довідуємось, що вона була заарештована за те, що виконувала доручення зв'язкової, мала зв'язок із членами УПА, до якої з її села приєдналось більше 40 чоловік.

Довідка, яку видали Ірині, коли її випустили з ув'язнення, а це було 24 грудня 1954 року, написана скупкою казенною мовою, загрозливо попереджала, що її власник не може скористатися нею як документом, який служить видом на проживання і при втраті не поновлюється! З документу ми також довідалися, що місце видачі – «Песчанний лагерь». Наступним кроком нашої пошукової роботи було дослідження інтернет джерел. Де цей Песчанний лагерь? Яким було життя Ірини? Як вона прожила там вісім років, сім місяців і десять днів?

Із вікіпедії довідуємось, що таких таборів в СРСР було приблизно 427. Табір «Песчанний» – це особливий табір для політичних арештованих, який був утворений 05.09.1949 року на базі табору для військовополонених №99. Його було закрито 24 серпня 1955 року. Максимальне число заарештованих подано на 1 січня 1952 року становило 39 тисяч 612 чоловік. Про співвідношення «особого контингенту» (засуджених по політичних статтях) і так званого «загального контингенту» (засуджених по інших статтях) можна судити по даних за 1954 рік – на 23 тисячі 160 політичних в'язнів приходилось 442 «битовики». В Песчанлаг 17.11.1950 року були передані інші табори: Луговий, Екибастузський, Степовий і особливий табір Дальлаг. Це були табори суворого режиму, в'язні яких примусово працювали на будівництвах заводів та у видобувній промисловості в нелюдських умовах: 12-годинний робочий день, фіксовані норми виробництва, котрі за вказівкою бригадира слід було доробляти у позаурочний час під пильним оком озброєних конвоїрів. Плюс до цього свавілля адміністрації та охорони таборів, знущання кримінальних зеків-«урків», часто спеціально нацькованих на «політичних» табірною адміністрацією. Метою утворення великої кількості виправно-трудових таборів була боротьба з так званими «ворогами народу», а також використання дармової робочої сили для розвитку промисловості СРСР, а в даному випадку промисловості Центрального Казахстану і зокрема Карагандинського вугільного басейну. За миску баланди, пайку хліба сотні тисяч в'язнів створювали національне багатство СРСР. Через ГУЛАГ пройшли мільйони людей різних національностей Радянського

Союзу. Там були виправно-трудові табори для чоловіків, жінок, дітей. Зокрема, в'язнями Песчанлагу були солістка Галлінського театру «естонія» Герда Мурре, дочка відомого в тої час актора Марина Лебедева, художниця з Фінляндії Керті Ноорт і художниця зі Львова Ольга Пшенорська. Ось в такому товаристві, ймовірно, опинилась наша ровесниця, пройшовши весь слідчий процес з усіма його складовими: камери, допити переважно вночі, тортури, провокації... Ірина розповідала, що улюбленим методом слідчого був допит, коли вона вимушена була постійно стояти, а на ніч її ставили під стіну і присували шафу (тобто цілу ніч стояти і майже не рухатись). Ноги страшно затікали, ставали як колоди. Нарешті вирок – 10 років позбавлення волі, переведення до пересильної тюрми, де вона очікувала на етап-транспортування до виправно-трудових таборів. Виїзд був важким. Всі пакували в машини, один на одного, всі кричали, плакали. Конвоїрам було бажано вивезти якомога більше людей до вагонів. Закинули нас до товарних вагонів і повезли. Боже, яке то страхіття! На стінах лід. Дірява піч, куди конвой кидав дрова, які страшенно коптіли. Везли нас дуже довго. Годинами, а то й добами стояли на станціях. Нарешті ми прибули. Спочатку Красноярськ, а потім – Казахстан. Згодом довідались про його кліматичну гостинність « спопеляюча 40-градусна спека і хмари комарів влітку, 40-градусні морози взимку. І цілий рік – не затихаючі степові вітри. Зимою – зі снігом. Літом – з піском.

Дізнаємось, що згідно з інструкцією 1950 року до режиму таборів належали особливі умови ізоляції в'язнів(від родинного кола). Побачення з родичами були суворо заборонені, листа до родини можна було написати один раз на три місяці, проте реально листування відбувалось один-два рази на рік. Заборонялось листуватися в'язням, що відбували покарання у штрафних бараках чи карцерах. В'язні мали право на отримання посилок від родичів лише за наявності спеціального дозволу начальника табору або його заступників. Ірина вирішила скористатися цими правами. Вона написати листа додому, знала, що батьки і родичі дуже переживають за неї. Всі в таборі знали, що листи перечитуються, і якщо щось не те напишеш, або пожалієшся, то будеш мати великі проблеми. Тому Ірина писала, що вона жива, здорова, передавала всім вітання, згадувала, як добре було, коли була вдома і писала про те, що їй часто сняться цигани... Згадкою про циган вона повідомляла, що сильно голодує. Малих дітей у них вдома завжди страшили, що їм будуть снитися цигани, якщо не будуть їсти і ляжуть голодні спати. Коли за декілька місяців Ірина отримала листа, якого написав тато, вона була щаслива, що зворотна адреса – її рідне село Ляцко. Отже, родину не вивезли до Сибіру!

Переносити холод і голод допомагала молитва. Тому вона і інші дівчата зверталися за духовною підтримкою до Бога і Матері Божої. Вони молилися поодинокі і гуртом: на вервиці, за здоров'я одна одної, коли хворіли, коли вели на допити, коли були великі терпіння. Їм вдалося по пам'яті відновити текст літургії і так вони самі виконували роль священика, дяка, хору. Це все робилося таємно, за це можна було потрапити в карцер або барак посиленого режиму, а це майже вирок.

Із розповіді рідних ми дізналися, що на засланні Ірина захворіла на туберкульоз легень. Причиною хвороби була непосильна праця на «лісоповалі». Постійний голод і холод. На роботу виводили в будь-яку погоду. Щоб хоч якось зігрітися прийшовши в холодний барак, кожна з дівчат несла одне поліно. До санчастини потрапила аж тоді, коли декілька днів трималась висока температура, вона сильно кашляла і боліло все тіло. Лікування проходило довго. Коли їй стало легше, розговорилась із персоналом, розповіла, що вміє вишивати, в'язати гачком і на спицях. Тоді Ірина безперестанку вишивала для лікарів різні речі. Вони давали їй полотно і кольорові нитки. Виконуючи такі замовлення, вона змогла довший час побути в санчастині, поправити своє здоров'я і,

можливо, врятувати життя. Собі ж вона вишила скатертину білим по білому, яку привезла із заслання.

Сталося так, що Ірина приїхала в рідне село на сам Святий вечір. Це була велика радість для всієї родини. Згодом вона поступила на навчання у Львівський будівельний технікум, вийшла заміж за хлопця, який відбував заслання у Воркуті. У них народилась дочка. Дочекалась Незалежності України. Похована на Личаківському кладовищі у Львові.

Досліджуючи історичні джерела, ми довідалися, що протягом кількох десятиліть інформація не виходила за межі ГУЛАГУ. Навіть ті, кого звільняли, змушені були під страхом покарання утримуватися від розголошення будь-яких відомостей про місця позбавлення волі. Першими інформацію оприлюднили ті, кому вдалося вирватися за «залізну завісу». Це були спогади про нелюдські умови життя жінок – іноземок, котрі перебували в таборах поряд з українками. Зараз про ГУЛАГ знають безумовно більше. Велику роботу по вивченню документів проводило товариство «Меморіал». Особливо цей процес пожвавився в кінці 80-х років, в останні роки перебудови. Тоді ця тема була дуже актуальна. Згодом, після розпаду СРСР у зв'язку з кризами і іншими проблемами ця тема стала обговорюватись менше. У 90-х роках більшість архівів була відкрита і можна було проводити дослідження. Важливо, що в Росії в 2014 році мали зняти заборону з багатьох документів по ГУЛАГУ, але цей термін пересунули на 30 років вперед, і тепер документи закриті до 2044 року. На даний час те, що вдалося відцифрувати в 90-ті роки, доступно в Америці, але не доступно в Росії. Зараз ми достатньо багато знаємо про ГУЛАГ і все основне вже відомо, але залишається ще великий пласт документів, який ще зовсім не вивчений. Після агресії Росії на Україну у 2014 році українські дослідники не мають жодного доступу до архівних матеріалів в Росії і будують свої дослідження щодо репресій московського режиму на основі архівів України, спогадах в'язнів ГУЛАГУ.

Треба відзначити, що тема ГУЛАГУ зараз дуже мало згадується у ЗМІ, не викликає великого інтересу. Пересічній людині, яка не займається вивченням цієї теми, важко уявити, наскільки це була велика мережа таборів і що це було взагалі. Ми думаємо, що це пов'язано з тим, що люди більше зосереджені на проблемах сьогодення і їм не цікаво, що були ГУЛАГИ та інші страшні речі. І все ж, коли гуртківці отримали завдання довідатись, чи зазнали їхні родини репресій від радянської влади, то принесли спогади, фотографії і документи родичів, які свідчили про висилки, депортації, арешти.

Результатом нашої пошуково-дослідницької діяльності стала презентація проекту «Жінки-українки в таборах ГУЛАГУ», реалізація якого дала змогу довідатись про факти історії, які роками були засекречені, а також загострити увагу наших ровесників на необхідності вивчати історію своєї родини і держави.

ДІЯЛЬНІСТЬ ОУН-УПА НА ПОДІЛЛІ: ВІДОМІ ТА МАЛОВІДОМІ ФАКТИ

Китайчук Марія, учениця 11 класу Радісенської загальноосвітньої школи I-III ступенів Красилівського району Хмельницької області.

Керівник: Олійник Любов Михайлівна, вчитель історії Радісенської загальноосвітньої школи I-III ступенів Красилівського району Хмельницької області.

*Солодше у бою нам умирати,
ніж жити в пугах, мов німі раби*

Гімн українських націоналістів

Ці слова, написані ще у 1929 році, стали провідною ідеєю боротьби ОУН – УПА. Діяльність цієї організації – одна з найславетніших, найгероїчніших і найтрагічніших сторінок історії нашої держави, що не мала аналогів у світовій історії і розпочалася з перших днів окупації фашистської Німеччини. ОУН мала намір використати війну на користь відновлення і побудови Української держави, тому основним завданням організації була оборона українського населення від німецького, а потім більшовицького поневолення. Оскільки тема діяльності ОУН-УПА за часів СРСР замовчувалась або піддавалась гострій критиці, через малу кількість інформації помилково вважалось, що діяльність ОУН – УПА притаманна лише Західній Україні і полягала у боротьбі з радянською владою на Україні, проведенні терору, диверсій, шпигунства.

У період відродження незалежності України вчені отримали змогу опрацювати документи державних та відомчих архівів, спецфондів бібліотек і музеїв. Як результат є видання наукових праць та розвідок. А саме: колективна монографія під редакцією С. Кульчицького «Організація Українських Націоналістів і Українська Повстанська Армія. Історичні нариси», в якій містяться деякі факти з повстанського руху на Поділлі, 28-ти томний «Літопис УПА», де відображена загальна характеристика збройної боротьби ОУН-УПА, історіографічний аналіз окремих наукових проблем діяльності українського повстанського руху впродовж другої половини 1943 – початку 1946 рр. подає Василь Ухач у своїй статті «Українське повстанське запілля в сучасній українській історіографії», Г. Стародубець у своїй монографії «Гене́за українського повстанського запілля» дає періодизацію українського повстанського запілля. Слід виділити 25 том «Літопису УПА», що вміщує 604 повних тексти повстанських пісень і 68 уривків. Серед праць, які безпосередньо стосуються національно-визвольного руху на Поділлі, варто відзначити видання «Нескорені» П. Я. Слободянюка, присвячені особі генерал-хорунжого Романа Шухевича, яке містить не тільки нарис про життя і діяльність провідника ОУН і УПА, а і розповідає про створення, структуру й діяльність ОУН і УПА, у тому числі на території Поділля. Узагальнюючу інформацію нам подає фундаментальне видання «Реабілітовані історією», що містить у собі тисячі справ осіб, засуджених за участь в українському визвольному русі.

Чимало публікацій з'являється в останні роки і в періодиці. Але чи не найбільший інтерес викликають документи і матеріали, знайдені в бідоні в урочищі Жеребки біля села Підгірці Старокостянтинівського району.

Тому актуальність даної теми полягає у дослідженні деяких аспектів українського повстанського руху на Поділлі, пов'язаних із Красилівщиною та районами, прилеглими до неї зокрема.

Завдання: з'ясувати особливості діяльності ОУН-УПА на Поділлі та Красилівщині зокрема.

Предмет дослідження – форми і методи діяльності Кам'янець-Подільського окружного проводу ОУН на теренах центрально-східного Поділля (1941–1958).

Хронологічні межі – період з липня 1941 р. до кінця 1958 р.

Територіальні межі – територія центрально-східного (середньо-східного) Поділля (Кам'янець-Подільська, Вінницька області), яка у 1942 р. на стадії формування підпорядковувалися Краєвому проводу ОУН Осередньо-Східних українських земель (ОСУЗ) з центром у Києві.

Новизна роботи – залучення раніше недоступного (та й тепер малодоступного) масовому читачеві матеріалу.

Практичне значення дослідження полягає у можливості використання його результатів для подальшої розробки окремих тем і проблем.

Варто зазначити, що становлення українського націоналістичного підпілля на території центрального та південного Поділля відбулось у перші місяці німецько-фашистської окупації краю. Для прикладу, на території Теофіпольського та сусідніх районів Кам'янець-Подільської та Тернопільської областей діяв загін УПА «Іскра» під керівництвом учителя із с.Хорошів Івана Афанасійовича Врублевського («Крук», «Іскра», «Голота»), штаб якого базувався у селі Мар'янівка. Результат діяльності загону – розгромлені поліцейські дільниці у селах Святець і Шибено, знищені молокоприймальні та заготівельні пункти, звільнена від відправки до Німеччини молодь та понад 300 військовополонених.

Заслугове на увагу інформація про діяльність на теренах краю Дмитра Корінця («Бористен», «Гриць», «Д. Дмитречко»), уродженця с. Завадів Стрийського району Львівської області, який у 1941 прийшов на Волинь з похідними групами ОУН(б). Влітку у смт. Антоніни займався організацією міліції, контактував з табором радянських військовополонених. Є версія, що восени 1941 був заарештований німцями за наводкою агронома Риби. З німецького полону втік. Згодом був інструктором військово-ідеологічного вишколу в Сарненській окрузі ОУН(б) «Ворскла» на Рівненщині, начальником штабу групи УПА «Заграва», «Тютюнник». Загинув у липні 1944 р. від важкого поранення у голову (можливо від кулі снайпера).

Антинімецька активність повстанців почала спостерігатися із середини березня 1943 р. У квітні 1943 р. німці констатували, що «українські банди» уже оперують на території центральної та північної частини Волинської області, а також в Ізяславському, Славутському і Шепетівському районах Кам'янець-Подільської області. Згодом, наростаючий антинімецький опір став повсякденною реальністю. Протягом липня повстанцями було здійснено 295 військових акцій проти німців, 682 саботажі на залізниці, 119 атак на господарські об'єкти. В серпні – 391 напад на нацистські опорні пункти, 1034 залізничних диверсії, 151 атака на господарські будівлі. Варто відмітити і рейди відділів УПА «Олега», «Кропиви», «Гордієнка» (згодом «Яреми»), в листопаді 1943 р. на Кам'янецьчину, Житомирщину, Вінниччину, які входили у групу УПА «Богун».

27 листопада група «Яреми» вступила у бій з гітлерівцями поблизу с. Купель Волочиського р-ну і знищила три автомашини, ліквідувала 30 нацистів, здобула одну фінку, три кріса, три пістолета. Вирвавшись з оточення, переслідуваний ворогом «Ярема» із своїм відділом вступив у новий бій під с. Заруддя Красилівського р-ну, неподалік дороги Старокостянтинів – Проскурів.

Свідченням боротьби проти нацистів є і той факт, що улітку 1943 року у м.Миколаїв підпільниками ОУН, як «зрадник і німецький пособник», був убитий завідувач кафедрою української мови Миколаївського педагогічного інституту, уродженець с.Ледянка, що на Красилівщині, Григорій Арсенович Кокот, який за дорученням окупантів займався питаннями мистецтва, був редактором окупаційної газети «Українська думка». Рідний брат Григорія Арсенійовича – Сергій Ледянський у 1941–1942 рр. працював в редакції «Литаврів» журналістом разом з Оленою Телігою, був членом делегації української інтелігенції, яку німецька влада відрядила з Києва для свідчення Вінницьких розстрілів, автор п'єс «Тисяча дев'яност тридцять третій рік», «Директива з центру», «Під косою», «Великий злам», «Земля під Хмелем», повісті «Брат твій Каїн».

З приходом у 1944 році Червоної армії починається боротьба на два фронти. Чисельність УПА на 1944 р. становить, за різними джерелами, від 80 до 100 тисяч чоловік, тобто, це була саме армія, а не «банда», як подавала це радянська пропаганда.

Сучасна Хмельницька область офіційно наче підпорядковувалась до УПА-Південь, але насправді у ході боротьби все підпорядковувалось до ВО-3 «Лисоня» — воєнній окрузі Української повстанської армії, частині оперативної групи УПА-Захід.

Яскравим прикладом діяльності УПА ВО-«Лисоня» є події, які відбувались на території Волочиського району і не могли не торкнутися деяких населених пунктів сучасної Красилівщини. Ці дані, які були зібрані з моменту незалежності України, спробував систематизувати у своїй розвідці Андрій Майхер.

Автор наводить факт (не до кінця досліджений) про угруповання, яке було утворене у травні 1944 р. в районі лісів Сатанів-Городниця (база – с.Гостра Могила) – курінь понад 500 чоловік (більшість вояків жителі Волочиського району, а саме надзбручанських сіл). Одним з останніх боїв повстанців – бій в селі Рожиськ поблизу с. Тарноруди, де у 1948 році в засідку попали два повстанці – Коник та невідомий, що прийняли нерівний бій в хаті Марії Маламон.

У даній розвідці наводяться факти про діяльність УПА і після 1945 року, яка була переорієнтована на збройну боротьбу з репресивно-каральними органами УРСР, а також протидії політиці радянзації.

Для боротьби з вояками УПА влада організувала нічну варту. Та незважаючи на жорстокий адміністративно-каральний контроль, у області діяло більше двохсот підпільних квартир ОУН-УПА, які були і у селах Веселівка, Волиця, Вереміївка, Берегелі, Сушки Красилівського району.

Важливе місце для організації підпілля займали конспіративні квартири, які здебільшого влаштувались у селянських помешканнях, кількість яких у області сягала близько 200. Перебуваючи на території Старокостянтинівського району, підпільники використовували конспіративні квартири в с. Берегелі, Сквородки, Веснянка, Жабче, Морозівка, Веселка, будували друкарські криївки. Одну із таких криївок було знайдено старокостянтинівським краєзнавцем Сергієм Ляховський у квітні 2019 року в урочищі Жеребки біля села Підгірці. В ній знаходився старий бідон, а там — листівки і сатирично-пропагандистське видання «Хрін» (на жаль, пошкоджені вологою, оскільки бідон проржавів), що їх на початку 1950-х видавали й поширювали на території області, дерев'яні ручки для писання й особисті речі повстанців — люстерка, помазки для гоління, коробочки з вазеліном, зубні щітки. Можна припустити, що знайдені речі належали трьом членам крайового проводу ОУН «Поділля»: Іванові Ліщинському («Матюшенко»), Михайлові Чернезі («Карась» і «Циган») і Йосафату Лазорку («Тарас»). Саме вони прибули з Кам'янець-Подільського районного проводу наприкінці червня 1951 року для агітаційної антирадянської роботи на території трьох районів — Проскурівського, Старокостянтинівського та Красилівського, але під іншими псевдо — «Яковенко», «Левко» і «Славко» відповідно. Пізніше вони організували конспіративні квартири в найближчих селах — Сквородки, Веселівка та інших, змушені були постійно змінювати місця ночівлі, остерігаючись стеження. Та, на жаль, на початку лютого 1952 року їх вистежили і заарештували. Аналогічні бідони з речами повстанців-підпільників знайдені раніше в Кадиївцях Кам'янець-Подільського району та Малій Кужелівці Дунаєвецького району.

Боротьба, скеровувана крайовим проводом «Поділля», продовжувалась до 1958 року, поки не загинув останній боєць.

Результати даного дослідження дозволяють зробити такі висновки.

Український визвольний рух на центрально-східному Поділлі середини ХХ ст. продовжив традиції національно-демократичної революції 1917–1921 рр., не втрачаючи надії на відродження національної державності і поразку радянського тоталітарного

режиму. Провід ОУН намагався використати радянсько-німецьке протиборство на початку Другої світової війни для послаблення супротивників, поширення ідеї відродження національної армії.

Результати дослідження також дозволяють проаналізувати регіональні особливості визвольного руху середини ХХ ст., зокрема на центрально-східному Поділлі в 40–50-х рр., яке було безпосередньо пов'язане зі збройним підпіллям Волині та Тернопільщини. Більшість членів Кам'янець-Подільського окружного проводу ОУН були вихідцями із західного регіону України й мали досвід організаційної та вишкільно-виховної роботи. Натомість в Дунаєвецькому, Кам'янець-Подільському, Віньковецькому і Вінницькому надрайонних проводах поряд із ними працювали місцеві активісти–підпілляники.

На нашу думку, діяльність повстанців на території Красилівського району мала епізодичний характер тому, що район віддалений від центральних магістралей, а також відсутність великих залізничних вузлів та значних лісових масивів.

Отже, діяльність ОУН-УПА на теренах Поділля, з одного боку, сприяла перемозі над фашизмом, з іншого – заклала підвалини майбутнього розпаду тоталітарної радянської комуністичної системи.

ХРАМ ОЛЕКСАНДРА НЕВСЬКОГО – ІСТОРИКО- КУЛЬТУРНА ПАМ'ЯТКА ЗАПОРІЗЬКОЇ ОБЛАСТІ

Король Мануїл, учень 8 класу Розівського закладу загальної середньої освіти №2 I-III ступенів Розівської селищної ради Розівського району Запорізької області, вихованець гуртка «МАН» комунального закладу «Запорізький обласний центр туризму і краєзнавства, спорту та екскурсій учнівської молоді» Запорізької обласної ради.

Керівник: Ковтун Тетяна Василівна, вчитель початкових класів Розівського закладу загальної середньої освіти №2 I-III ступенів Розівської селищної ради Розівського району Запорізької області, керівник гуртка «МАН» комунального закладу «Запорізький обласний центр туризму і краєзнавства, спорту та екскурсій учнівської молоді» Запорізької обласної ради.

Досліджуючи будь-яку форму релігії, важливо знати, що проблема духовності належить до тих філософських проблем, які прийнято називати «вічними».

Актуальність теми дослідження полягає в тому, що наш Розівський край завжди славився багатим історичним минулим.

У роки становлення незалежності України значно підвищився інтерес суспільства до історії рідного краю. В нашій державі протягом останнього часу питання охорони, збереження й використання цінного надбання набули актуального значення. Прийняті Закони України «Про охорону культурного успадкування», «Про охорону археологічного успадкування».

Одним з пам'ятників історії в нашому районі є храм Олександра Невського, який занесений в перелік пам'ятників архітектури і містобудування Запорізької області. Знаходиться під охороною держави, охоронний номер 436. Тема дуже цікава, оскільки розкриває регіональні аспекти релігійного життя Розівського району.

Мета роботи:

• дослідити історію виникнення храму Олександра Невського з моменту відкриття і до сьогодення;

• здійснити всебічний аналіз традицій православної церкви;

• визначити основні пріоритети духовного розвитку.

Для реалізації поставленої мети в роботі виконано такі завдання:

- робота з архівними документами;
  - співбесіда з свідками подій, людьми різних поколінь;
  - зустріч з видатними особами, священиком храму протоієреєм В'ячеславом Король.
- Об'єктом дослідження є храм Олександра Невського.*

Православний храм розташований в центрі смт. Розівка.

Предметом дослідження є історичні події, що відбувалися на території селища, історія виникнення храму, розвиток православної церкви в селищі Розівка.

На нашу думку, церкву по праву можна назвати адміністративним центром давнього села: священики вели облік чисельності населення, в храмах велися церковні книги, в яких вказувалися відомості про народжених, померлих, про одруження. Вірити в Бога чи ні – особиста справа кожної людини. Тут не можна нікого силувати, нав'язувати свої релігійні погляди.

У церкві на сьогоднішній день проходять такі обряди, як вінчання та хрестини, правиться служба. Саме настоятель храму та прихожани приймають активну участь в духовному розвитку нашого краю.

Вивчали історію району, селища багато дослідників: Марюха В.І., Шевчук С.П., Тарасенко Є.М. Але ми вперше систематизували і узагальнили матеріали з історії виникнення храму Олександра Невського, проаналізували стан релігійного життя.

Вивчаючи першоджерела, ми знайшли цікаві відомості про те, що 17 жовтня 1888 року імператор Олександр III разом із своєю сім'єю та супроводжуючими особами поверталися на потязі з Криму.

Несподівано за сім верст від станції Борки Харківської губернії потяг, що рухався із швидкістю більш 60 верст, зійшов з колії.

Спочатку було кілька поштовхів. Вагон, у якому їхала царська сім'я, зруйнувався.

Під уламками цього вагону загинула буфетна прислуга (імператорська сім'я під час аварії поїзда снідала). Меблі, посуд, дзеркала – все розбилася. Картина була жахлива: розбитий вщент потяг, загиблих 21, тяжко поранених 24. Але трапилось диво – з членів імператорської сім'ї ніхто не постраждав.

Під час аварії поїзда на імператора Олександра III впав дах вагону. Він зміг втримати його на своїй спині, через це в вагоні – їдальні всі вціліли. Великокнязівський вагон розвернуло поперек дороги і похилило під укіс. Сила удару була настільки потужною, що великого князя Михайла Олександровича відкинуло під укіс. Шестирічну Ольгу врятувала няня, яка встигла виштовхнути її до того, як почали руйнуватися стіни і стеля вагону.

Щасливий порятунок імператорської сім'ї від загибелі під час аварії поїзда під Борками в релігійній країні сприйняли як диво. Це відбулося в день пам'яті преподобного мученика Андрія Критського та старозавітного пророка Осії (рятівника). На честь їх побудували десятки храмів. Серед руїн і уламків ікона Спаса Нерукотворного, що знаходилася в поїзді, знайдена непошкодженою на колишньому місці.

Ті, хто вижив в аварії, з жахом згадували її все життя. Велика княгиня Ольга Олександрівна навіть сім десятиріч по тому не могла забути засніжене поле, розкидані уламки імператорського поїзда, червоні плями на насипу та порізані осколками скла руки матері. Імператриця Марія Федорівна рвала білизну на бинти і перев'язувала поранених. Дочка Олександра III згадувала відчуття лиха, яке не залишало її в день аварії.

Звістка про аварію імператорського поїзда швидко рознеслась по колії. Олександр III, незважаючи на жахливу негоду (лив дощ з памороззю), сам розпоряджувався витягненням поранених з-під уламків розбитих вагонів. Імператриця з медичним

персоналом обходила поранених, надавала їм допомогу, всіляко старалась облегшити хворим їх страждання, незважаючи на те, що в неї самої була пошкоджена рука вище ліктя, і що вона залишилась в одному платті. Всього постраждало під час аварії 68 людей, з них 21 людина загинула. Тільки в сутінки, коли стало відомо всіх убитих і не залишилось жодного пораненого, царська сім'я сіла в другий прибулий царський поїзд і відбула назад на станцію Лозову. Години через дві імператорський поїзд відбув до Харкова для прямування до Санкт-Петербургу. Тоді ще ніхто не знав, що з часом ця аварія викличе за собою дві дуже важливі події. Від ударів,отриманих в той день, у Олександра III розпочнеться хвороба нирок, від якої він помре через шість років (TzarskiyKhram: [tzarskiy-khram.narod.ru]. URL: <http://tzarskiy-khram.narod.ru/borc.html>).

Так на місці катастрофи з'явився храм Христа Спасителя, напроти – на залізничному насипу, куди повалився імператорський вагон, – була побудована капличка Нерукотворного Спаса.

У німецькій колонії №6 Грунау (нині смт. Розівка) Маріупольського повіту в 1896 році збудована на згадку порятунку царської сім'ї 17 жовтня 1888 року біля станції Борки одно престольна церква на честь святого Олександра Невського. Побудована вона на кошти православних мешканців, приватних осіб і виділеної від Святійшого Синоду грошової допомоги в розмірі 2 тисячі карбованців [4, с.153].

Раніше в Розівці було три культових спорудження: німецька лютеранська кірха, єврейська синагога і православний храм. З трьох культових споруджень вистояв, дивовижно воскреснув один лише храм Олександра Невського [4, с.154].

Треба відзначити, що храм Олександра Невського все ж таки уникнув тієї долі, що спіткала багато православних святинь – повне або часткове руйнування. Стіни його до сьогодні збереглися в первісному вигляді, по новому відбудували лише купола храму і встановили нові хрести замість знятих. Кожен священик, що проводив богослужіння в храмі в свій час, намагався за змогою і можливостями щось зробити для відновлення храму.

Відкривав прихід в 1987 році протоієрей Михайло Семенчук.

Таблиця 1

Священнослужителі храму Святого князя Олександра Невського

Роки діяльності	Звання	Прізвище, ім'я священика
1989 – 1992	протоієрей	Олег Костенко
1992 – 1998	ієрей	Іоанн Каловський (покійний)
1998 – 1999	ієрей	Віктор Михешкин (архімандрит Дмитро)
1999 – 2005	протоієрей	Роман Парфененко
2005 – 2006	ієрей	Кирило Шпилька
з 2006 до сьогодні	протоієрей	В'ячеслав Король

На початку 90-х років храм розписали, встановили дзвони, на куполах засяяли нові позолочені хрести та повністю замінили дах. В ході дослідження нами визначено, що самий розквіт приходу почався з 2006 року,коли настоятелем храму став протоієрей Король В'ячеслав Володимирович.

До сьогодні храм зберігся майже в первісному вигляді і в своїй величч, премудрості та благочесті зустрів у 2020 році свою 124-ту річницю з дня заснування.

Сьогодні наша держава переживає дуже важкі часи. Ураховуючи події на сході нашої країни, храм не знаходиться осторонь. Проводяться молебні, хресні ходи за мир і благополуччя України, за життя і безпеку військовослужбовців, які захищають її.

Церква веде людину до Христа. Адже тільки Господь може вказати нам шлях, як розв'язати в нашій країні самі наболілі протиріччя та протистояння. Цим шляхом

користується і наш храм Олександра Невського. Кожен повинен внести свій посильний вклад для збереження миру в Україні.

Багато священиків живуть і працюють заради загальної справи, заради щастя та добробуту других людей і цим вписують яскраві сторінки в історію нашого краю. Дослідження історії церкви виховує почуття гордості за наш рідний край, любов до малої батьківщини, бажання передати знання майбутнім поколінням.

Список використаних джерел:

1. Архивные материалы КП «Розовский районный краеведческий музей».
2. Історія рідного краю. Територія Розівського району у другій половині XVIII – початку XX ст. / Підручник для шкіл. – Запоріжжя: Запорізька торгово-промислова палата. 2012. – 112 с.: іл.
3. Марюха В.І. Волею Всеvyšнього свершилось чудо / Газета «Роз-інформ». – 03.06.2006. – С. 3.
4. Марюха В.І. Прошлое не забывается. – Симферополь: Атлас-Компания, 2013. – 212 с.

ЖИТТЯ Й ЛЕГЕНДИ ОЛЕНИ СТЕПАНІВ

Кровіцька Валерія, учениця 10 класу Червоноградської загальноосвітньої школи I-III ступенів №5 Червоноградської міської ради Львівської області, вихованка гуртка «Історичне краєзнавство» Комунального закладу Львівської обласної ради «Львівський обласний центр краєзнавства, екскурсій і туризму учнівської молоді».

Керівник: Слука Віра Павлівна, керівник гуртка «Історичне краєзнавство» Комунального закладу Львівської обласної ради «Львівський обласний центр краєзнавства, екскурсій і туризму учнівської молоді».

Тема «жінки з фронту» сьогодні викликає неабиякий інтерес в українському суспільстві. Великою мірою таке зацікавлення зумовлене сучасними подіями – війною на сході України, потребою зрозуміти, що може і що має робити жінка на війні.

Воєнний досвід українок у минулому став вимогою часу. В українській історіографії склалася традиція згадувати про жінок у війську, але не вивчати їх. Тому вихованці гуртка «Історичне краєзнавство», вивчаючи та аналізуючи на заняттях суспільно-політичні і військові процеси I половини XX століття, свою увагу зосередили на постаті Олени Степанів-Дашкевич (1892-1963). Перша жінка-січовий стрілець, українська військова і громадська діячка, педагог, учений, політв'язень мордовських таборів.

Завдання пошуково-дослідницької роботи полягає у тому, щоб показати особистісний внесок і місце в цих процесах Олени Степанів як :

- учасницю національного руху Галичини початку XX ст.;
- військову діячку часів Першої світової війни та Української революції 1917-1921 рр.
- педагога та науковця, політв'язня мордовських таборів.

Все своє життя присвятила праці на утвердження української національної ідеї. Ще за життя, при відсутності своєї держави, своїм народом була визнана національною героїнею. Показовим у цьому плані є пошук спільного між жінками УСС і тими, які воюють зараз.

Для пошуково-дослідницької статті вихованці гуртка «Історичне краєзнавство» вивчали літературні та історичні джерела, шукали інформацію в мережі Інтернет – наукові та науково-популярні видання про Олену Степанів, спогади і нариси її самої й осіб, які були з нею пов'язані; офіційні документи про участь у війні, відзначення медалями; тодішні часописи – Віденський, Німецький; праці іноземних авторів та українських істориків в еміграції; стенди виставок, буклети.

Народилася Олена Степанів 7 грудня 1892 року у селі Вишнівчику Перемишлянського району на Львівщині в родині священика. Батьківські настанови і

приклад формували її світогляд, вказували життєві дороги. В 1910-1912 рр. навчалася у семінарії Українського педагогічного товариства, після – у Львівському університеті студіювала історію та географію, «...була дуже здібною і енергійною, була природженим лідером...». Стала членкинею «Пласту», «Сокола-Батька». Про той період життя вона писала: «Нас цікавило все. Бажання пізнання було безмежним. Ми любили тих, в яких бачили знання, щирий запал, невтомну працю, і саме тих знаходили серед учителів».

Навчаючись в університеті, «...не тратила хвилини часу, кожний день від вчасного ранку до пізньої ночі мав свій поділ годин, якого я точно придержувалася. Працювала я тоді повнотою моїх молодечих сил і не чула втоми. Все для мене було гарне, цікаве, варте життя і пізнання. Прегарний був світ і життя в моїх очах». Вже тоді у 1912 році Олена Степанів виступила на секціях студенток і говорила про обов'язкову участь жінок у політичному житті, про їхню працю на випадок війни. «Як грозила нам війна, з якою в'язали ми надію на визволення нашого народу (і всі зусилля певного гуртка людей були спрямовані на підготовку до воєнної акції), наше громадянство...шаліло танцем...Кожне товариство вважало своїм обов'язком давати бал. Ще й нині чую на собі обурені гнівні погляди балевиків за те, що ми з Іваном Чмолою у пластунських одностроях з червоним хрестом на рамені важилися з'явитись на одному з більших балів і просити датки на організацію стрільцтва».

Коли почалась Перша світова війна у серпні 1914 року, Олена Степанів увійшла до складу Комітету об'єднаних стрілецьких товариств та виїхала на фронті складі чоти Українських Січових Стрільців.

«Я була як камінь на заказ батька, на просьби і сльози матері, бо йшла сповнити свій обов'язок». «Я не була випадковим гостем серед стрільців. У стрілецьку роботу я до вибуху війни вклала частку своєї праці. Як смів хтось, зовсім новий серед стрілецького життя, боронити мені сповняти свій обов'язок згинувши за вибране діло?»

Як хорунжа УСС, Олена Степанів брала участь у боях під Комарником та на горі Маківці (квітень-травень 1915). Віденські газети в 1915 році під заголовком «Україна – герой» захоплено писали: «Єдина в Європі дівчина – кадет від самого початку війни в чинній армії!» Жінка-стрілець, яка отримала медаль за мужність та здобула старшинську посаду, стала легендою, про яку писали в пресі, її фото тиражували в листівках, про неї складали пісні.

Довкола історії жінок-січовичок сформовано декілька міфів і легенд. Найвідомішим з них є твердження про те, що в офіційних документах було прийнято записувати жінок під чоловічими іменами (мовляв, замість Олена Степанів писали Олег Степанів, замість Василина Ощипко — Василь Ощипко). Однак жоден документ цього не підтверджує; натомість Олена Степанів, Софія Галечко, Ганна Дмитерко і ін. вписані під власними іменами в книгах-реєстрах стрільців.

У битві під Болеховом у травні 1915 року Олена Степанів потрапила в полон російської армії. Перебувала в московському полоні у Ташкенті 1915-1917 рр.

У 1917 р. через Фінляндію, Швецію, Німеччину Олена Степанів повернулася в Галичину і до 1919 р. була чотарем Української Галицької Армії та референтом преси в Державному секретаріаті закордонних справ ЗУНР. Водночас, як член Головної управи, а згодом – Начальної команди УГА вела таємні переговори з гетьманом П.Скоропадським і була одним із організаторів Листопадового повстання 1918 року у м. Львові.

Деякий час Степанівна навчалася у Кам'янець-Подільському університеті, працювала референтом преси в Державному секретаріаті закордонних справ ЗУНР, пресовим референтом Міністерства закордонних справ УНР у Кам'янці-Подільському.

3 листопада 1919 року Олена Степанів продовжила навчання у Віденському університеті, 1921 року захистила наукову працю, здобула ступінь доктора філософії. Тут же у Відні, вийшла заміж за Романа Дашкевича, полковника Армії УНР. Самі того не відаючи, стали героями романтичної легенди «Коли дівчина-стрілець потрапила до російського полону, її хлопець добровільно здався у полон, щоб мати змогу шукати її серед полонених».

Повернувшись із Відня до Львова, Олена Степанів-Дашкевич утверджується як науковець (у її доробку понад 75 праць). З 1922 р. викладала історію та географію у Львівській гімназії сестер-василіянок та Львівському таємному українському університеті. Була вимогливим, строгим в водночас дуже справедливим викладачем, досконало знала свій предмет, цікаво викладала матеріал, навчала самостійно приймати важливі рішення. Сама її особа, овіяна аурую героїчної юності, породжувала національні почуття. Вона ж хотіла бачити в ученицях послідовниць і носіїв тих великих ідеалів, яким самовіддано служило її покоління. Під керівництвом Олени Степанівни відбувалися цікаві мандрівки околицями Львова, пластові змагання, як от вишкіл у Білогорському лісі. Її вихованки здобули перше місце у крайових змаганнях юначок, приурочених до десятиліття вимаршу УСС.

Проте, коли польська окупація заборонила їй врешті вчительську професію, але не відштовхнула Олену Степанів від громадського життя. Не зменшилася її роль в українському Пласті, а Ревізійний Союз Українських Кооператив завдячує їй, як референтці організаційного відділу, не одну ініціативу таку, як, наприклад, кооперативи "Здоров'я", що несли вбогому населенню на провінції медичну поміч. Її завжди можна було знайти у важливих громадських починах: точну, солідну, з вояцьким запалом.

Із встановленням радянської влади восени 1939 року Олена Степанів-Дашкевич працювала вчителькою середньої школи №4 міста Львова (колишньої гімназії сестер-василіянок). Під час німецької окупації Степанівна залишилася у Львові, терпіла злидні, що принесли нові окупанти. Щоб вижити, деякий час працювала продавцем у крамниці народного мистецтва, пізніше керувала Статистичним бюро Львова.

З відкриттям української гімназії повернулася до викладацької роботи; наскільки це було можливо, провадила наукові дослідження. 1943 року вийшла друком її книжка «Сучасний Львів», яка незабаром стала винятковим раритетом.

1944 року, коли західноукраїнська інтелігенція покидала рідні терени, вирушаючи на пошуки еміграційного прихистку, Степанівна свідомо залишилася зі своїм народом. І як стверджував її син, відомий історик Ярослав Дашкевич, ніколи, попри всі лихоліття, що випали на її долю, не шкодувала про своє рішення.

Восени 1944 року Олена Степанів очолила сектор економіки у Львівському відділенні Інституту економіки Академії наук, була доцентом Львівського університету та Інституту Радянської торгівлі. У 1946 році Олену Степанів, як натхненника та ідеолога українського підпілля, вивезли до Києва. На третій рік «почесного» київського заслання вона залишилася на вулиці без засобів до життя. Повернення до Львова не принесло радості: не було для неї праці, опинилася безробітною. Згодом стала науковим працівником відділу геології Природознавчого музею Академії наук (1948-1949).

20 грудня 1949 року Олену Степанів арештували, а перед тим забрали її сина Ярослава Дашкевича просто з бібліотеки, де він працював. А незабаром (не минуло і 8-ми місяців після арешту Олени Степанів!) у Львівському історичному музеї спалили стрілецький одяг, який Степанівна передала до цього музею. Тоді ж згідно з актом № 314 від 28 серпня 1950 року одночасно були знищені пам'ятки з українською символікою, пов'язані з історією українського «Пласту» та січового стрілецтва. Згідно з актом від 7

жовтня 1952 року утилізовано, зокрема, і зразки українського національного одягу. Колишня довголітня працівниця Львівського історичного музею Ольга Савич згадувала, що вона спалювала ці реліквії і плакала над ними. Тоді ж, у 1952 році був спалений у спецфонді Львівської філії Бібліотеки АН УРСР олійний портрет Олени Степанів, що його 1917 р. намалював Осип Курилас, – цей твір належав до фондів Національного музею у Львові. Обидва горезвісні акти 1950-го та 1952-го років прирікали безцінні історичні пам'ятки на списання. Все українське безоглядно затирали, віддавали забуттю.

Після в'язниці Олені Степанів простелилася дорога в «спеціальні» табори у Мордовії. Там перебували не люди, а...номери. Чотири номери були вибиті вапном на одязі Олени Степанів. Незважаючи на вік та фізичний стан, її послали на найтяжчі роботи: копати, сушити, носити торф, що є канцерогенним чинником. Коли вона захворіла, перевели працювати палітурницею. Саме в той час зустріла вона колишніх своїх учениць із гімназії сестер-василіянок – Олександру Воробій, Надію Пришляк і Дарію Лукіянович; після перегляду справи Олена Степанів була звільнена за станом здоров'я із зняттям судимості.

У червні 1956 року вони прибули із сином до Львова. Спроба повернутися до наукової праці була марна. Олена Степанів здійснила дві подорожі Галичиною, провадила доволі широку кореспонденцію. У вузькому колі колишніх гімназисток відсвяткувала ювілей випускниць гімназії 1928 року.

Розвинувшись на початку 1963 р., тяжка і невиліковна недуга підкосила Олену Степанів, – 11 липня того ж року видатної жінки не стало. «Лише після відправленої Панахиди піснею "Видиш брате мій..." віддано останній салют старшині Українських Січових Стрільців і Української Галицької Армії... "Було дуже сумно...", смуток поглиблювала свідомість кривди: Не так ховає нарід свого прославленого вояка! Проте якраз цей смуток доводить, що тиранія чужої влади не видерла з душі львів'ян високого патріотизму. Тим більш стає дорога батьківщина, коли вона нещасна й понижувана». Бо люди з таким життям і легендою як Олена Степанів не вмирають.

Отже, шлях жінки-воїна, шлях «вояка з жіночим чаром». Це для нас неабиякий урок: як жінка зі зброєю в руках стає местницею, як жінка зброєю міняє на наукове перо, як наукове перо виривають з рук і заставляють працювати на торфовиськах.

Ми продовжуємо справу Олени Степанів. Ми тішимося, що у Львові є гуманітарна гімназія імені Олени Степанів. Ми тішимося, що у Львові на протязі тривалого часу йде боротьба за музей Олени Степанів. Поки-що цей музей закритий для нас. Але не музеєм є життя видатної жінки, яка вміла любити, вміла жертвувати; знала, коли вбивати, а коли творити; коли народжувати, а коли думати-мислити. Але ніколи не зупинялася у своєму прагненні бути вільною. Жінка-воїн – це жінка сили і жінка майбутнього.

У нашій країні і зараз йде війна. За останніми даними Генерального штабу Збройних Сил України у ній приймає участь 27074 жінки, 949 жінок-офіцерів, 10 жінок загинуло. Нарешті 17 грудня 2019 року Верховною Радою прийнято Закон «Про державне визнання і підтримку Пласту – національної скаутської організації України».

«Величаєте мене героїнею і тому ніяково мені. Не сповнила я досі нічого геройського. Я сповняю лише обов'язок свій... Я з любові до України взяла кріс та пішла у поле фізичною силою бити ворога. От і все», – Олена Степанів.

Приклад Олени Степанів спонукає нас до наслідування високих ідеалів служіння своєму народу, своїй Вітчизні, вміння шанувати авторитети власного народу, будити любов до рідного слова, історичної давнини.

ГОЛОДОМОР 1921-1923 рр. НА БАЛТЩИНІ – ЗЛОЧИН КОМУНІСТИЧНОГО РЕЖИМУ

Лекар Марина, учениця 11-А класу Навчально-виховного комплексу «Балтська загальноосвітня школа І-ІІІ ступенів – №3 – колегіум» Балтської міської ради Одеської області.

Керівник: Лекар Вікторія Вікторівна, вчителька історії Навчально-виховного комплексу «Балтська загальноосвітня школа І-ІІІ ступенів – №3 – колегіум» Балтської міської ради Одеської області.

В останню суботу листопада члени територіальної громади Балтщини щорічно вшановують пам'ять жертв голодоморів. Традиційно в цей день акцент робиться на голодоморі 1932-1933 рр., проте балтяни, разом з півднем України, пережили й страшні 1921-1923 рр. та 1946-1947 рр., які вивчені не так повно, тож існує об'єктивна необхідність дослідження терору голодом, який здійснювався більшовицьким режимом щодо жителів Балтського повіту Одеської губернії в 1921-1923 рр.

Дана історична розвідка базується на друкованих дослідженнях членів Асоціації дослідників голодоморів в Україні: О. Веселової, В. Марочко, О.Мовчан, Ф. Турченка та ін. Багато важливої інформації почерпнуто з історичних джерел, надрукованих в збірниках документів, що охоплюють як південноукраїнський, так і Одеський регіони, що з'явилися на світ зусиллями А. Огінської, С. Кульчицького, І. Ніточко, Л. Білоусової та ін. Важливими є тематичні узагальнюючі дослідження місцевих краєзнавців, зокрема, А. Лекаря.

Голод 1921-1923 рр. в Балтському повіті був обумовлений низкою чинників: повоєнною господарською розрухою, посухою (значно сильнішою на півдні повіту), проте найістотнішою причиною, яка спричинила голод, була більшовицька політика «воєнного комунізму», а саме: хлібна розкладка, відповідно до якої передбачалось вилучити 160 млн. пудів «надлишків» хліба в українських селян. Так, з селян Балтського повіту станом на жовтень 1920 р. було стягнуто 160 тис. пудів зерна, 3.5 тис. голів худоби та ін.

Звичайно, що продрозкладка призвела до послаблення мотивації до праці у селян: якщо весною 1920 р. в повіті було засіяно 272 тис. десятин землі, то в 1921 р., – згідно звітів Балтського повіткому КП(б)У – ярвини було вже на 91 тис. дес. менше. Ще однією причиною недосіву були дезорганізуючі дії пробільшовицьких КНС (комітетів незаможних селян), які провадили кампанії «походів на куркуля», зміст яких полягав у повному виконанні розкладки за рахунок заможних селян та вилученні в останніх «надлишків» землі та сільськогосподарського реманенту на користь незаможників та для організації колективних господарств.

Більшовики в березні 1921 р. замінили продрозкладку продподатком з урожаю 1921 р., проте продовжили стягнення заборгованості з продрозкладки, обсягом 59 млн. пудів хліба, до вересня. Частина Одеської губернії складала 3 млн. пуд. хліба, Балтського повіту – 300 тис. пуд. Недоїмка була виконана по Балтщині до 1 липня 1921 р. Для «викачки хліба» більшовики застосовували «подвірне госпобстеження». Стягнення продрозкладки та продподатку відбувались на тлі посухи, яка влітку 1921 р. охопила повіт, насамперед, південні волості, що призводило до «пригнічених настроїв населення». В 1921 р. в Балтському повіті у 14 волостях був неврожай, а четверта частина господарств ледве повернула насіння. Вже в червні 1921 р. констатувався «незадовільний стан з продовольством у зв'язку з вивезенням хліба для Одеси та на інші «зсипункти». Погіршували ситуацію постійні кампанії влади, направлені на додаткове вилучення хліба, продуктів харчування, одягу, інших матеріальних ресурсів із жителів повіту, які проводились паралельно із стягненням продрозкладки та продподатку. Так,

систематичними були тижні «дітей Донбасу», «голодуючих Поволжя», спецподатки кожухами та реквізиції на утримання лікарень, забезпечення службовців радянських органів та міського пролетаріату та навіть «Допомоги страйкуючим англійським вуглекопам» (7-12 червня 1921 р.), що вкрай вороже сприймалось населенням. Проте найболючішими для селян були зобов'язання утримувати частини ЧА, продзагони, робітничі воєнізовані формування, які прибували в населені пункти повіту, як правило, з Росії, для забезпечення хлібозаготівель та боротьби з «політичним бандитизмом» – насправді, відчайдушним спротивом селян, що, рятуючись від голодної смерті, давали відсіч продагентам.

Продподаткова кампанія в більшості волостей повіту завершилась на поч. квітня 1922 р., хоч більшовики визнавали, що внаслідок неї селяни залишились без насінневого фонду, тож посіяти подекуди зможуть не більше 30% від норми. Звіти повітового осередку ВУНК (більш вживане – «чека» (рос.)) засвідчують повне розуміння більшовицькою владою тих наслідків, до яких може призвести виконання плану хлібозаготівель. Так, подекуди «по продподатку забране не тільки все наявне зерно, але й мука й навіть печений хліб...», «у населення не залишилось зерна не те, що на посів, а навіть на поточне харчування», «зареєстровані випадки смерті», «голод набуває масового характеру» і. т. д.

Масштаби голоду ще більше посилила весняна посівна кампанія 1922 р., оскільки «селяни останнє зерно кидають в землю». Проте Балтський та Первомайський повіти керівництвом Одеської губернії офіційно позиціонувались як «благополучні», тож саме вони «весь час давали хліб для відправки голодуючим на Поволжя».

Для вижимання цього хліба губернське комуністичне керівництво застосовувало інститути кругової відповідальності та взяття заручників (по 15-25 чол.) з волостей з наступним розстрілом останніх та набором нових у випадку невиконання плану – подібна практика була досить ефективною.

Силовими засобами «викачування» хліба в повіті в березні 1920 р. керував сам М. Фрунзе – уповноважений Реввійськради Республіки в Україні, Командуючий збройними силами України і Криму та водночас заступник Голови Раднаркому УСРР, член Політбюро ЦК КП(б)У.

Послаблене голодом, населення масово хворіло, що значно збільшувало смертність. Як в місті, так і в повіті з весни 1922 р. ширилась епідемія таких небезпечних хвороб, як тиф, холера, цинга, чорна віспа. Епідемія посилювалась в зв'язку з примусовим розселенням хворих червоноармійців на квартири до цивільного населення.

Потерпали не тільки села та містечка, але й повітовий центр, де було «багато голодуючих, злиденних та жебраків», зафіксовані «випадки смерті на підґрунті голоду». В місті лютував тиф в різних формах, до поширення інфекційних хвороб також спричинились червоні військові, які закрили міську артезіанку, що змусило мешканців Балти споживати воду із відкритих криниць, які перетворились на джерела «перезараження».

Загалом, за аналітичними спостереженнями ВУНК, в повітовому центрі голодувало 32% населення, 48% жителів були забезпечені задовільно, а 20% – «спекулянти... живуть добре, ні в чому собі не відмовляючи».

Найкраще було організоване постачання членів КП(б)У, які щомісяця отримували пайки, в який, станом на вересень 1922 р., входило: «30 фунтів борошна, 10 ф. крупи, 1 ф. цукру, 1 ф. рису, обмундирування, черевики, білизна, тютюн, вироби мануфактури, грошове утримання та ін.». Симптоматичною є констатація повітових чекістів про те, що «живуть добре лише ті, хто примикає до партії...».

В місті незадовільно функціонували продовольчі магазини, в яких були відсутні сіль та цукор. Торговці лавок кілька разів демонстративно закривались, мотивуючи це неспроможністю сплатити торговельний податок, проте після адміністративних заходів більшовицьких органів (опечатування лавок), частина торговців сплатили збори.

У червні 1922 р. в Балті зафіксовані смерті малолітніх дітей від голоду, дорослі почасти вдавались на ґрунті голоду до суїцидів. Аби якось вижити, працівники «зсипунктів» здійснювали розкрадання зерна. В умовах голоду активізувався кримінальний елемент, якому селяни повсюдно протидіяли згідно норм звичаєвого права – самосудами.

Значно страшнішими для жителів повіту були злочини партійних функціонерів, радянських працівників, червоноармійців, продзагонівців, комнезамівців, більшовицьких активістів, які масово вдавались до посадових зловживань – самочинних «розкулачувань», «конфіскацій» з корисливою метою з наступним перепродуванням. Ними прямо чи засобом «контрибуцій» вилучались не тільки зерно, продукти харчування, але й самогон, одяг, будь-яке майно, яке мало хоча б мінімальну матеріальну цінність. Реквізували навіть будинки, на які ж одразу, згідно з заздалегідь заготовленими бланками з печатками комнезамів, встановлювали своє право власності.

Масований характер носили злочини частин Червоної армії та продзагонів (комплектованих переважно не українцями), які більшовики повсюдно розміщували в населених пунктах повіту як гарантію виконання хлібозаготівель, при цьому утримання цих чисельних загонів додатковим тягарем лягало на територіальні громади.

Страшним лихом для населення обертались транзитні марші територією повіту з'єднань ЧА, які шлях свій позначали крадіжками, розбоями, пограбуваннями, погромами, зґвалтуваннями, вбивствами, «безчинствами... масовими набігами на селянські обійстя» тощо.

Звичайно, що більшовицький терор провокував опір місцевого населення: відкритий збройний супротив, вбивства радянських та партійних працівників, продагентів, нищення зсипунктів тощо. Із пасивних форм опору цікавим є перегін зерна на самогон, що застосовували на перших порах, насамперед, заможні селяни, проте більшовики вилучали самогонні апарати та переробляли їх на відра. Каральні заходи, окрім згаданих, здійснювали також частини особливого призначення (ЧОНи), осередки Балтської повітової та Одеської губернської ВУНК, міліція, регулярні війська (51-а Перекопська стрілецька дивізія ім. Московської міськради під командуванням В. Блюхера) та ін.

Стихійні виступи селян переростали в повстанський рух та знищення більшовицьких функціонерів: тільки за серпень-жовтень 1921 р., згідно даних інформаційного відділу Раднаркому УСРР, в Балтському повіті загинуло близько 100 продпрацівників.

Активізувався попервах організований повстанський рух. Так, найавторитетніший місцевий отаман Семен Заболотний лише протягом червня 1921 р. 17 разів відбивав у комнезамівців вилучений хліб, повертаючи його селянам. В повіті діяли також загони Кощевого, Нечипоренка, Черношличника, Коваленка, Лиха, Любченка, Солтиса та ін., більшість із яких були нейтралізовані більшовиками до літа 1922 р.

Сучасні дослідники недвозначно констатують той факт, що волості з розвинутим повстанським рухом менше постраждали від голоду, оскільки той не давав більшовикам повністю реалізувати продовольчу диктатуру.

Голод в повіті істотно посилювався внаслідок переселенської політики режиму: протягом 1921-1922 рр. в Балтський повіт прибуло понад 3500 дорослих та 560 дітей з Поволжя та, частково, Донбасу. Варто наголосити, що в цей час на Поволжі в Росії

державною допомогою централізовано було охоплено 60-80% голодуючих, тоді як на півдні України – лише 9,7%.

Голод більшовицька влада використала також для послаблення та пограбування «духовної контрреволюції» – церкви. Кампанія провадилась під ідеологічно привабливим гаслом «допомоги голодуючим». У Балтському повіті вилучення церковних цінностей розпочалось в перших числах травня 1922 р., а вже станом на 11 травня, за неповними даними, «по Балті вилучено 6 пудів срібла з лишнім», що складало «близько 60% плану». Вилучались хрести, лампади, свічники, чаші, митри, панагії тощо. В масштабах Одеської губернії в травні 1922 р. було вилучено з 58 синагог – 20 пуд. срібла, з православних церков – 100 пуд. срібла, 77,5 золотника золота, 3 тис. каратів діамантів та ін.

Найтрагічніше в цій ситуації те, що – згідно досліджень низки українських, російських, британських істориків – із коштів, акумульованих більшовиками від експорту церковних цінностей «жодна копійка... не була виділена на допомогу голодуючим...», а використані вони були за кордоном на проплату кампанії по створенню позитивного іміджу СРСР в ЗМІ та фінансування світового комуністичного руху.

«Жалюгідним», за визначенням сучасних дослідників, в цей час був стан вчительства Одеської губернії, переведеного на місцевий бюджет, яке голодувало та «вмирало цілими сім'ями». В Балтському повіті «народна освіта... в зв'язку з малочисельністю та хворобами вчительського персоналу на ґрунті хронічного недоїдання... нестачі взуття та одягу для дітей» майже припинила функціонувати, в волостях «педагоги геть забули про існування шкіл».

З початку 1922 р. на території УСРР дозволялась добродійницька діяльність міжнародних організацій – на Балту та повіт з часом поширилась гуманітарна допомога АРА (англ. – American Relief Administration, АРА) – Американської адміністрації допомоги. В Балтському повіті відкрились 4 харчопункти для дітей пропускною спроможністю 2 тис. чол. на добу. За більшовицькими даними в повіті в цей час голодувало 18 тис. дітей. Пункти, які функціонували під пильним контролем влади, забезпечували близько півфунта їжі на 1 дитину (стандартна поживність допомоги на цей час, згідно зобов'язань АРА – 460 кілокалорій на день). Скориставшись допомогою американців, більшовики з кінця 1922 р., коли ситуація дещо поліпшилася, замість подякувати, звинуватили АРА в веденні підривної діяльності та, з часом, зупинили її діяльність.

У своїй звітності більшовики постійно констатували, що «виконання продподатку досягається виключно силою». Аби ще більше залякати селян, губернська влада вдається до додаткових заходів – депортацій. Так, в кінці грудня 1922 р. відбулись висилки на північ РСФРР 500 «саботажників хлібозаготівель» із конфіскацією майна.

У 1921-1923 рр. більшовиками було також обмежене право на пересування, що є черговим доказом штучності голодомору – червоні війська та комнезамівці перешкоджали спробам селян обміняти речі на їжу в сусідніх повітах Подільської губернії, а вже виміняні продукти харчування «реквізували, залишаючи селян без засобів до існування».

Одним із напрямків подальшого вивчення даної теми є визначення кількості жертв голодомору – неповність, фрагментарність, уривчастість наявних джерел не дають можливості точного дослідження їх кількості в повіті (власне, як і в державі), до того ж частина жертв – це не ідентифіковані переселенці із голодуючих Поволжя та Лівобережжя. Проте, незважаючи на «благополучний» статус Балтського повіту, мова йде про тисячі осіб, загиблих від голоду та хвороб, зумовлених недоїданням та репресіями режиму.

Отже, аналіз історичної інформації свідчить, що першочерговою причиною голоду 1921-1923 рр. в Балтському повіті є надмірні вилучення більшовицьким режимом хліба у

селян – терор голодом, який на думку сучасних українських істориків, був застосований владою як ефективна форма боротьби з антибільшовицькими виступами: голодомор знизив політичну активність селян, призвів до спаду повстанського руху, який не могли підтримувати голодуючі селян. Таким чином, Балтський повіт, як складова південного регіону України, був частиною своєрідного полігону, де більшовики в 1921-1923 рр. відпрацювали механізм застосування терору голодом з ознаками геноциду, який в 1932-1933 рр. був поширений на всю підрадянську Україну.

«СТЕХІВСЬКА ТРАГЕДІЯ» ТА «КОВАЛІВСЬКЕ ПЕКЛО»: ТРАГІЧНІ ПОДІЇ ЗА СПОГАДАМИ ОЧЕВИДЦІВ

Лисько Анастасія, учениця 9 класу Комунального закладу «Полтавський обласний науковий ліцей-інтернат II-III ступенів імені А.С.Макаренка Полтавської обласної ради».

Керівник: Сапегіна Анна Юріївна, учитель історії Комунального закладу «Полтавський обласний науковий ліцей-інтернат II-III ступенів імені А.С.Макаренка Полтавської обласної ради».

У статті зроблено спробу на основі свідчень учасників чи очевидців у деталях відтворити жахливі події, що сталися під час відступу нацистів із території Ковалівськи Полтавської області.

Щороку восени ми знову й знову згадуємо подвиг визволителів Полтавщини, поминаємо тих, хто поліг у боях за рідну землю у вересні 1943 року. Величезні страждання пережили тоді й мирні жителі нашого краю. «Стехівська трагедія» і «Ковалівське пекло» – так називають події, які сталися 76 років тому під Полтавою, у селах, що були на шляху відступаючого ворога.

Розповіді про війну, що звучать з телевізійних екранів або прочитані на сторінках шкільних підручників, сприймаються не так глибоко і переконливо, як безпосередньо із вуст очевидців, тих, хто пережив горе і бачив війну на власні очі. Ці спогади є ціннішими й тому, що живих свідків тих страшних подій залишається все менше. Саме це і визначає *актуальність* нашого дослідження.

Мета роботи: на основі свідчень очевидців відтворити жахливі події, що сталися під час відступу нацистів із території Полтавської області, на основі свідчень їх учасників чи очевидців – жителів сіл Ковалівки і Стехівки Ковалівської сільської ради Полтавського району.

Щодо наявних друківаних матеріалів із теми, то про визволення території

Полтавського району від нацистських загарбників іде мова у збірці «На рубежах вогняних літ. Спогади учасників Великої Вітчизняної війни» [6]. У книзі «В сражении за Харьков» викладено розповідь генерал-полковника Івана Манагарова про те, як фашисти у Стехівці спалили сім'ю колгоспника Павла Литовченка [5]. Про трагедію Ковалівки йде мова в «Акті про злочини німецьких загарбників у селі Куликівка Полтавського району, Полтавської області 22 вересня 1943 року» [3].

Невеликі розвідки В. Зіненко, Є. Мельничука, В. Шкурко, В. Скобельського висвітлюють події Другої Світової війни в Ковалівці [8].

Ініціаторами збору і систематизації матеріалів про Стехівську трагедію були історик-краєзнавець села Филенкове Чутівського району Станіслав Леонідович Гляпа, який упродовж п'ятнадцяти років займався цим питанням, та бібліотекар із Верховів Олександра Григорівна Солодовник.

Велику роботу проводять також пошуковці Т.М. Тараненко, М.І. Жарко, В.Ф. Порохня, В.М. Березній, Д.Г. Пуденко, В.В. Чернявський.

Вивченням трагічних подій у селах Стехівці та Ковалівці активно займаються члени пошукового загону «Пам'ять» – учні Полтавського наукового лицю імені А.С. Макаренка. Зібрані загоном матеріали представлені у трьох збірках спогадів [4,9,10].

У невеличкому селі Стехівка (нині Грабинівка) під час окупації німці розмістили полонених червоноармійців. «Удворі учхозу був довгий сарай, там держали багато воєнопленних, яких пригнали десь з-під Харкова. Їх ганяли на роботу – строїли дороги», – згадувала *Сербіченко Олександра Павлівна (1931)* [10, с.6].

Втікаючи від натиску 84-ї Харківської стрілецької дивізії 53-ї армії Степового фронту, гітлерівці залишали за собою зону «випаленої землі» [7, с.893]. З середини вересня до Стехівки німці почали згонити людей з Чутівського, Котелевського, Полтавського районів та Валківського району Харківської області.

21-22 вересня 1943 року фашисти дивізії «Мертва голова» рухалися в напрямку Полтави, спалюючи за собою села Милорадове, Руновщину, Надержинщину, Чутове, Степне. Німецькі солдати рухалися понад залізничною дорогою по правому березі річки Коломак. У спогадах генерала-лейтенанта *Івана Мефодійовича Манагарова знаходимо*: «Гітлерівські солдати наздогнали на машині біля села Стехівка беззахисних жінок, дітей та літніх людей, що просувалися до своїх рідних сіл Рунівщина, Милорадове, визволених червоноармійцями» [5, с.152].

Люди, яких привели в Стехівку, не знали і не могли припустити, що на них очікує. Більшість мала надію, що їх з рук ворога врятує Червона армія. *Ткаченко Надія Михайлівна (1935)* згадувала: «...розселяли по дворах села: кого у хаті, кого у сараї, курнику чи так просто неба» [10,с.10]. Частина людей намагалася втекти. За словами *Забережної Євдокії Іванівни (1924)*: «Окремо держали чоловіків від сімей. Розмістилися. Пішов дощ і нам з мамою вдалося втекти» [7].

На ранок 22 вересня, розуміючи, що треба швидко відступати, німці почали розстрілювати людей. «Есєвці відбирали чоловіків і хлопців по 8-10 у групу, відгнали в школу, і чути було, що строчуть з автоматів. Кума зірвала з маминої голови платок..., мама скинула спідницю – зробили з мене дівчину. Це і спасло мене від смерті», – згадував *Придатченко Олексій Савич (1929)* [6,с.8].

Після розстрілів полонених, решту людей почали загнати до місцевої школи. *Ткаченко Надія Михайлівна (1935)* з сумом згадувала: «Школа була побудована буквою «П», спиною до дороги. У дворі був колодязь, сарай. Посаджено багато квітів»[10,с.10]. *Кателік Василь Микитович (1935)* розказав, що після розстрілу німці облили школу бензином: «Бачив, як простягали люди руки з вікон, благаючи порятунку». Очевидці говорять, що школу підпалили десь після обіду.

Того дня німці розстріляли 460 полонених із Харківської області, загнали до школи і живцем спалили 928 мирних жителів. «Скрізь – біля школи і в лісі, і на полі було дуже багато трупів», – згадувала *Сербіченко Олександра Павлівна (1931)* [10,с.6].

Поміж замкнених у школі чудом урятувався один колгоспник – П.М. Литовченко. Він втратив свою доньку і дружину і через газету однієї із військових частин звернувся до воїнів із закликом помститися за людей, спалених у Стехівці.

21 вересня 2011 року на місці цих трагічних подій було встановлено пам'ятний хрест, а у 2013 році – пам'ятний знак жертвам розстрілів у Стехівці.

Схожа трагедія сталася і на території села Ковалівки. Так, *Капустян Олександр Терентійович (1919)* розповів: «У вересні 1943 року утром до мене прийшов староста Семен Жупина..., наказав залишити свій дім, бо село буде спалене...» [4,с.7].

Жук Агафія Трохимівна (1914) згадувала про мирне населення сусідньої Куликівки: «Ті жителі села, які втікали до лісу, в очерет біля річки Коломак, залишилися живими, а ті, які тікали через трасу в балки біля сіл Степне та Давидівки, були захоплені німецькими солдатами і зігнані на бригаду колгоспу «Перебудова» до села Ковалівки» [4,с.14]. Таку ж інформацію передав і *Дацько Михайло Пилипович* (1937). Він був серед утікачів: «Перетинаючи трасу біля Ковалівки, наразилися на німецьку танкетку. Німецький офіцер наказав рухатися до ферми, яка знаходилася на бригаді колгоспу «Перебудова» [4,с.12].

Сюди ж зігнано було і ковалівців. Там очікували озброєні німецькі солдати і поліцаї. *Капустян Єфросинія Федорівна* (1910) розповіла: «На бригаді фашисти робили свою чорну справу. Заводили в конюшню по двоє. Повели Лаврентія Марковича... Ось підходить і моя черга. Я переступила поріг конюшні: кров'ю залито скрізь»[5,с.9]. Жінка чудом залишилася жива. Її чоловік, *Капустян Олександр Терентійович* (1919), розказав: «Ми нашли мою жінку, Капустян Єфросинію, прикриту гноем, важко поранену, закривавлену, живу» [5,с.8].

Очевидці згадують, що вночі після розстрілу приходили радянські розвідники, щоб урятувати тих, хто залишився в живих. «Думаю, що першими рятівниками були наші розвідники», говорила *Шевченко Марія Митрофанівна* (1924) [5, с.11].

Вже зранку в село, сповнене людськими стогами, вступила радянська армія.

Висновки. Полтавщина увійшла в історію як одна із небагатьох областей України та СРСР, яку протягом 1943 року радянські війська прагнули звільнити тричі. 23 вересня полтавці святкували свою маленьку перемогу. Але все більше часу відділяє нас від війни. Завдяки новим, хоч і трагічним фактам, пробуджуються зацікавленість до подій найбільшого конфлікту. «Стехівська трагедія» та «Ковалівське пекло» – приклад нелюдського нищення мирного населення, що не має права бути забутим.

Подальша робота в даному напрямку може полягати у доповненні зібраної інформації, можливо, уже й непрямыми свідченнями про події періоду нацистської окупації в інших населених пунктах Ковалівської сільської ради, у їх систематизації і виданні окремою книгою, щоб зберегти свідчення очевидців трагічних подій у полтавських селах для нащадків.

Список використаних джерел і літератури:

1. Ємець П.Н., Самойленко О.П. Полтавщина в роки Великої Вітчизняної війни. – Харків: Прапор, 1965. – 103 с.
2. Історія міст і сіл Української РСР. Полтавська область. Харків, 1967. – с. 62-63
3. Книга Скорботи України. Полтавська область. / Гол. ред. кол.: І.О. Герасимов. – Полтава: Полтавський літератор, 2002. – Т.1. – 400 с.
4. Ковалівське пекло: Матеріали зібрані пошуковим загоном «Пам'ять». – Ковалівка, 2013. – 26 с.
5. Манагаров И. М. В сражении за Харьков. – Харьков: Прапор, 1978. – 256 с.
6. На рубежах огненных лет: воспоминания участников Великой Отечественной войны, очерки, док. – Харків: Прапор, 1977. – 231 с.
7. Полтавщина. Енциклопедичний довідник / За ред. А.В. Кудрицького. – К.: Українська енциклопедія, 1992. – 1024 с.
8. Село Ковалівка Полтавського району в роки Другої Світової війни. – Ковалівка, 2018. – 40 с.
9. Спогади про Стехівську трагедію. II частина. Матеріали зібрані пошуковим загоном «Пам'ять». – Ковалівка, 2016. – 35 с.
10. Спогади про Стехівську трагедію. Матеріали зібрані пошуковим загоном «Пам'ять». – Ковалівка, 2013. – 35 с.

ІСТОРИЧНИЙ ШЛЯХ МАЛОЇ БАТЬКІВЩИНИ: ВІД УШИЦІ ДО СТАРОЇ УШИЦІ

Литвинюк Дарія, учениця 10 класу Староушицького ліцею Староушицької селищної ради Кам'янець-Подільського району Хмельницької області.

Керівниця: Литвинюк Оксана Павлівна, вчителька історії Староушицького ліцею Староушицької селищної ради Кам'янець-Подільського району Хмельницької області, керівниця гуртка Хмельницького обласного центру науково-технічної творчості учнівської молоді «Фольклористика».

В мальовничому куточку України, на чудовій праслов'янській українській землі, яку пращури наші нарекли Поділлям, розташоване найкраще селище Хмельниччини – Стара Ушиця. Та не простими були роки становлення і поступу рідного краю. І орди топтали тебе, і шляхта польська зашморга на тебе кидала, і в ярмі ти ходила не одне сторіччя. Про це засвідчують скупі літописні рядки, господарсько-побутові речі в музеях та ще старий камінний гостинець, який спадає в знамениту колись Ушицьку долину і щезає під водами Дністровського моря.

Чудова природа, героїчна історія, талановиті люди – все це рідна Стара Ушиця, історія якої має кілька періодів, починаючи із сивої давнини та чітко проступаючи з 1144 року.

На мою думку, кожна людина повинна знати і мати бажання досліджувати історію виникнення свого населеного пункту, де народилася і живе, його зародження, основні етапи становлення та життя, пам'ятки культури та архітектури, історію підприємств... До того ж слід з чистими очима і добрим серцем успадковувати ці знання, бо вони допоможуть нам, юним громадянам незалежної країни, стати справжніми українцями, гідними слави рідної землі та краще вивчити історичне минуле нашого краю, зрозуміти його сьогоднішній день та досягнути його перспективи на майбутнє.

Науковці доводять, що сучасний розвиток та розміщення міських поселень, їх людність та функціональні типи значною мірою зумовлені їх генезисом, особливостями функціонування в різні історичні періоди. Тому для дослідження особливостей становлення і розвитку Старої Ушиці я використала історико-географічний підхід, головними напрямками якого є:

- а) вивчення особливостей історичної появи населеного пункту;
- б) аналіз факторів і причин, що викликали появу селища;
- в) топонімічна характеристика поселення як відображення його історичного розвитку.

Метою даної роботи є розкриття невідомих фактів історії рідного селища та визначення його основних напрямків розвитку, ролі особи і людського фактору в історії.

Завдання роботи: вивчення різноманітних аспектів історії краю в їх єдності; використання різних історичних джерел та вивчення конкретних людських доль, в першу чергу своїх земляків та предків з найдавніших часів.

Актуальність даної роботи, на мою думку, полягає в тому, що цілісну історичну картину нашої держави можна скласти лише шляхом узагальнення історичних відомостей усіх регіонів, тому здобуті результати в ході дослідження стануть вагомим внеском в подальші історичні дослідження. А головне ми зможемо зберегти та згодом популяризувати історичну спадщину нашої малої Батьківщини.

Топонімічні і географічні дані про селище до затоплення.

Крайній південь Хмельницької області, де річка Дністер робить крутий поворот на південний схід і впадає в неї ліва притока р. Ушиця, розташоване село Стара Ушиця.

Стара Ушиця – сучасна назва. До 1826 р. – Ушиця, як говорять старожили, «затишне місце». Знаходилося село в ярах, по яких протікають річка Дністер і її ліва притока Ушиця, справді «тихо», як у вусі.

З 1923 по 1959 рік Стара Ушиця, була районним центром (тепер село відноситься до Кам'янець – Подільського району Хмельницької області). Поселення складалося з частин, які мали назви: «Бурти»- південний схід; «Міста» – центр; «Гнилячки» – південний захід, в яру річки Ушиця; «Нове село» – північний захід; «Горищівка», «Хиб» та «Кордон» – південний захід. Одну з гір, що оточують село (горами тут називають косогори – обриви ярів, що оточують ріки) називають «Калатури».

Ґрунти в основному чорноземні, що змінюються на супіски, змішані з дрібним камінням.

(за даними праць Подільського єпархіального історико – статистичного комітету, том IX, 1901 р. під редакцією Сецінського та за власними спостереженнями місцевих жителів).

Ґеографічне положення Старої Ушиці – 48гр.34мін. північної широти, 27гр.10мін. східної довготи, на лівому березі Дністра, в який крім р. Ушиця в межах села впадає невеличка притока Соколець.

Зелені насадження населеного пункту та навколишніх лісів-гаїв це широколистяний та американський клени, біла акація, липа, граб, дуб, ясен і фруктові дерева, кущі – сливи, вишні, яблуні, груші, абрикоси, виноград; чагарниково-декоративні – жасмин, троянда, жовта акація.

Корисні копалини в межах поселення – гончарна глина, суглинковий пісок для виробництва цегли, камінь-сланець для виготовлення брусків і точил, вапняк і бетонітова глина.

Клімат континентальний, що в окремі роки переходить в помірно-теплий: амплітуда коливань т літа і зими рідко змінюється. В січні 1963 року в окремі дні було – 38 С, а в липні – +40 С, можливі перші приморозки в кінці вересня на початку жовтня, а остання – на початку травня, іноді в залежності від снігового покриву (в середньому буває 40-50 см); ґрунт промерзає на глибину 40 – 60 см. Оподи не багаті – 300 – 400 мм. на рік.

Населення Старої Ушиці за даними перепису 1959 року було 3775 чол., з них 2070 жінок.

Тут були промислові підприємства: маслопункт, що виробляв казеїн, солоний сир, сметану; черепичний завод; дві майстерні для пошиття одягу і взуття; дві дизельні електростанції загальної потужності 260 квт.; для обслуговування населення є лазня, готель, сокоморсовий цех, пекарня, водяний млин.

До залізничних станцій за Дністром – Романківці, Васкоуци (11-12 км) та до Кам'янця – Подільського жителі добирались пішки і підводами, а за Радянської влади з першої половини 30-х рр. Стару Ушицю зв'язує Дністровська водна магістраль з населеними пунктами по лінії Могилів – Подільський – Заліщики. Староушицька річкова пристань (філіал Могилів – Подільський) має майстерню по ремонту барж і катерів, нафтосклад та пилораму (існує приблизно з 1949 року).

Історичні відомості: від Ушиці до Старої Ушиці.

На території нашого села люди жили з найдавніших часів. Про це свідчать ті грубо загострені куски каменю-скребачки, ручні рубила, гостроконечники – перші знаряддя праці людини, які знайдені в околицях села .

Вперше Ушиця згадується як древньоруське місто в літописі під 1144 роком. В XII ст. після розпаду Київської русі, як і все Пониззя, Ушиця відходить до Галицького князівства, яке в той час об'єдналось під владою князя Володимира Володаровича.

Багате місто, зручно розташоване на березі ріки Дністер, захищене з відусіль горами, приваблювало інших князів і в XII – XIII ст. точилась безперервна міжусобна боротьба між князями за місто. Борючись за зміцнення своїх позицій на півдні Русі, галицький князь Володимир Володарович затіяв війну з київським князем Володимиром Ольговичем за панування у князівстві, де укріпився був на півдні син київського князя. Київський князь пішов зі своєю дружиною на Галицьке князівство, на захід, а його союзник князь Ізяслав Давидович пішов на Пониззє і оволодів Ушицею. Пізніше Ушиця була повернута галицькому князю.

Вдруге Ушиця згадувалась через 15 років в розповіді літописця про боротьбу сина галицького князя Володимира-Ярослава Осмомисла з двоюрідним братом Іваном Ростиславовичем, якого звали Берладником, який мав невеликий двір в південній частині Галицької землі. Вигнаний з своїх удільних земель Іван Ростиславич (Берладник) оголосив війну галицькому князю, пішов на Пониззя і в 1159 р. підійшов до Ушиці. Гарнізон галицького князя захищав місто, але населення міста, яке особливо багато терпіло від свавілля князів і бояр, особливо в період міжусобних війн, піднялося на повстання в 1159 р. проти князівського і боярського тиску, яке було потім жорстоко придушене (повстання берладників). З цього періоду міжусобної боротьби ми можемо констатувати, що вже в XII ст. Ушиця була значним укріпленим містом Пониззя. Пізніше Ушиця втрачає своє значення і її місце займає сусіднє місто Бакота, яке стає столицею Пониззя.

Князь Данило Романович приділяв багато уваги укріпленню Ушиці і Бакоти. Тут стояли військові гарнізони. Коли на Русі з'явилися монголи – татарські полчища, Данило Романович особливо укріпив Ушицю. Вертаючись з Чехії, татарські орди зупинились в Подолії. В 1250 р. татари підійшли до Бакоти і Ушиці. Князь Борис зрадив народ і віддав Бакоту без бою, а посадник Мілей – Ушицю.

(Труды Подольского епархиального историко-статистического комитета т. IX, 1901 г. Стр. 938 – 940 под редакцией Сецинского)

Татари зруйнували багато міст Поділля, в тому числі і Ушицю, а княжого намісника Мілея татаро-монгольські загарбники призначили правителем Пониззя. Невдовзі на короткий час князь Данило відновив свою владу над Пониззям, простив Мілею зраду і знову віддав йому в управління ці землі, але, коли вдруге татари напали, Мілей знову зрадив і татари укріпились в Пониззі на ціле століття, утворивши тут великий улус, який управлявся ординськими темниками. Після розгрому татар при Синіх водах Поділля перейшло до литовського князя Ольгерда, який передав ці володіння своїм племінникам – Костянтину і Федору Коріатовичам (останні і укріпилися в Ушиці).

(Батюшков, Подолие, «Историческое описание», стр.61 – 62)

На протязі XIV і на початку XV століть між польськими і литовськими феодалами проходили кровопролитні війни, внаслідок яких Польща заволоділа Поділлям.

В 1436 році польський король Ягайло віддав Ушицю феодалу Іоанну Славосію, а пізніше Ушиця стала королівським маєтком, який був відданий в XVI ст. володарям Карачевським і Яцемірським. А з другої половини XVII ст. Ушиця стала знову королівським маєтком під назвою особого Ушицького старостата. Населення тут терпіло сильний гніт з боку польських панів. І коли почалася національно-визвольна війна українського народу під проводом Богдана Хмельницького (1648 – 1654 рр.) Ушиця була пунктом зосередження повстанського руху подолян проти польських панів. 200 тисяч українських повстанців зосереджувалися в урвищах і лісах навколо Ушиці (багато козацьких люльок знайдено учнями в лісах і урвищах біля Ушиці).

В середині XVII ст.. турки загарбали Поділля, їх панування в Ушиці привело до економічного занепаду Ушиці.

Під час другого поділу Польщі в 1793 році Поділля було приєднано до Росії і Ушицьке староство разом з Теремецьким і Бакітським було пожалувано імператрицею Катериною II Волинському губернатору Сергію Шереметьєву, але з Ушицького староства до Шереметьєва перейшли тільки близькі села, а саме містечко Ушиця з землями не ввійшла в склад пожалування і указом Катерини II від 6.07.1795 р. Ушиця, була визначена як повітове місто і її землі стали власністю міської общини.

В зв'язку з тим, що Ушиця була розташована на краю повіту, в гористій місцевості, в низовині на березі р. Дністер, де часто повторювалися паводки, по клопотанню місцевих дворян в 1826 році повіт було перенесено в м. Летнівці з назвою Нова Ушиця, а бувше повітове місто залишилось позаштатним повітовим містом і на відміну від Нової Ушиці стало називатись Старою Ушицею.

(Труди Подольського єпархиального историко-статистического комитета, т.IX, 1901 Г., стр. 936 – 940 под редакцией Сецинского)

Останнім часом неухильно зростає роль історичної спадщини на формування молодого свідомого громадянина своєї держави. Ми намагаємося оцінювати, аналізувати та розуміти той історичний досвід, що залишився нам у спадок від наших предків. А що може бути ближче, як не досвід дідів і прадідів, як досвід своєї малої Батьківщини. Конкретні знання про свій край повинні стати основою формування якісних рис справжнього подолянина, а це можливо лише тоді, коли ти знаєш якими були справжні подоляни на різних етапах свого життя. Коли зміцнюється українська державність, зростає роль «провінції», посилюється інтерес українців, молоді до свого історичного минулого, проблем регіонального розвитку і відродження своєї самобутності. От і я своєю роботою намагалася вивчити різноманітні аспекти життя краю в їх єдності. Сьогодні можна звернутися до заборонених раніше тем, скористатися матеріалами, які раніше були не доступні, тому потрібно відкривати нові сторінки історії які несуть у собі цінний життєвий досвід.

Як бачимо, Стара Ушиця багата своєю історією, хоча, ще багато фактів є не дослідженими, та своєю роботою, я намагалася зробити невеличкий внесок у дослідження рідного краю. За даними дослідженнями можна побачити, що селище Ушиця було досить потужним за своїм розвитком, і можливо, якби не подальші події що спіткали його, зараз ми могли б мати досить потужну адміністративно-територіальну одиницю, яка за своєю функціональністю безперечно була б окрасою Кам'янець-Подільського району. Адже можливості Старої Ушиці були різнобічними: це рекреаційні можливості, про що свідчить наявність дитячого ревматологічного санаторію та готелю; промислові можливості, про що свідчить наявність корисних копалин, глиновидобувних шахт та деяких промислових об'єктів таких як маслорез, черепичний завод, сокоморсовий цех, тощо; культурно – освітні можливості, адже саме Стара Ушиця стала освітнім осередком для ближніх сіл Конилівка, Гораївка, Наддністрянка, Студениця, Теремці та ін.. Перлиною краю був радгосп ім. Орджонікідзе по вирощуванню лікарських рослин, який за своїми показниками був одним з кращих у Радянському Союзі.

Хвилі найбільшого піднесення селище переживало у 30-х та 50-х роках ХХ століття. Якщо у першому випадку частина досягнень була втрачена в наслідок Великої вітчизняної війни, то в другому випадку протягом 50-х та на поч..60-х років воно досягло апогею свого піднесення. Основними напрямками його розвитку були такі:

- розвиток сільського господарства;
- розширення інфраструктури селища;

- транспортне сполучення;
- піднесення рівня освіти та культури;
- якісне кадрове забезпечення;
- можливість працевлаштування молоді;
- механізація селища.

Особливої уваги заслуговують жителі селища, які власне своїм прикладом завжди будуть для нас героями, взірцем самовідданості, патріотизму і глибокої поваги до своєї малої батьківщини. Адже саме серед них були учасники партизанських з'єднань та підпільних організацій, Герої II Світової війни, передовики праці, які жили на благо своєї держави.

І на останок хочу сказати, що у кожній державі, кожного народу є дати і події, які складають основу, опорні точки їхньої історії, підґрунтя історичної пам'яті і національної гордості. Так і для нас, для прийдешніх поколінь, такою основою є історія рідного краю, історія свого роду, історія яка твориться людьми.

ГОЛОДОМОР 1932-1933 РОКІВ У КРАМАТОРСЬКОМУ РАЙОНІ ДОНЕЦЬКОЇ ОБЛАСТІ

Логовічов Ілля, студент I курсу Інституту прокуратури та кримінальної юстиції Національного юридичного університету імені Я. Мудрого, м Харків.

Керівник: Мельник Ірина Романівна, учитель української мови та літератури, керівник гуртка «Крок до науки» Краматорської української гімназії Краматорської міської ради Донецької області.

Представлене дослідження має наукову актуальність, тому що присвячене проблемі в історії України, яка є недостатньо дослідженою й потребує подальшого вивчення. Суспільно-політична актуальність теми полягає в необхідності збереження усних свідчень учасників та очевидців Голодомору 1932-1933 років в Україні. Вивчення теми Голодомору 1932-1933 років на Донеччині базувалося на залученні двох масивів джерел – нормативних (джерел офіційного характеру) та наративних (спогадів очевидців цієї трагедії, які розкривають ці проблеми крізь призму долі людини). Метою дослідження є комплексний аналіз сутності та причин Голодомору 1932-1933 років в Україні, дослідження наслідків їхнього впливу на розвиток Донецького регіону, зокрема Краматорського району.

У Донецькому регіоні насильство й репресії почали застосовуватися в ході хлібних заготівель навесні 1928 р. Була заборонена торгівля хлібом на ринках. На сільських дорогах з'явилися загороджувальні загани. Місцеві органи почали частіше практикувати додаткові завдання окремим селянським господарствам щодо поставки хліба за твердими цінами. В архівах не збереглося точних відомостей про те, скільки всього було розкуркулено сімей. По Донецькій області не можна зробити навіть приблизних підрахунків, адже як приблизні збереглися лише дані по Костянтинівському й Краматорському районах. «Так, по Краматорському району планувалося розкуркулити 332 сім'ї. Із них вислати за межі округи 46, а розкуркулити, проте залишити у районі 285 сімей. Аналіз списків тих, кого виселяли, показує, що селянська сім'я складалася в середньому з 5-6 чоловік. Виходячи з цього, в одному лише Краматорському районі планувалося пограбувати майже 2000 чоловік [1, 16]». Загалом із відповідним ступенем вірогідності можна стверджувати, що з промислової Донецької області було виселено більше 7,5 тисяч сімей або більше 42 тисяч чоловік.

Подіям 1932-1933 років у Краматорському районі притаманні не лише типові риси, характерні для всієї України, але й свої особливості. У зв'язку з близькістю до промислового Краматорська (багато жителів навколишніх сіл працювали на його підприємствах) голодомор у районі спіткав меншу кількість родин, ніж в інших регіонах Донецької області. «Так, станом на березень 1933 року в Краматорському районі було зареєстровано 16 голодуючих родин. Згідно з довідкою, у період із 1 лютого по 9 березня факти голодної смерті в Краматорському районі були відсутні [2, 239]».

Не було масової смертності від голоду і в самому Краматорську завдяки особливостям його розвитку. На початку 1930-х років місто формується як один з індустріальних центрів радянської України. Тут працюють великі промислові підприємства, ведеться будівництво Новокраматорського машинобудівного заводу (НКМЗ) – одного з гігантів індустрії СРСР. Тисячі містян і мешканців навколишніх селищ і сіл, що працювали на підприємствах і будівництві НКМЗ, отримували продукти харчування за продовольчими картками. Так, за словами директора Музею історії міста Краматорська Волошиної Н. Є., робітники гарячих цехів отримували по 1 кг хліба, службовці – по 600 г, утриманці – по 400-200 г, замість м'яса – по кілограму тарані. За картками видавали крупи й цукор. Марченко В. І. згадує: «Йшло будівництво НКМЗ, працювали й інші заводи й підприємства... проте хліба місту не вистачало. Місто жило й працювало, але голодомору ні в нас на Абазовці, ні в Краматорську не було, щоб когось ховали від голоду, такого не було. Такого не бачив... [2, 268]».

Про можливість підтримати населення й спасти його від голодної смерті говорять такі факти. Краматорськ у 1932 році мав допомагати Маріупольщині, що переживала у той час економічну кризу. «Підприємства Краматорського району офіційно брали шефство над такими організаціями:

1. Краматорський машинобудівний завод – над 100-м артилерійським полком, підводним човном № 32 й прикордонним районом;
2. Металургійний завод – над 3-м навчальним батальйоном танкових військ і підводним човном № 31;
3. Трест «Краммашбуд» – над військовими частинами Житомирського аеропорту й підводним човном № 31;
4. Трест «Індубуд» над навчальним батальйоном 137-ї стрілецької дивізії, що розташувалася в Коростені, й частинами Житомирського аеропорту [1, 27-28]».

У той же час в Краматорську були труднощі з постачанням продовольства, з його якістю та кількістю. Уже в січні 1932 року різко знизилися норми забезпечення хлібопродуктами всіх робітників «Краммашбуду». У вересня 1932 р. на закритому зібранні модельного цеху НКМЗ працівники говорили про те, що іноді їм привозять «гнилі сніданки» і будівельники залишаються голодними.

Місцева влада була безжальна до своїх класових «ворогів», особливо до кулацьких сімей. Так, у 1931 р. було розкуркулено селянина з с. Біленьке Паценка Захара Єрмоловича. Його з сім'єю вивезли до одного з радгоспів міста, але в 1932 р. він таємно повернувся додому. На роботу Паценка не приймали, сім'я стала голодувати. Його син згадує, що вони з батьком настільки опухли від голоду, що при надавлюванні пальцями на тілі в них виступала вода. Рятував від голодної смерті суп із ховрашок, яких вони виловлювали на полях. Дуже страждали від голоду й сім'ї інших розкуркулених з селища Біленьке: Лисенка, Соломки, Морозова.

З-поміж усіх категорій населення Краматорська особливо гостро відчували дефіцит продовольства діти. «Якщо те, що я, учениця другого класу, збираючись до школи, кілька разів непритомніла, не вважається голодомором, тоді як це назвати? Якщо сестра в три

роки перестала ходити від того, що голодувала, тоді що це було?» – запитує мешканка Краматорська Сердюкова Н. [2, 259]». «Дітям було найтяжче – увесь час хотілося їсти. Їли все більш-менш їстівне, і ховрахів, і вужів, і ворон», – пригадувала Ф. Кейс із села Іванівка, значну частину населення якої склали робітники заводів міст. Недостатньо забезпечувалися продуктами харчування вихованці дитячого будинку. На липень трестом «Донбасторг» виділено всього 500 дитячих пайків на 700 чоловік [2, 30]».

Про трагедію за межами міста нагадували краматорцям опухлі від голоду безхатченки, що бродили вулицями й просили милостиню, трупи на привокзальній площі й вулицях. Цім людям удалося вирватися із захоплених голодомором районів, але смерть наздоганяла їх у відносно благонадійному Краматорську. Не можна сказати, що міська влада нічого не робила для порятунку цих людей. «За словами директора музею Волошиної Н. Є., усіх, кому можна було допомогти, відправляли до одного з приміських радгоспів, де вони отримували їжу, дах над головою, роботу. Але врятованими порівняно з сотнями тисяч тих, хто гинув на безкрайніх просторах України, були одиниці [2, 242]».

Початок 1930-х років став піком масової насильницької колективізації. Мільйони господарств за власним бажанням, а найчастіше з примусу вступали до колгоспів, віддаючи майно державі. Ось що про це говорить Щербак В. Ю.: «Мій прадід Мороз Мусій Євсійович вважався за часів радянської влади ворогом народу, його засудили як куркуля, бо він не бажав вступити до колгоспу, який на той момент створювався. Це були часи колективізації, і всім селянам наказали об'єднатися в колгоспи, але прадідусь мій, тато моєї бабусі Зіни, не захотів вступати до колгоспу. Чому не захотів? Тому що приїхав він зі своїми братами ще 1916 року з Харківської губернії на ці землі у селище Біленьке. Ще декілька сімей разом із ними вирішили вести господарство ось тут, вулиця Новосибірська. Вони позичили гроші в селянському банку, і використали їх для купівлі землі, і почали господарювати. Дуже важка це була праця. Завжди самотійно працювали, потім набули досвіду, на всьому економили, розповідає моя бабуся Зіна... Бабуся розказувала: жили вони дуже бідно, дуже економно, тому що батьки намагалися і складали копійчку до копійчки, бо вони хочуть стати справжніми господарями, а тут же революція відбулась, а тут вже й колективізація розпочалась. Спочатку ж радянська влада не примушувала людей віддавати свої землі й збіжжя до колгоспів, не заганяла людей примусово в колгоспи, а потім почалася примусова, масова колективізація. І прадідусь мій, який тільки став на ноги, як-то кажуть, і став успішним, заможним господарем разом зі своєю дружиною, і, зрозуміло, їм не хотілося віддавати свої землі до колгоспу, які вони наживали й обробляли власними руками [3]».

На сьогодні відома офіційна статистика про кількість загиблих від голоду в 1932-1933 роках. Проте є неймовірно багато людей, які страждали від голоду, хоч і вижили. Їхні історії змушують порівнювати Голодомор із самісіньким пеклом, люди в якому страждали так, як і уявити важко. В. Ю. Щербак розповідає: «Дуже скрутні були часи. Бабуся згадує, що дітей годували відвареним лушпинням від картоплі, не кажучи вже про дорослих, яким взагалі мало що з їжі діставалося, тому що перш за все прагнули нагодувати її й старшого на два роки брата Миколу. Так було голодно, що її батько пух, почав пухнути від голоду. А навесні було особливо важко, коли вже всі запаси, яких майже не було, остаточно скінчилися. Одним з щасливих моментів того часу, що їм дозволили повернутися до своєї рідної хати, пустої й обідраної. Тоді мій прадідусь пішов охороняти сад, який знаходився на території сучасного Станкострою, який належав до помістя барині Коршунової. Чому ніхто не чіпав цю леді із дворянським корінням? А все через те, що її старший син був революціонером, він був більшовиком. І дідусь пішов до неї, попросився. Вона, бачачи його стан, прийняла його на роботу, незважаючи на те що

йому навіть не було дозволено тримати в руках зброю. Дозволила йому деякі фрукти в невеликій кількості брати з того саду для своєї сім'ї. Як почалося літо, ось ті яблучка, білий налив, які він приносив додому, де й варили той узвар, без цукру, без нічого, теж їх рятував, ну і бариня щось платила йому, колись грошима, колись їжею. Ось так і виживали [3].»

Більшість свідчень чи спогадів можна отримати або від людей, чиє дитинство було знищено тими подіями, або вже від їхніх нащадків. Кондренко Марія Григорівна (1932 р. н., народилася в селі Антонівка Мар'їнсько р-ну Донецької області, нині мешкає в Краматорську) пригадує, що її батьки працювали в колгоспі й жили дуже бідно. Крім неї, у родині було ще четверо дітей: хлопчик, який помер іще маленьким, та три старші сестри. Марійка була наймолодшою. Коли вона народилася, був березень 1932 року. Батько бачив, як страждають від голоду старші діти, і наказав своїй дружині віднести немовля до сусідів: у них діти хворіли на скарлатину. Він сказав, що нехай Марія краще помре від хвороби, ніж від голоду. Пройшло кілька днів, але, на диво, дівчинка вижила, хоча сусідські діти хворіли. За деякий час батьки забрали Марійку додому. Потім батько все життя шкодував про цей свій учинок [4].

Ченакал Ольга Павлівна (1946 р. н., мешкає в Краматорську) розповіла, що її мама й бабуся пережили Голодомор 1932-1933 років у сусідньому Слов'янську. Незважаючи на те що дідусь працював на залізниці й іноді привозив якісь харчі, члени родини недоїдали. Її мама Зіненко Клавдія Федорівна, 1919 року народження, пригадувала, що в школі їм давали поїсти по невеличкому шматочку хліба, посипаного цукром, і попити кип'ятку. Її школа знаходилася біля вокзалу і, йдучи на навчання, вона бачила багатьох опухлих від голоду людей. Бувало таке, що зранку вона бачила їх живими, а коли поверталася зі школи, то вони були вже мертві [5].

Нові усні джерела, документи, використані в даній роботі, допомагають краще зрозуміти соціально-психологічну атмосферу того часу, тобто з'ясувати, що відчували й думали, які давали оцінки тим подіям їхні учасники та свідки.

Список джерел:

1. Національна Книга пам'яті жертв Голодомору 1932–1933 рр. в Україні. Донецька область. – Частина перша / Ред. кол.: О.Л. Третяк (гол. ред.), М.І. Сливка (заст. гол. ред.) та інші. – Донецьк, 2008. – 784 с.
2. Страницы истории города Краматорска: краеведческий сборник (посвящается 40-летию музея и 140-летию Краматорска). – Краматорск: Тираж-51, 2008. – 352 с.
3. Інтерв'ю з Щербак Вікторією Юріївною, 1966 р. н. (м. Краматорськ Донецької області, 30 жовтня 2019 р. Транскрибований аудіозапис) // Особистий архів І.О. Логовічова.
4. Інтерв'ю з Кондренко Марією Григорівною, 1932 р. н. (м. Краматорськ Донецької області, 31 жовтня 2019., аудіозапис) // Особистий архів І.Р. Мельник.
5. Інтерв'ю з Ченакал Ольгою Павлівною, 1946 р. н. (м. Краматорськ Донецької області, 31 жовтня 2019 р., аудіозапис) // Особистий архів І. Р. Мельник.

ЕКСПОРТ ХЛІБНИХ ПРОДУКТІВ У МИКОЛАЇВСЬКОМУ ПОРТУ В ПЕРІОД ГОЛОДОМОРУ 1932-1933 рр.

Ложенко Катерина, вихованка гуртка «Історичне краєзнавство» Будинку дитячої та юнацької творчості Заводського району м. Миколаєва.

Керівник: Луньова Надія Вікторівна, керівник краєзнавчих гуртків Будинку дитячої та юнацької творчості Заводського району м. Миколаєва.

Тема нашого дослідження є продовженням пошуково-дослідницької роботи по збиранню джерел «усної історії» Голодомору 1933 і голоду 1946 рр. в Україні, яка

проводиться краєзнавцями Будинку дитячої та юнацької творчості Заводського району м. Миколаєва, починаючи з 2008 р., коли ще були живі свідки цих трагічних подій. Під час роботи з цими матеріалами, нас зацікавило питання експорту хлібних продуктів у Миколаївському морському торговельному порту в 30-ті роки ХХ ст.

Ми поставили за мету довести, що під час Голодомору з Чорноморських портів України за вказівкою й під суворим контролем радянського керівництва цілеспрямовано вивозився хліб за кордон.

Актуальність теми дослідження: необхідність встановлення історичної правди, протидія інформаційним пропагандистським «вкидам», за допомогою яких робиться спроба знищити історичну пам'ять.

Новизна дослідження полягає в тому, що за допомогою спогадів старожилів та архівних документів ми показали деякі аспекти життєдіяльності українського промислового й портового міста, яким був Миколаїв, в контексті історії Голодомору 1932-33 рр. в Україні.

Джерельною базою дослідження є документи Миколаївської контори з експорту хлібних продуктів, які зберігаються в Державному архіві Миколаївської області (ДАМО) і є у відкритому доступі на он-лайн виставці на сайті архіву [1]. Посилання на цю виставку ми знайшли в групі «Декомунізація Миколаєва» у дописі директорки архіву Л.Л. Левченко <https://www.google.com/search?client=firefox-b->.

У своєму дослідженні ми також наводимо спогади старожила Миколаєва Віктора Якимовича Іванова 1921 р. н., про голодні 32-33 рр. у місті, в якому знаходився найбільший за обсягами експорту зерна торгівельний порт [5]. Спогади очевидців Голодомору 1933 р. та повоєнного голоду 1946 р. були зібрані вихованцями краєзнавчого гуртка ще в 2008 р., коли відзначалися 75 роковини Голодомору. На той час ще можна було знайти живих свідків, і тому робота, що була проведена гуртківцями-краєзнавцями нашого Будинку дитячої та юнацької творчості, є дуже цінною.

У пошуковій роботі ми використали такі методи дослідження: робота з архівними джерелами; аналіз спогадів очевидців історичних подій; робота на місцевості. Ми відвідали місце, де в 30-ті рр. знаходився хлібний магазин, понад стінами якого сиділи голодуючі, про що йдеться в спогадах В. Я. Іванова, а також зробили фотографування Миколаївського елеватору (територія порту є закритою зоною, тому фотографували здалеку).

Документи, що зберігаються у Державному архіві Миколаївської області свідчать про цілеспрямовані дії радянського керівництва по вивозу хліба з України за кордон під час Голодомору [1].

У 1923 р. була створена Миколаївська контора з експорту хлібних продуктів. Спочатку вона підпорядковувалася акціонерному товариству з експорту хлібних продуктів України «Укрекспортхліб», яке знаходилося у Харкові, але у 1924 р. перейшла до підпорядкування акціонерного товариства з експорту хлібних продуктів СРСР «Експортхліб». Це був по суті державний монополіст із зовнішньої торгівлі зерном, кормами, масляничними продуктами, крупами й хлібопродуктами. Контроль над експортом хлібопродуктів із 1924 р. здійснювався з Москви.

У звітних відомостях про рух експортних хлібовантажів по Миколаївському порту за жовтень 1932 року зазначається, що фактично було відвантажено 56 687 т зернових із запланованих 120 тис. т, що складає 42% від (проти 173% у вересні) [3]. Тобто протягом одного місяця постачання зернових до Миколаївського морського порту різко скоротилося, бо вже у вересні селянські господарства були фактично спустошені.

«Експортхліб» з Москви жорстко регламентував увесь виробничий процес у миколаївському порту, про що свідчить Лист Миколаївської контори до правління акціонерного товариства з оперативним зведенням від 12-13 листопада 1932 року [4]. Виходячи із часу, що зазначається в листі (з 8 ранку 12/XI до 8 ранку 13/XI) можна зробити висновок, що звітували буквально за кожний день роботи й відправляли ці звіти до Москви терміновою поштою. У листі зазначається: у порту знаходиться 9 пароплавів, з яких 7 під завантаженням; за добу завантажено 24 540 т зернових; на елеваторах знаходиться ще 15 844 т збіжжя; пароплави завантажуються як зі старого, так і з нового елеваторів, які одночасно і приймають зернові, і відвантажують, тому не встигають своєчасно завантажити пароплави [4].

Натомість «Експортхліб» вимагав суворо дотримуватися планів відвантаження зернових. У листі акціонерного товариства від 17 грудня 1932 року були визначені плани навантаження пароплавів по Чорноморських портах у грудні 1932 року. Миколаєву наказувалося відвантажити до кінця грудня 2 пароплави: до Норвегії з 3 тис. т та до Греції з 2,5 тис. т пшениці. Задля того у Миколаївському порту потрібно було сконцентрувати 5,5 тис. т пшениці. У той же час на елеваторі ще залишалось 4 747 т жита, яке також планувалося відправити до Норвегії [5].

Архівні документи наочно ілюструються спогадами старожилів, які пережили Голодомор. Спогади очевидців – безцінний матеріал, який дає змогу відновити «живу історію».

У шкільному музеї зберігається фотографія уроку пам'яті Голодомору 2008 р., який Віктор Якимович провів для учнів нашої школи просто неба на тому місці у самому центрі Миколаєва, де у 1933 році сиділи понад стінками кузні та хлібного магазину пухлі від голоду матері із дітками і просили Хліба.

«Ці жінки із дітками приходили із сіл. Чоловіків не було – їх заарештовували і висилали», – згадував Віктор Якимович і навіть приклад одного господарства з приміського села, в якого їхня родина покупала молочні продукти: чоловіка за відмову вступати до колгоспу і віддавати свою худобу заарештували, а молода жінка залишилася без майна із чотирма дітками на руках. Так в одну мить було зламано долю великої родини, так було знищено мільйони селян, зруйновано міцні господарства, які годували країну.

Віктор Якимович згадував: *«Нам, дітям – мені і сестрі та мамі видавали по 200 грамів хліба на день, а батько, робітник суднобудівного заводу, отримував 600 грамів. Але який то був хліб? Маленький шматочок суміші із ячменю, жита, буряків – важкий, вологий, темний, наче земля, що його породила»* [5]. На все життя збереглася в його пам'яті жахлива картина пухлих від голоду сільських дітей, яким він подавав хліб: вони вже і жувати той хліб були не в змозі, навіть і не просили нічого, а просто сиділи.

Українські селяни пухли від голоду, а зерно, яке вони виростили своєю важкою працею, радянське керівництво продавало за кордон.

Старожили Миколаєва і тих сіл, що розташовані по Південному Бугу, знають про це, як ніхто інший. Віктор Якимович переповів розповідь свого старого товариша Георгія Федоровича Гавриша, 1917 року народження, який жив у Новій Одесі. Георгій Федорович добре пам'ятав, як кожного дня тягнули буксири по Бугу до миколаївського елеватору по п'ять-шість барж із зерном. А в той самий час жінки підбирали на зібраному полі колоски та початки кукурудзи, і ховаючи їх за пазухою, несли додому, щоби врятувати дітей від голоду. Але на дорозі стояв колгоспний бригадир і примушував витрушувати навіть ці крихти. Серед жінок була і бригадирова мати. Він їй дорікав: «Мамо, що ви робите?». Потім жінка померла від голоду, помер і бригадир. Напевне,

Григорій Федорович міг би розповісти і більше, але його вже немає у живих, а раніше тема Голодомору була закрита. Відібране у селян зерно звозили по річці та по суші у морський порт до нового елеватору, який було побудовано у Миколаєві у 1932 році, щоби відправити за кордон. Миколаївці бачили, як приходили до порту іноземні судна, щоби забрати із голодуючої України зерно.

«Ми із хлопцями бігали до яхт-клубу дивитися, як там гуляють іноземні моряки і заглядалися на їхнє добротне взуття на високій товстій підошві, бо ми ж такого і не бачили ніколи, – згадував Віктор Якимович, – а ще був такий випадок. Мій приятель, 16-річний Борис Беляєв, який любив малювати, зацікавився новою будівлею елеватору і став її замальовувати. Хлопця заарештували, як «шпигуна». Батько Бориса визволяв сина із ГПУ і давав підписку, що той більше не буде цього робити. Такий то був секретний об'єкт!».

Так у той час, коли попід стінками хлібного магазину люди просили хліба, пшениця рікою лилася у трюми іноземних суден. Насправді «золотою» була та пшениця! Бо сплачували за неї не тільки золотом, як дорогоцінним металом, а ще й безцінним людським життям.

На основі аналізу документів та спогадів старожилів, ми робимо висновок, що на елеватори Миколаївського морського торговельного порту систематично поступало примусово відібране у селян зерно; у 1932-33 рр. із Чорноморських портів, провідне місце серед яких займав Миколаївський порт, за кордон відправлялися пароплави, навантажені пшеницею, ячменем, житом та іншими зерновими; відвантаження збіжжя суворо контролювалося з Москви Народним комісаріатом зовнішньої торгівлі та спеціально створеною конторою «Експортхліб». Темпи та розміри експорту хліба з України під час Голодомору вражають.

Матеріали нашого дослідження використовуються для проведення уроків Пам'яті на річниці Голодомору. Традиційно учні школи та вихованці краєзнавчих гуртків приходять на те місце, про яке йдеться в спогадах В. Я. Іванова, щоби почути розповідь про трагічну сторінку історії українського народу та вшанувати пам'ять померлих від голоду людей.

Матеріали дослідження публікувалися у газеті «Творчий експрес», яка видається «Школою журналістики» Будинку дитячої та юнацької творчості Заводського району м. Миколаєва та газеті «Країна творчості» Обласного будинку художньої творчості, а також на сторінці «Туристсько-краєзнавчий відділ БДЮТ Заводського району» у Facebook.

Література та джерела:

1. Державний архів Миколаївської області. Виставка он-лайн «Експорт хлібних продуктів у Миколаївському порту: 1923-1937 рр.» <http://mk.archives.gov.ua/onlinepresent>
2. Звітні відомості про рух експортних хлібовантажів по Миколаївському порту за жовтень 1932 року. ДАМО [ф. Р-945, оп. 1, спр. 485, арк. 41].
3. Лист Миколаївської контори «Експортхліб» до правління акціонерного товариства «Експортхліб» з оперативним зведенням про хід робіт з вантаження зерна на пароплави 12-13 листопада 1932 року. ДАМО [ф. Р-945, оп. 1, спр. 485, арк. 121, 122, 123].
4. Лист акціонерного товариства «Експортхліб» з відомостями про плани навантаження пароплавів у грудні 1932 року, 17 грудня 1932 року [ф. Р-945, оп. 1, спр. 485, арк. 12, 12 зв.].
5. Спогади Віктора Якимовича Іванова, 1921 р. н., старожила Миколаєва. Родинний архів Іванових. Миколаїв, вул. Чкалова 16.
6. Національна книга пам'яті жертв Голодомору 1932-1933 років в Україні. Миколаївська область / Укр. ін-т нац. пам'яті. Миколаїв: Вид. Шамрай П., 2008.

ВІД ЧАПАЛДІЙОВОГО ХУТОРА ДО МИГІЇ

Мазур Михайло, учень 9 класу Секретарської загальноосвітньої школи I-III ступенів Кривоозерської районної ради Миколаївської області, вихованець гуртка «Історичне краєзнавство» Кривоозерського Будинку дитячої творчості.

Керівник: Новіцький Ігор Анатолійович керівник гуртка «Історичне краєзнавство» Кривоозерського Будинку дитячої творчості.

Основною метою пошукової роботи є висвітлення сторінок історії та сьогодення, що стосуються цікавих об'єктів нашого краю.

В роботі були використані матеріали попередніх експедицій, здійснені в цьому районі, світлини, свідчення, спогади місцевих жителів, очевидців тих подій.

Експедиція присвячена вивченню історії рідного краю та людей, в певний період, топоніміки краю тощо. Так, вивчення історії нашого краю передбачає, що увага учнів зосереджується на основних явищах і процесах, які мали місце в історії.

Перед початком експедиції ми зустрілася з колишнім головою колгоспу «Зоря» села секретарка Корніленком Анатолієм Аврамовичем, який пропрацював на цій посаді більше 25 років, чудовим краєзнавцем свого села, чуйною та доброю людиною. Від нього ми почули чудову та цікаву розповідь про «Чапалдій хутір».

Ще в часи Російської імперії в селі Секретарка (район Ребівка) жив садівник та пасічник на прізвище Чапалда. У балці, що на південний схід від с. Секретарка він заснував хутір. Тут в нього був сад 17 десятин. Росли в саду яблуні та груші. Саджанці дерев у нього були із усієї Європи. Крім того у нього, було чотириста «дуплянок» де він тримав бджоли. Так, як в ті часи вуликів ще не було, то пасічники вирізали із коріння верби так звані дуплянки куди бджоли носили мед. Колись така дуплянка була і в Анатолія Аврамовича. Він теж пасічник з більш як 50- ма роками стажу. На даний час пасікою займається його син Сергій.

За розповідями старожилів Анатолій Аврамович запам'ятав, що на хуторі було дуже гарно. Господар дбайливо доглядав за садом та пасікою, тут він викопав криничку і вимостив її із каміння, яка збереглася і по наш час. Він тут побудував собі будиночок.

Якось гостюючи у дома своєї соучениці Люсі Бабій, це онучка діда Чапалди, за розповіддю Анатолія Аврамовича – він бачив світлину, на якій її дід поруч з царем Миколою II та іншими представниками на з'їзді садівників Росії у Санкт-Петербурзі, там він отримав перше почесне місце із садівництва.

Після смерті господаря хутір занепав.

Пізніше Анатолій Аврамович жалкував, що не попросив ту світлину для нашого краєзнавчого музею. Онучка Люся виїхала до м. Первомайськ, на даний час вона вже покійна.

Проводячи нашу експедицію, ми сподівалися знайти фото у Первомайському краєзнавчому музеї, та на жаль там про нього нічого не відомо. Але все таки ми сподіваємось, що світлина знаходиться десь у родичів і можливо колись повернеться до нашого села.

На наше прохання Анатолій Аврамович нам показав де знаходиться хутір. Тут ми побачили криничку збудовану господарем. Залишки фундаменту темника ми не знайшли. Темником називали будиночок де складали вулики на зимівлю. В радянські часи, за головування Корніленка А. А. колгосп тут теж тримав пасіку, було 450 вуликів. В 1952 році представники колгоспу брали участь у всесоюзному з'їзді у Москві.

На криничку колгосп поставив бетонне кільце, щоб в неї випадково ніхто не впав, збудував жолоб для напування коней, які тут були на випасі. Звідси набирали воду в бочки і розвозили по ланкам, які працювали в полі.

У 50-ті роки минулого століття було державне замовлення на окультурення балок та ярів. Поблизу хутора у балці було нагорнуто греблю, щоб утворився ставок. У повноводні роки він повністю набирився води, але після землетрусу у 70 – ті річка пішла під землю. І ставок залишився сухим.

Схил балки біля самого хутора розгорнутий на тераси. На них колгосп вирощував баштан. За словами Анатолія Аврамовича він був «незносимий», так як земля під ним була цілиною. Пізніше тут було висаджено горіхові дерева для запобігання ерозії.

Після «Чапалдієвого хутора» і відвідання Первомайського краєзнавчого музею ми вирушили до козацького села Мигія. Тут ми відвідали регіонально ландшафтний парк (РЛП) «Гранітно-степове Побужжя».

Територія парку підтримує життєдіяльність на різних стадіях життєвого циклу близько 1000 видів рослин, 40 видів савців, 190 видів птахів, 32 видів риб. Різноманіття комах оцінюється в 11000 видів. З цього видового багатства більш ніж 150 видів занесені до Червоної книги України. 13 рослинних угруповань на території парку занесені до Зеленої книги України.

Побували на одному з найпопулярніших туристичних місць. Біля водяного млина, який збудував місцевий поміщик Йосип Скаржинський у 1888 році. П'ятиповерхова будівля зведена серед велетенських брил із каменю та цегли нагадує палац – замок. В свій час він виробляв до 3 тисяч пудів борошна на день.

Поблизу Первомайська Пд. Буг розбивається кам'яною грядою на кілька рукавів, утворюючи багато кам'янистих островів. За сім кілометрів від Первомайська, вниз по течії річки, знаходиться с. Грушівка. Засноване в другій половині XVII ст. Біля села розташований безіменний острів, на якому знайдено поселення неоліту та скіфських часів, залишки житла і захоронення черняхівської культури, римські монети I – II ст. н.е.

Річку пересікають великі Мигійські пороги – рідкісне для степової зони явище. За порогами вузький гранітний прохід – Червоні ворота. Ці місця пов'язують з Ексампеєм, Ексампаєм з грецької (Св'ященними Шляхами) та величезним мідним казаном скіфського царя Аріанта. В стародавні часи тут жили дуліби, пізніше бужани.

Урочище Бузький Гард є історичною пам'яткою козацької республіки – Запорізької Січі. Про славу і святу козацьку минувшину промовисто свідчать історичні топоніми: урочище Протіч з Протічанською скелею, Запорізька брояка, скелі Турецький стіл, Брама, Сова, Пугач, Гайдамацька балка, острів козака Мамаєв.

В цій місцевості бували: Максим Залізняк, Іван Сірко, Кость Гордієнко, Петро Калнишевський, Пилип Орлик. Після знищення Запорізької Січі тут ще два десятиліття існував осередок української держави.

Отже, провівши експедицію ми ознайомилися із значною пізнавальною та історичною цінністю території. Маємо можливість пишатися нашими земляками які внесли свій вклад в розвиток території. Таким чином виникає необхідність берегти, шанувати, вивчати історичні події свого народу, як невичерпне історичне джерело знань, адже ми живемо на такій чудовій, багатій, мальовничій землі, де жили наші прадіди, діди, тут живуть наші батьки і ми.

РЕЛІГІЙНЕ ЖИТТЯ СІЛ ПІВДЕННОГО НАДЗБРУЧЧЯ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ

Макаренко Єлизавета, Мельничук Каріна, Мотрій Владислав, вихованці гуртка «Туристичне багатоборство» Кам'янець-Подільського позашкільного навчально-виховного об'єднання.

Керівник: Кух Олеся Миколаївна, керівник гуртків Кам'янець-Подільського позашкільного навчально-виховного об'єднання.

Поділля – це мальовничий край, на території якого проходили важливі історичні події. Та чудовий регіон для проведення дослідницьких експедицій з історичного, етнографічного, географічного краєзнавства учнівської і студентської молоді.

Дана стаття висвітлює результати дослідження проведеного в умовах походу-експедиції. Ідея проведення даного дослідження виникла під час вивчення теми про поліетнічність та вірування подолян на заняттях краєзнавчого гуртка. Постало питання яким чином релігія визначала відносини між різними групами людей і навіть держав, дослідити, як релігійна приналежність вплинула на формування свідомості населення. Територіальні межі дослідження охоплюють район нижньої течії р. Збруч, населенні пункти якого наприкінці XVIII ст. виявились розділені між двома державними утвореннями; при цьому населення виявилось розділеним за віросповіданням – правий берег залишився греко-католицьким, а на лівому відбулись ліквідація греко-католицької церкви та «возз'єднання» із Російською Православною Церквою. При цьому, в силу історичних обставин, були поділені річкою населенні пункти, які зараз носять одна назву (як наприклад Підпилип'я, Кудринці, Завалля), але належать до різних областей – Тернопільської і Хмельницької.

На території між населеними пунктами Скала-Подільська та Ісаківці (55 км протяжності Збруча), ми збирали відомості з історії церков, а також вивчали сучасний стан храмів та парафій. В ході досліджень ми прагнули з'ясувати конфесійну належність кожної парафії на різних історичних етапах та релігійні настрої місцевих жителів.

В основі методологічного підходу до вивчення проблеми, окрім класичних джерелознавчих та історіографічних напрацювань, закладено групу емпіричних методик польового збору етнографічної інформації, зокрема, інтерв'ю зі старожилами, що мешкають у селах на нашому маршруті, а також спостереження та узагальнення. Кожна із зазначених методик використовувалась на певному етапі збору інформації.

Річка Збруч з 1793 р. стала кордом між державами: спочатку між Австро-Угорською та Російською імперіями (Габсбурги дістали все, що на захід, Романови – все, що на схід), згодом між Польщею і СРСР, розділивши села і родини навпіл [4.с.60]. До 1793 р. Поділля перебувало у складі Речі Посполитої і більшість храмів були греко-католицькими. З переходом лівого берега до складу Російської імперії церкви перейшли у підпорядкування Російської православної церкви. У ХХ ст. села на лівому березі раніше увійшли до складу СРСР і більше зазнали впливу антирелігійної пропаганди – покарання за відвідування храму, показове знищення церков, використання будівель не за призначенням – виховало покоління людей без віри чи з прохолодним ставленням до неї. Населення правого берега Збруча залишалось більш патріотичним, віруючим, духовнішим. За 150 років перебування у різних державах, історичних та релігійних умовах, сформувалась різна людська ментальність та цінності. І навіть сім десятиліть перебування в однакових історичних умовах у складі СРСР та незалежної України не ліквідували відмінностей між мешканцями лівого і правого берегів Збруча. Серед головних відмінностей – конфесійна належність та, більш широко, – ставлення до релігії.

Так, проведене опитування у 8 селах Хмельницької області, на лівому березі Збруча, (села Підпилип'я, Подоляни, Ніверка, Шустівці, Чорнокозинці, Кудринці, Завалля,

Вітківці), церкви у роки радянської влади вціліли (окрім Шустівець і Завалля) і у них були зерносклади, склади, майстерні. Реставрація культових споруд розпочалась у 1989-1991 рр. Церкви належать до Московського патріархату, селяни стверджують, що приналежність не обирали, «який батюшка приїхав, до того і ходимо на службу». Богослужіння проводяться, переважно раз на 2 тижні, оскільки священник приходиться один на кілька сіл. Проблема цього регіону в тому, що села вимирають; у більшості сіл уже позакривались школи, будинки культури, медпункти, тому храм єдина віддушину для пенсіонерів і більшість із них хочуть, щоб богослужіння проходили частіше[11;12;14;15]. Виняток з перелічених сіл Хмельниччини становлять Шустівці. Тут селяни за власний кошт збудували церкву і написали звернення, що хочуть, щоб храм входив до складу Київського патріархату. Також у селі є громада протестантів-баптистів і їх молитовний будинок. Конфліктів між вірянами немає, панує взаємна повага до храмів та релігійних традицій [8].

Показово, що на лівому березі не збереглося жодного костелу, хоча відомо, що історично вони там існували – їх показово, частково ще за імперської влади, а більшість у радянський час розібрали на будівельні матеріали.

Зовсім інша ситуація на правому березі, у Тернопільській області у 8 селах (Підпилип'я, Вербівка, Залісся, Збручанське, Кудринці, Завалля, Боришківці), тут храми не зазнавали руйнації чи плондрувань, будівля церкви не використовувалась не за призначенням, іконостаси та дзвони не розбивалися і не палилися. В радянський час богослужіння не дозволялись, але селяни розповідали, що таємно відбувалися у храмі обряди хрещення і навіть вінчання. А у 80-х роках почали здійснювати богослужіння на Різдво та Великдень. Храми переважно греко-католицького обряду чи парафій Київського патріархату. Селяни самі обирали, до якого обряду буде належати храм та навіть обирали священника[6;9;10;13].

Показовим є те, що тут збереглися і католицькі костели (у Збручанському, Заваллі, Кудринцях тощо), які селяни самотужки відновили, навіть не зважаючи на те, що вірян-католиків майже немає – «це ж храм Божий, не добре його в руїнах тримати». Час від часу, на великі католицькі свята у костелі проходять богослужіння, ксьондза запрошують з с. Нівра, де є католицька громада і діючий костел. На службу приходять усі селяни, нікого не дратує той факт, що це інша конфесія[10].

Відмітимо, що селяни обох берегів Збруча досить тісно спілкуються і родичаються. З лівого берега люди відвідують богослужіння у церквах Тернопільщини. А ще з великим задоволенням чекають різдвяних світ та колядників з Тернопілля до себе в гості: «В них такі мальовничі і цікаві колядники, дуже гарно співають і ставлять вистави. У них всі обряди збереглися, у нас не так. Ще на веснянки і гаївки до них на Великдень ходимо, вони біля церкви співають, гарно так!»[12]

Варто відчутти і атмосферу самого опитування – жителі Тернопільщини з трепетом розповідають про історію своєї церкви, ведуть літописи села, збирають старі фото храму, молитви та давні обряди. Радо відкривають храми, щоб оглянути їх з середини навіть маленьким дитячим групам, розповідають про реставрацію та цінності у церкві.

Слід сказати і про вигляд самих культових споруд. Практично усі оглянуті нами церковні будівлі можна вважати пам'ятками архітектури місцевого значення, оскільки вони збудовані переважно у XIX ст. (гадаємо, було б доречним ознайомитись із цими храмами працівникам відділів охорони пам'яток Хмельницької та Тернопільської обласних адміністрацій та внести у відповідні реєстри як нововиявлені пам'ятки історичної спадщини). Однак реставрація (не завжди уміла і якісна) дещо змінила їх первинний зовнішній вигляд. Але варто відмітити, що на Хмельниччині церкви сірі,

оштукатурені «шубою», невиразні. Водночас на Тернопільщині будівлі церков дуже яскраві – рожеві, блакитні, сині, з кольоровими дахами. Церковне подвір'я завжди дуже гарно впорядковане, з барвистими клумбами.

Дане дослідження дало змогу побачити, як вплинула релігія на самосвідомість, ментальність населення на обох берегах р. Збруч. Зібрані матеріали були оформлені у дослідницькі роботи та взяли участь у Всеукраїнській краєзнавчій експедиції учнівської молоді «Моя Батьківщина – Україна» та Всеукраїнській краєзнавчій експедиції з активним способом пересування «Мій рідний край».

Геополітичні події розділили кордоном села, поділу зазнала і церква – правий берег став переважно греко-католицький, лівий – майже винятково православний. Кам'яні церкви у селах збудовані у ХІХ ст., а протягом ХХ ст. часто використовувалися не за призначенням. Лівий берег довше і активніше піддавався релігійній пропаганді. Виросло кілька поколінь з байдужим ставленням до віри. Роки ДСВ згадують як позитивні для вірян – дозволялись богослужіння. Тільки за незалежної України культові споруди були відновлені і населення знову почало повертатися до релігійних канонів.

Правий берег Збруча не так зазнавав релігійних утисків. Як за Австро-Угорщини, та і за польської влади була відносна свобода віросповідань. Навіть радянська влада не наважувалась проводити радикальну антирелігійну політику, оскільки ще до 1954 р. тривала боротьба з УПівцями і боялись сплеску народного невдоволення. Храми були закриті, однак не зазнали плундрування.

Список використаних джерел та літератури

Джерела:

1. Афанасьев-Чужбинский А.С. Поездка в Южную Россию. Ч II. Очерки Днестра. – Санкт-Петербург, 1893. – 428 с.
2. Григор'єв-Наш Г. Поділля: Географічно-історичний нарис. – Кам'янець на Поділля, 1918. – 80 с.
3. Приходы и церкви Подольской епархии / Под ред. Е. Сецинского. Біла Церква: Вид. О. Пшонківський, 2008. – XII – 996 с.
4. Сборник сведений о Подольской губернии / Издание Подольского губернского статистического комитета. – Каменец-Подольск: Типография губернского правления, 1880. – Вып. 1. – 212 с.
5. Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. – Warszawa: Filip Sulimierski i Władysław Walewski, 1895. – Т. XIV: Worowo-Żyżyn.
6. Запис інтерв'ю подружжя Русенчуків (с. Підпилип'я, Тернопільська область).
7. Запис інтерв'ю з Ніченком М.Й. (с. Підпилип'я, Хмельницька область).
8. Запис інтерв'ю з Рендюком В.О. (с. Шустівці, Хмельницька область).
9. Запис інтерв'ю з Гладієм Й.М. (с. Збручанське, Тернопільська область).
10. Запис інтерв'ю з Василюшиною І.Я. (с. Збручанське, Тернопільська область).
11. Запис інтерв'ю з Мудрик Г.Д.. (с. Кудринці, Хмельницька область).
12. Запис інтерв'ю з Петрук М.. (с. Завалля, Хмельницька область).
13. Запис інтерв'ю з Куцик О.В (с. Завалля, Тернопільська область).
14. Запис інтерв'ю з Вишевська Н. (с. Вітківці, Хмельницька область).
15. Запис інтерв'ю з Мисниченко О.І. (с.Ісаківці, Хмельницька область).

Література:

16. Анохіна Л.С. До питання про розміщення кустарних промислів Поділля на початку ХХ століття. Проблеми економічної географії Поділля. Тези доповідей наукової конференції. – Кам'янець-Подільський, 1988. – С.131-132.
17. Батирева І. М. Дослідження матеріальної культури подолян кінця ХІХ – початку ХХ ст. Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені М. Коцюбинського. Серія Історія. – 2008. – Випуск 13. – С.216-220.
18. Жарких М. І. Храми Поділля: Довідник. – Вінниця, 2002. – 226 с.
19. Струманський В.П. Народознавство Поділля. Хрестоматія. – Хмельницький: Поділля, 1995. – 448 с.

Інтернет ресурси:

20. <http://klyuch.com.ua/articles/society/kam-yanetska-chornobylska-zona/>
21. <http://ternopillya.livejournal.com/5598.html>

22. <http://ukraine.kingdom.kiev.ua/region/22/chornokozyni.php>
23. <http://www.turystam.in.ua/2012-02-05-08-37-37/196-2012-05-21-07-45-24/4697-2012-10-06-11-19-53>
24. <https://andy-travelua.livejournal.com/181111.html>
25. <http://cercva.ucoz.net/index/0-4>
26. <http://andy-travel.com.ua/kudrinci-0>
27. <http://rkc.in.ua/index.php?&m=k&f=oztpbo&p=tpbozbn&l=u>
28. <https://parafia.org.ua/UCA/church/tserkva-perenesenya-moschiv-svt-mykolaya-iz-mir-likijskyh-v-bari/>

НЕІСНУЮЧІ ЗАЛІЗНИЦІ ПОЛТАВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Маленко Олександр, учень 10 класу Полтавського обласного наукового ліцею-інтернату імені А.С. Макаренка Полтавської обласної ради.

Керівник: Глухота Віталій Олександрович, вчитель географії Полтавського обласного наукового ліцею-інтернату імені А.С. Макаренка Полтавської обласної ради.

Високорозвинена транспортна система кожної держави – це гарант її економічного зростання та добробуту громадян, оскільки економічний розвиток країни тісно пов'язаний з розвитком шляхів сполучення. Від самого початку формування транспортної мережі її стан неодмінно визначав масштаби й темпи освоєння природних ресурсів, використання сільськогосподарських угідь, виникнення промислових центрів тощо.

Але через складні та буремні роки ХХ століття на території області залишилися багато недобудованих чи лише окремі залишки від того розмаху будівництва залізниць яке планувалося.

Необхідність будівництва залізниць в Україні і на Полтавщині виникла вже давно. Географічне положення краю, його природні багатства були цьому передумовою. Полтавщині потрібні були залізниці для вивозу продукції сільського господарства. Але ми зупинимося на нереалізованих проєктах з розвитку залізничної мережі Полтавщини, що і становлять актуальність нашого дослідження.

Мета статі – дослідити неіснуючі залізниць Полтавщини, причини їх будівництва та чому вони залишилися лише в проєктах.

Так, на початку 1913 року 37-й З'їзд гірничопромисловців півдня Росії ухвалив негайно розпочати будівництво залізниць Гришине – Рутченкове і Гришине – Рівне – Кельце. Знаменита лінія Гришине – Рівне – Кельце (Гришине нині – Красноармійськ, Донецької області; Кельце – адміністративний центр та крупний залізничний вузол сучасної Польщі) мала проходити через Новомосковськ, Золотоношу, Канів та Житомир. Дорога мала забезпечити найкоротший вихід донбаському вугіллю на Правобережну Україну і в Європу, розвантажити ділянки Полтава-Київ та П'ятихатки-Знам'янка, а також дати поштовх розвитку промисловості західного Донбасу і містам вздовж траси [2].

Після довгих обговорень на державному рівні, у підсумку, за рахунок скарбниці було вирішено будувати залізницю Гришине – Золотоноша – Рівне. У березні 1913 р. міністром шляхів сполучення та Радою міністрів було розглянуто і схвалено законопроект про будівництво нової залізниці, який був внесений до Державної Думи на розгляд. Роботи з будівництва дороги від Гришиного до Рівного розпочалися в червні 1914 р. Термін закінчення будівництва був окреслений в районі початку 1917 року. Проте, у зв'язку з початком Першої Світової війни роботи велися неритмічно, виникали проблеми з фінансуванням

Протяжність споруджуваної дороги від Гришиного до Рівного – 873 версти, вартість проєкту – 122,2 млн. руб. Гроші на будівництво повинні були відпускатися за кошторисами у міру потреби. Пропускна здатність споруджуваної лінії – 20 пар потягів, з

них 3 – пасажирських. Головний інженер будівництва – В. А. Розанов. Останній, пославшись на стратегічні цілі держави в розв'язаній війні, домогся відновлення фінансування проекту, і восени 1915 р. будівельні роботи відновилися в необхідних обсягах [3].

Управління споруджуваної дороги знаходилося в Харкові, кожен будівельний майданчик становив 100 верст та ділився на 3 дистанції. Будівництво тривало до 1918 року, навіть під час німецької військової присутності на території України. Так, Міністр транспорту Гетьманату України В. Бутенко виділив на закінчення будівництва залізниці 40 млн. рублів. У липні 1918 р. Рада Міністрів при гетьмані Скоропадському затвердила кредит на закінчення будівництва дороги розміром 27 млн. рублів. До листопада 1918 року обсяг виділених на будівництво коштів був витрачений на третину. Уздовж лінії закінчили зведення насипів, були споруджені всі малі мости та бики середніх мостів, прокладена телеграфна лінія, побудовані будиночки, казарми і напівказарми для залізничників. Однак, жодної версти рейки, жодної металоконструкції мостів не встановили [3].

Завдяки тому, що основний обсяг робіт, який передував прокладанню шляху, був закінчений до «грізного дев'ятнадцятого», в 1921 році таки здали в експлуатацію ділянку лінії Новомосковськ – Павлоград. У 1935-1937 рр. запрацювала ділянка від Постишево (колишня станція Гришине) до Павлограда, однак розпочалася Друга світова війна і при відступі як радянських військ в 1941 році, так і німецьких в 1943 році, лінія була повністю виведена з ладу, і відновлена лише до 1957-1959 років.

Від Новомосковська до Канева будівництво проводилось до 1941 року. Тут був побудований міст через Дніпро в районі Канева (виведений з ладу відступаючими німецькими військами в 1943 році) і ділянка Золотоноша – Миронівка. Завдяки цьому, через наше місто навіть ходив кільцевий пасажирський потяг Київ-Фастів-Миронівка-Золотоноша-Гребінка-Київ, як в одному так і в іншому напрямку [3].

Рис. 1 Карта залізничних доріг СРСР 1943 року де чітко бачимо зазначений робочий маршрут, а також ділянку будівництва в напрямку Глобіно [3].

В цілому, дорога так і залишилася фантомом, хоча нинішня перевантаженість ділянки Ясинувата – Дніпро, з урахуванням переведення на неї вантажного транзиту в київському напрямку, вимагає будівництва ділянок, недобудованих після двох Світових воєн. У 2010 році Кабінет Міністрів України вже піднімав питання щодо доцільності відновлення будівництва магістралі. Поки що далі думок справа не дійшла

Цікавою є залізничний маршрут зображений на карті в музеї-садибі А.С. Макаренка в Ковалівці (Полтавського району). Карта 1921 року, і що незвично, що на ній залізнична

гілка намальована як цілком діюча, хоча навіть насип повністю ніколи побудована не була.

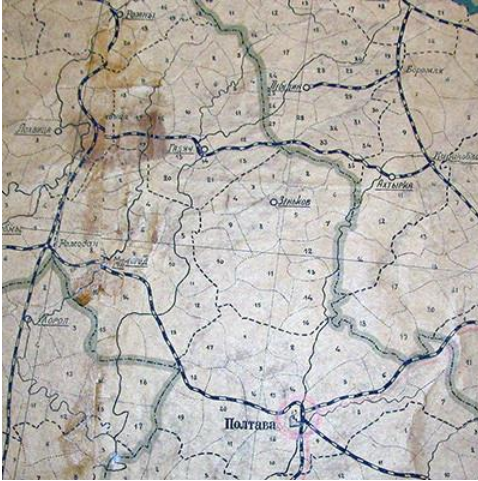

Рис. 2 Залізниця Гадяч-Охтирка на карті 1921 року [3].

Рис. 3 Демонтована вузькоколія Зінків-Охтирка [3].

Залізничне сполучення в Гадячі з'явилося наприкінці 19 сторіччя. Цьому сприяв тодішній міністр шляхів сполучення Російської імперії Аполлон Костянтинович Кривошеїн, який мав у цій місцевості маєток. Будівництво Гадяцької під'їзної колії нормальної ширини було дозволено Комітетом Міністрів 1 червня 1893 року, а вже 15 жовтня 1894-го дільниця Лохвиця — Гадяч відкрилася для правильного руху. Спорудження лінії мало продовжуватись, але, на жаль, попри всі плани, станція Гадяч так і залишилась тупиковою.

За найпершим проектом «чавунка» повинна була пройти від Лохвиці — через Гадяч — до Лебедина. Але від цього відмовилися у тому ж таки 1894 році, коли Кривошеїн пішов у відставку. Пізніше, перед Першою світовою війною, Гадяч мали сполучити залізницею з Охтиркою. 13 березня 1912 року комісія з нових залізниць, закінчивши обговорення проекту будівництва кількох залізничних гілок до державних магістралей, серед першочергових та найбільш нагальних планів назвала спорудження гілки до Південних залізниць — від ст. Охтирка до ст. Гадяч. «Комиссия о новых железных дорогах ... по вопросу о сооружении линии Ахтырка — Гадяч предложила предпринимателю — генералу В. В. Максимову осуществить кратчайшее соединение между конечными пунктами, причем линия должна подходить к Чупаховскому и Веприкскому сахарным заводам. К гор. Зенькову должно произвести изыскания для соединения его отдельной ветвью, которая могла бы в будущем стать частью магистрали, проектируемой от ст. Полтава к ст. Конотоп или к ст. Путивль», — повідомляв 7 квітня 1912 року «Вестник ЮЖД».

Перша світова війна зупинила бурхливий розвиток залізничного транспорту Російської імперії, тож проекту лінії Гадяч — Охтирка не судилося стати реальністю. А просторий залізничний вокзал, який було побудовано з розрахунку на те, що станція має бути вузловою, у 1943 році підірвали німці... Нині лише залізничний насип, що був збудований до села Мартинівка, та кам'яні мостові опори через річки Грунь та Псел нагадують про колишні плани [3].

Ще залишки залізничної мережі можна зустріти в м. Зінків, що простягнулася між міста Охтирка Сумської області. Вона була однією з великих вузькоколіїних залізниць цукрової промисловості. Власником даної залізниці був Чупахівський цукровий завод. Відкрита в 1940 р На ділянці між Охтиркою і Чупахівка була прокладена по насипу недобудованої ширококоліїної лінії Охтирка – Гадяч. З Зінкова везли буряки, з Охтирки

– кокс, вапно, вугілля, паливо та інші вантажі. По всій протяжності залізниці колись існувало і пасажирський рух. В Чупахівці був облаштований вокзал. Регулярний пасажирський рух припинилося до початку 1980-х років, однак за деякими даними не припинялося до 2000-х.

Подібні вузькоколіїні залізниці збереглися і до наших днів. Це Антонівка – Заріченськ в Рівненській області (довжина – 106 км.), Рудниця – Голованівськ у Вінницькій і Кіровоградській областях (130 км) [3].

Отже, Полтавщина має багате минуле щодо розвитку залізничної мережі. Вивчення подібних об'єктів потребує подальшої краєзнавчої роботи, адже залізниці це лише частка нашої багатой історії.

Список використаних джерел і літератури:

1. Історія виникнення та розвитку залізничних доріг України URL: <https://we.org.ua/transport/istoriya-vupuknennya-ta-rozvytku-zaliznychnyh-dorig-ukrayiny/> (дата звернення 07.10.2010).
2. Москаленко П. Перші кроки: Екскурс в історію залізниць України. Магістраль. – 2003. – №73. – С.10.
3. Неіснуючі залізниці Полтавщини URL: <https://blog.poltava.to/laen/2773/> (дата звернення 07.10.2020).

РОЗСТРІЛЯНИЙ З'ЇЗД КОБЗАРІВ: ЗАБУТА ІСТОРІЯ ЧИ ІСТОРИЧНИЙ МІФ?

Малишак Дар'я, вихованка гуртка «Дивосвіт» комунального закладу Новотроїцького районного будинку дитячої та юнацької творчості Новотроїцької районної ради Херсонської області.

Керівник: Шевченко Наталія Олександрівна, керівник гуртків комунального закладу Новотроїцького районного будинку дитячої та юнацької творчості Новотроїцької районної ради Херсонської області.

Українці – одна з наймузичніших та найспівучіших націй у світі. Та яка ж пісня без музики та музичних інструментів? І саме українські народні музичні інструменти є яскравим доказом глибокої музичної культури українців, адже своїм корінням музичні інструменти сягають ще часів Київської Русі. Вони змінювалися з часом, відповідно до змін у культурі, побуті та звичаях українців, поступово набуваючи національних ознак.

Актуальність обраної теми полягає у зростанні ролі національно-патріотичного виховання. А одним із завдань національно-патріотичного виховання є усвідомлення національно-культурної самобутності, ідентичності українського народу та відродження інтересу до його духовних традицій. В свою чергу кобзарі – це носії особливого виду мистецтва – кобзарства, своєрідний духовний символ, уособлення дум і сподівань українського народу.

Практична значимість проведеної нами пошуково-дослідницької роботи полягає в можливості застосування її матеріалів під час проведення гурткових занять з історичного та етнографічного краєзнавства, різних тематичних виховних поза класних чи позашкільних заходів.

Для досягнення поставлених завдань ми застосовували наступні методи пошуку та досліджень: літературний, статистичний, історично-порівняльний, ретроспективний та історико-генетичний методи.

В ході краєзнавчої роботи були використані різні документальні матеріали дослідників питання розвитку кобзарства на теренах України, статті істориків, журналістів різних років.

В ході досліджень питання розвитку кобзарства в першій половині ХХ століття ми натрапили на інформацію про розстріляний з'їзд кобзарів – масове вбивство українських кобзарів та лірників після З'їзду народних співців Радянської України, скликаного

державними органами СРСР у 1930-х роках у Харкові. Ця інформація почала часто з'являється в різних джерелах. Частина громадськості вважає з'їзд історичною правдою, дехто піддає сумнівам його достовірність. Спробуємо зібрати існуючі факти та розібратися що ж це забута історична правда чи історичний міф?

З 1991 року публікації про «розстріляний з'їзд» почали з'являтися в українській пресі. На думку прихильників того, що подія розстрілу з'їзду кобзарів – це історична правда, для виконання цього рішення було вирішено зібрати всіх кобзарів та лірників на з'їзд та розстріляти, а кобзи й ліри понищити. За твердженням Миколи Литвина, з'їзд планували провести ще 1925 року, потім перенесли на 1 грудня 1927 року, але й тоді він не відбувся. На його думку, причиною цього могло бути те, що етнографічна комісія, створена при Академії наук УРСР, не зареєстрували всіх кобзарів. Водночас, за твердженням історика Сергія Єскельчика, з'їзди у 1920-х роках були, але після них не розстрілювали. За однією з версій, з'їзд начебто відбувся взимку 1934—1935 року в Харкові в Харківському оперному театрі. Його пов'язали з Республіканською олімпіадою у грудні 1934 року. Органам ДПУ і міліції на місцях було наказано забезпечити явку народних співців до тодішньої столиці України – Харкова. Основним завданням З'їзду було питання активного залучення народних співців до соціалістичного будівництва, відходу від виконавських традицій і визначення нових «радянських» ідеологічних пріоритетів. Ухваливши відповідні резолюції, незрячих співців під приводом поїздки на З'їзд народних співців народів Союзу Радянських Соціалістичних Республік, що мав відбутися у Москві, повантажили до ешелону і підвезли до околиць станції Козача Лопань. Пізно увечері кобзарів і лірників вивели з вагонів до лісосмуги, де були задалегідь вириті траншеї. Вишикувавши незрячих кобзарів і їхніх неповнолітніх поводитирів в одну шеренгу загін особливого відділу НКВС УСРР їх всіх розстріляли, а всі музичні інструменти спалили поряд. За деякими припущеннями на цей з'їзд працівники НКВС зігнали та вбили від 200 до 1234 українських кобзарів.

Та серед прихильників цієї події немає остаточного консенсусу щодо точної дати «Розстріляного з'їзду кобзарів». Так, журналіст і кобзар Микола Литвин у своїй статті «Розстріляний з'їзд кобзарів», опублікованій у журналі «Українська культура», стверджує, що на початку грудня 1930 року (хоча пізніше пише про 1934-й) в Харківському оперному театрі відбувся з'їзд кобзарів і лірників Радянської України. За версією ж історика ХНУ Каразіна Валерія Семененко «розстріляний з'їзд кобзарів» відбувся в грудні 1932 року. Кость Черемський стверджував, що з'їзд планувалося провести 1934 року. Масовий розстріл кобзарів згадував у 1970 році Валентин Мороз у статті «Хроніка опору». Про розстріл кобзарів у Харкові писав також Леонід Плющ у книзі спогадів «Карнавал історії» 1979 року.

У 1999 році в книзі «Повернення традиції. З історії нищення кобзарства» Кость Черемський, громадський діяч і дослідник історії українського кобзарства стверджував, що збереглося чимало історичних документів про «розстріляний з'їзд кобзарів». Він заявляє про існування в українських архівах (щоправда, не уточнює, в яких саме) документів протоколу про скликання Кобзарського з'їзду в Харкові в 1934 році, анкети учасника з'їзду, листування співробітників НКВС УРСР із членами оргкомітету тощо. От тільки ніхто цих документів досі не бачив. Також у квітні 1991 року Кость Чемерський опублікував у газеті «Українські обрії» низку свідчень про трагедію кобзарів: пенсіонерок Є.Кедровської та В.Вовк. Також на підтвердження своїх слів щодо трагедії він посилається на спогади харківського кобзаря Анатолія Парфіненка.

Опосередкованим свідченням масового розстрілу, на думку Костя Чемерського, є і те, що на Першу республіканську нараду кобзарів і лірників України, яка відбулася 15

квітня 1939 року з ініціативи Інституту фольклору АН УРСР, приїхало лише 37 народних співців, а на тому зловісному з'їзді були присутні, якщо вірити Анатолію Парфіненку, 337 незрячих музик. Щоправда, республіканська нарада – незаперечний факт, підтверджений документами, наприклад, стенограмою виступу музикознавця Дмитра Ревуцького і кобзаря Федора Кушнерика. А от інформація про 337 сліпих музик документами не підтверджується...

Більш детально про подію написав у своїй статті в 2011 р. «Як більшовики «вибивали колом закобзарену психіку» українського народу» сучасний український кобзар, композитор, письменник, журналіст та громадський діяч Микола Литвин. Хоча восени 1989 року Микола Литвин пише, що він зустрічався з відомим дослідником мистецтва кобзарів і бандуристів Михайлом Полотаєм: «І хоч йому тоді виповнилося дев'яносто, був він, як кажуть, «при здоров'ї», мав чіпкий розум і блискучу пам'ять. Та коли я попросив розповісти про розстріляний з'їзд, Полотай замахав руками, сказав, що все то вигадки буржуазної пропаганди, з'їзду в середині тридцятих не було», – згадує Микола Степанович. Так само відреагував відомий радянський бандурист Андрій Бобир, який запевнив, що масовий розстріл кобзарів у середині 1930-х – байки. Хоча наприкінці 1980-х, у розпал перебудови, про злочини більшовиків вже можна було вільно вести мову.

Цікаво, що й Микола Литвин визнає: дослідники історії кобзарського мистецтва не можуть знайти документального підтвердження цієї жахливої трагедії навіть в архівах колишнього НКВС-КДБ, і пояснює це тим, що енкаведисти уміло замели сліди свого злочину. Також марна справа шукати згадки про цю жахливу трагедію у тодішній радянській пресі.

Факти тогочасних подій було зафіксовано фактично лише з вуст живих свідків, більшість з яких погодились свідчити про ту трагедію, лише коли Україна стала незалежною.

За кордоном же деякі свідчення цієї події можна знайти. Наприклад, у книжці про Голодомор 1932—1933 рр. «Жнива скорботи» (видана в Україні 1986 р.) американського вченого Роберта Конквеста згадується: «Популярна в народі національна культура протягом віків підтримувалася в українському селі бардами, оспіваними Шевченком кобзарями, які, мандруючи від села до села, заробляли на життя виконанням старовинних народних пісень і переказом народних балад. Вони постійно нагадували селянам про їхнє вільне і героїчне минуле. Це «небажане явище» тепер було придушено. Кобзарів скликали на з'їзд і, зібравши їх там усіх разом, заарештували. За наявними відомостями, багатьох із них розстріляли – в цьому була своя логіка, бо від них було мало користі в таборах примусової праці». Але це твердження він не підкріплює посиланням на жодні документальні джерела.

Також є згадка про знищених кобзарів у книжці спогадів російського емігранта Шостаковича (1939 р., Лондон): «У середині 1930-х років було проголошено Перший всеукраїнський конгрес лірників та бандуристів, і всі народні співці змушені були разом збиратися і дискутувати про своє майбутнє. «Життя стало кращим, стало веселішим», – говорив Сталін. Ці сліпці йому повірили. Вони приїхали на конгрес з усієї України, із маленьких забутих сіл. Було кількасот їх присутніми на конгресі. Це був живий музей, жива історія України, всі її пісні, її музика, її поезія, і ось майже всіх їх застрелили, майже всі ці жалібні співці були вбиті». Знову ж таки – усне свідчення події.

Отже, станом на 2019, документально підтверджених відомостей про «розстріляний з'їзд кобзарів» немає, це підтверджують і колишні директори Галузевого державного архіву СБУ Володимир Вятрович та Ігор Кулик. За твердженням старшого наукового

співробітника Національного музею Тараса Шевченка, історика Олега Магдича не існує документальних підтверджень цієї події. Магдич підкреслює «Документів (про розстріл) – немає! Історія про «кобзарський з'їзд» базується виключно на усних свідченнях. А в колишньому СРСР навіть репресивний апарат був дуже забюрократизований, документували все! А міф відволікає увагу від реальної трагедії. За СРСР бандуристів, лірників, кобзарів знищували роками! І вести мову треба саме про це».

До речі, у березні 2018 року в Національному музеї Тараса Шевченка відбулася масштабна виставка «(Р)еволюція міфу: трансформація кобзарства у XIX–XXI століттях», присвячена історії українського кобзарства. Під час підготовки музеєзнавці уточнили інформацію щодо долі всіх кобзарів, бандуристів і лірників радянського періоду, прізвища яких дійшли до нашого часу. Виявилось, що відомий список «репресованих 72-х кобзарів», який розповсюджено Інтернетом, недостовірний. За словами Олега Магдича, підтверджено лише кілька імен. Натомість багато хто з кобзарів, чий прізвища фігурують у енциклопедіях і довідниках без згадки про репресії, були, як з'ясувалося, репресовані й навіть вбиті радянською владою. У музеї Тараса Шевченка склали новий список репресованих кобзарів. Він містить 43 прізвища, що, звісно, ніяк не применшує трагедію українського кобзарства.

На думку Сергія Єкельчика, історика, професора Альбертського університету (Канада): «Не було з'їзду бандуристів, після якого всі вони були заарештовані та розстріляні, але це як символ відбивало б тогочасну сталінську культурну політику. Бандуристи зникли з українських вулиць і сільських доріг у зв'язку з іншими кампаніями сталінського режиму, як-от колективізація, впровадження паспортів у містах, арешти мандрівників, що не вписувались у сталінську соціальну систему. А легенда, до речі, походить із мемуарів відомого російського композитора Дмитра Шостаковича, який записав у своєму щоденнику, що кобзарів зібрали на з'їзд і знищили. Це єдина історична згадка, яку ми маємо». Пізніше мемуари Шостаковича були згадані в книзі Соломона Волкова «Свідчення: Спогади Дмитра Шостаковича», виданої 1979 року англійською мовою в США. Цю думку підтримує і Вахтанг Кіпіані, український журналіст, історик, головний редактор Інтернет – видання «Історична правда».

Про розстріляний з'їзд сліпих співців багато хто чув, а в 2014 році режисер Олесь Санін зняв фільм «Поводир» за мотивами трагедії, закріпивши цей сюжет у свідомості глядачів. Повірити в цю історію дуже легко, оскільки вона цілком вписується в загальну картину сталінської «культурної» політики. Є тільки одне «але»: жодних документальних підтверджень організації такого з'їзду і масового розстрілу немає, хоча перевірили все, що можна. Тому сьогодні дослідники схильні вважати історію легендою.

Та поряд з тим, фактом залишається те, що міфи не виростають на порожньому місці, а усних спогадів і свідчень про розстріляний з'їзд кобзарів є багато. І ніхто не заперечує, що репресії проти сліпих народних співців були. Чого варті лише кілька постанов ЦК ВКП(б) «Про заборону жебрацтва», «Про обов'язкову реєстрацію музичних інструментів у відділах міліції та НКВС», «Про затвердження репертуару в установах Народного комісаріату освіти» та «Положення про індивідуальну та колективну музико-виконавчу діяльність». На основі цих документів міліція та «органи» могли на законних підставах саджати кобзарів і лірників у «холодну», утискати. Крім того, проти кобзарів організовували цькування в пресі, тавруючи їх як «невиправний націоналістичний елемент». Ось кілька промовистих газетних заголовків кінця 1920-х-початку 1930-х років: «Проти кобзи – радіо Дніпрельстану!», «Пильніше контролюйте кобзарів!», «Кобза – музична соха!» До антикобзарської істерії залучають також відомих українських літераторів. Зокрема, Юрій Смолич писав: «Кобза захує в собі повну небезпеку, бо

надто міцно зв'язана з націоналістичними елементами української культури, з романтикою козацькою й Січі Запорозької. Це минуле кобзарі намагалися неодмінно воскресити. На кобзу тисне середньовічний хлам жупана й шароварів». А Микола Хвильовий закликав покласти край «закобзаренню України» і агітував «вибивати колом закобзарену психіку народу»... Після такого наступу сліпі співці змушені були або полишити своє ремесло, або стати членами творчих спілок, діяльність яких суворо регламентували. Декого і справді розстріляли...

З часом радянські ідеологи змінили стратегію і тактику. Вони не тільки припинили репресії проти охочих опанувати кобзарську традицію, а й повідкривали класи гри на кобзі та бандурі: від музичних шкіл до консерваторій, узявши під контроль процес підготовки «радянського кобзаря». Замість маленької, легенької народної бандури було сконструйовано великий та важкий інструмент. Щоб спотворити пам'ять про кобзарство, створюють капели бандуристів, які виконували пісні на замовлення партії. Творчість кобзарів 20–50-х рр. ХХ ст. Федора Кушнерика, Івана Запорожченка, Єгора Мовчана та інших було підпорядковано більшовицькій ідеї. У той час з'явилися такі «шедеври» кобзарського мистецтва як «Слава комуні і Леніну», «Навіки з Москвою», «Про піонера Павлуся». Народні пісні фальсифікувалися та переписувалися. У них козаків замінювали на будьонівців. Але навіть тоді кобзарі не здавалися – часто в репертуарі вони затверджували одні пісні, а виходячи на сцену співали те, що лягало на душу.

Така трагедія, як знищення кобзарів, що були носіями українського героїчного епосу, на нашу думку потребують ґрунтовного дослідження, визнання, і збереження пам'яті про загиблих.

14 жовтня 1997 року у м. Харкові, в саду ім. Т.Г. Шевченка, біля театру оперу та балету було відкрито Пам'ятний знак репресованим кобзарям.

Сучасні кобзарі замість ореолу таємничості мають дипломи про вищу освіту. Незрячі серед них, швидше, виняток, ніж правило. Відомий кобзар нової генерації Тарас Силенко хоч і не володіє таємницями давніх кобзарів, але переконаний – гра на бандурі має неабиякий ефект зцілення.

Вивчивши історію виникнення старовинного музичного інструменту можна зробити висновок що кобза, як етнічний національний інструмент впливала не тільки на музичне а й на суспільне життя українців протягом століть. Кобзарі ж увібрали в себе мудрість і вікові традиції українського народу. Всю їх діяльність пронизує один з головних аспектів – духовність.

ВНЕСОК ГРУЗИНСЬКИХ КНЯЗІВ ВІРМЕНСЬКОГО ПОХОДЖЕННЯ У ДУХОВНИЙ РОЗВИТОК ПІВДЕННОЇ УКРАЇНИ (НА ПРИКЛАДІ СЕЛА ЙОСИПІВКИ ЗАХАРІВСЬКОГО РАЙОНУ ОДЕСЬКОЇ ОБЛАСТІ)

Мокрянська Анастасія, учениця 7 класу Комунального закладу «Навчально-виховний комплекс «Загальноосвітній навчальний заклад I-III ступенів – дошкільний навчальний заклад» с. Йосипівка Захарівського району Одеської області.

Керівник: Ложешник Ніла Олександрівна, вчитель початкових класів Комунального закладу «Навчально-виховний комплекс «Загальноосвітній навчальний заклад I-III ступенів – дошкільний навчальний заклад» с. Йосипівка Захарівського району Одеської області.

Духовні цінності – душа народу, його образ, з яким він постає перед світом. У них акумульовані його характер та ідеали, збережені і примножені впродовж історичного розвитку національні традиції. У ціннісних пріоритетах закодовані минуле народу,

особливості його менталітету, перипетії історичного розвитку. Тому шлях до пізнання народу лежить через реконструкцію його духовних цінностей.

Основною метою дослідження є розгляд духовного життя населення Південної України у XIX столітті на прикладі села Йосипівки.

Предмет дослідження – історія села Йосипівки від його заснування до початку XX ст. Об'єкт – внесок грузинських князів вірменського походження Аргутинських-Долгоруких та Абомеліків у духовний розвиток села.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють 1792-1923 рр. Верхня межа обумовлена передачею земель при селі Йосипівка патріархом Йосипом Аргутинським-Долгоруким в особисте володіння князя Соломона Аргутинського. Нижня - закриттям монастиря на його території.

Практичне значення даної роботи полягає у тому, що вона є спробою вийти за межі шкільної програми у вивченні вказаного аспекту історичного краєзнавства.

Люди прагнули у горі та радості звернутись до Бога: до нього йшли з молитвами про спасіння і з подякою про успішно виконану роботу або й просто про прожитий день. На території с. Йосипівка наприкінці XIX – на початку XX ст. існували: православний монастир та декілька храмів, що сприяло духовному очищенню людей, збереженню цілісності православ'я.

Найстарішим вважається храм на честь святого апостола Йосипа Аримафейського, побудований поміщиками Василем та Соломоном Аргутинськими-Долгорукими за дозволом, даним митрополитом Гавриїлом (Бонулеско-Бодоні) 25 жовтня 1793 р. Будівля церкви була дерев'яною, з великими срібними та визолоченими банями з різьбою. Спочатку служби відправляв та наглядав за церквою священник Василівської церкви отець Роман Журанський і лише у 1807 р. названий священник Йосипівської церкви отець Даниїл Гилявський та стихарії: диякон Микола Костянтинівич і його помічник Олексій Костянтинівич.

Ймовірно, що побудова храму в ім'я апостола Йосипа Аримафейського мала символічне значення. Адже саме він просив у Пілата тіло страченого Ісуса, і отримавши дозвіл зняти його з хреста, захоронив у вирубаній в скелі гробниці, що належала йому. Разом ще з одним учнем Ісуса, Никодимом, Йосип загорнув тіло Ісуса Туринською плащівницею. В християнстві вважається, що захороненням в гробниці Йосипа Аримафейського було виконано месіанське пророцтво Ісаї: «Йому підготували могилу зі злодіями, але Він похоронений у могилі багатого».

При православному храмові князями Долгорукими була відкрита церковнопарафіяльна школа, де на початку XIX ст. церковній грамоті навчалось 43 хлопчики, які згодом стали «клірушанами», тобто співаками на кліросі.

Коли дерев'яна церква стала непридатною для проведення в ній служб, у 1824 р. на власні кошти князя Василя Аргутинського-Долгорукого на 714 квадратних сажнях побудували і освятили однопрестольну кам'яну церкву в ім'я Святого Йосипа Обручника.

Назва церкви, скоріш за все, вказувала на подвиг Йосипа, який проявився не лише в тому, що він, ніби монах, йшов по життю з готовністю прийняти будь-яку Божу задумку, а й в тому, що він, звичайний праведник, прийняв волю Божу сам, своїм серцем. Окрім того, Йосипа Обручника називали верховним Покровителем Церкви Христової, тому що втікаючи з Пресвятою Богородицею і Дитятком Ісусом до Єгипту він оминув Іродового меча. То ж засновники храму, ніби просили, щоб він всіх мешканців села, що скиталися пустинею життя, рятував від сатанинських підступів і захоронив од вічної погибелі.

У 1865 р. при храмові Святого Йосипа Обручника була відкрита церковнопарафіяльна школа (з 1873 р. парафіяльне училище). А в 1885 р. на кошти парафіян та жертвний внесок князів Абомеліків у храмі провели ремонт у зв'язку з приїздом архієпископа Никанора (Бровковича).

Наприкінці XIX ст. духовенство змушене було приділяти особливу увагу питанню зміцнення православної віри, духовності та моралі серед населення. В «Херсонських єпархіальних відомостях» з'явилися публікації, де йшлося про падіння релігійності та поваги до церкви серед певної частини жителів єпархії. У «відновленні» авторитету церкви активну участь брав Володимир Савович Ніколаєв, направлений до храму Святого Йосипа Обручника в 1896 р. після закінчення Одеської семінарії по 2 розряду. Допомогавав йому в усьому псаломщик – Дмитро Іванович Подолян.

Біля храму Святого Йосипа Обручника знаходився цвинтар (він існує і сьогодні). До нашого часу на ньому збереглось багато пам'яток давнини. Серед них і старі хрести або намогильні плити XIX ст., «козацькі» хрести та гранітний хрест, поставлений на могилі княжни Олени Абомелік.

Село наприкінці XIX ст. розрослося настільки, що старий храм, побудований в ім'я святого Йосипа Обручника вже не міг прийняти у свої стіни всіх парафіян (588 чоловіків і 528 жінок), адже з 1902 р. до парафії церкви ввійшли села: Унтилово, Самойлівка, Олександрівка, хутір Гедерим. На допомогу знову прийшли місцеві землевласники – князі Абомеліки. Її Світлість, княгиня Ганна Іванівна (голова парафіяльного опікунства) пожертвувала біля півмільйона золотом на будівництво храму.

20 серпня 1903 р. була проведена всенощна молитва у присутності старшого ієрея, духівника Дубосарського округу, священника Олександра Петренка та при участі місцевого благочинного – отця Дмитрія Гросула, дев'яти окружних священників і двох дияконів. Спів хору віруючих, яким керував досвідчений псаломщик – регент с. Шибки пан Жирний, був чути далеко від храму. О 10 годині розпочалась літургія і після її закінчення, все присутнє духовенство в святкових ризах, на чолі хресного ходу, попрямувало до місця закладки нового храму (споруджувався на відстані майже версти від старого), яке було освячене.

Перед здійсненням обряду освячення місця закладки першої цеглини священник Олександр Петренко звернувся до всіх парафіян з такими словами: «Підкорюючись повелінню Всевишнього і почуттю материнської любові до незабутої померлої дочки – боярині, Її Світлість, вельмишановна Ганна Іванівна створює на цьому місці їй пам'ятник – величавий храм, що має перевищити своєю красою навколишні храми. Станемо з благоговінням на коліна перед величезною вірою та християнською любов'ю Її Світлості; тому що жоден інший пам'ятник, породжений світською могутністю та словом, не може зрівнятися у великому значенні возведення християнською вірою цього храму – пам'ятника».

Після закінчення молитви місцевий священник підніс на блюді просфори княгині та князю, промовляючи: «Ваша Світлість вельмишановні Ганна Іванівна та Олександр Павлович! Прийміть цей святий хліб, як благословення від Господа Бога на задуману святу справу; дай Боже привести задуману справу до бажаного кінця і нехай благословить Господь принести безкровну жертву о заспокоєнні душі вашої померлої дочки, о здоров'ї вашому та вашого сімейства, а також о здоров'ї всіх тих, хто допомагає зводити цей святий храм».

Храм в ім'я рівноапостольної княгині Єлени, закладений на честь доньки князів Абомеліків, пізніше став головним монастирським храмом Свято-Антонієвого монастиря.

Великі землевласники постійно опікувались справами церкви: виділяли кошти на розвиток церкви та платню священнослужителям. В 1912 р. на користь храму святого Йосипа Обручника княгиня Ганна Абомелік пожертвувала металеву ікону – хоругву в пам'ять відвідування храму преосвященним Антонієм (Храповицьким) 30 квітня 1911 р. (135 карбованців) та блакитний обладунок священика вартістю 50 карбованців, а князь Павло Абомелік пожертвував храмові срібну дароносицю (10 карбованців). Але їх благочинна діяльність не обмежувалась лише с. Йосипівка. Того ж року княгиня Абомелік пожертвувала Василівській церкві с. Василівки Захар'ївської волості дзвін масою 16 пудів 34 фунтів на пам'ять про звільнення селян від кріпосництва, з нагоди 50-річного ювілею (вартістю 343 карбованці).

25 серпня 1915 р. до села прибув хресний хід з чудодійним образом Касперовської ікони Божої Матері. А 15 вересня того ж року о 10 годині 30 хвилин з Одеси у супроводі священика кафедрального собору отця Стефана Лобачевського виїхав Високопреосвященний Назарій. Прибувши до Йосипівки Владика відвідав спочатку парафіяльний храм, побудований у 1903 р. на честь Святої Рівноапостольної цариці Єлени, що відносився до Вировського монастиря. Потім він відправився до будинку, садиби та на землі, які княгиня Абомелік пожертвувала на устрій монастиря в ім'я преподобного Антонія Великого. У новооблаштованому монастирському храмі, ще неосвяченому, 16 вересня у присутності Архієпископа, князя і княгині Абомеліків та великої маси народу священики С. Лобачевський, С. Ковалевський та Л. Горбов провели урочисте всенощне служіння. Під час служіння на дзвіниці храму весь час світився хрест, освітлюючи всю округу та сповіщаючи про те, що Херсонська єпархія збагатилась ще на один чоловічий монастир в с. Йосипівці, відкриття якого дозволив Святійший Синод указом від 18 травня 1915 р. за № 6359.

Нововідкритому монастирю княгиня Г. І. Абомелік пожертвувала 509 десятин добротної землі з невеликим ліском, ставком, добротним будинком, парком із красивими трояндовими алеями, господарчими прибудовами та капіталом в 30 000 карбованців (вкладені до Державного банку, щорічно приносили відсотки на які могли жити монахи); величавий храм був переданий монастирю. Таким чином княгиня Ганна Іванівна створила всі необхідні умови для духовного та матеріального життя монастиря.

2 листопада 1915 р. в селі відбулося урочисте відкриття Свято-Антонієвого чоловічого монастиря і освячення монастирського храму в ім'я рівноапостольної цариці Єлени. На відкриття монастиря до села знову прибув Високопреосвященний Назарій у супроводі соборного духовенства; приїхав і намісник Бізюкового монастиря архімандрит Арсеній. На урочистостях були присутні й щедрі землевласники села Йосипівки – князі Абомеліки. При величезній кількості парафіян та паломників з навколишніх сіл Владика 1 листопада здійснив урочисту всенощну відправу, а наступного дня освятив храм і відправив Божественну літургію. Відомо, що до кінця місяця в Свято-Антонієвому монастирі оселилось 13 монахів, серед яких було 3 ієромонаха та 2 ієродиякона.

Відкриття Свято-Антонієвого монастиря було присвячено подіям Першої світової війни. У доповіді Архієпископа Назарія Святійшому Синоду говориться: «Нехай новий Антонієвий монастир в селі Йосипівка буде заснований в пам'ять про велику боротьбу Святої Русі за визволення єдиновірних та єдинокровних наших закордонних братів-слов'ян з ворогами слов'янства та Росії і в пам'ять того, що у великий час випробовувань нашої Батьківщини бойовий подвиг її синів злився воєдино з великим подвигом молитви монахів до Всевишнього про благо Росії».

Так як великий монастирський храм в ім'я рівноапостольної цариці Єлени знаходився за огорожею монастиря, то князь Абомелік, за благословенням Владики,

влаштував в монастирському будинкові невелику церкву в ім'я преподобного Антонія Великого.

Під час Жовтневої революції монастир закрили, багато його цінностей зникло, але внаслідок кипучої енергії митрополита Платона його невдовзі відновили. І вже у 1918 р. до нього зі всієї парафії поспішали віруючі, щоб 14 вересня 1918 р. сконцентруватись у стінах святого пристанища [8, с. 113]. Хресні ходи направлялись до монастиря 10 групами, кожен з яких зустрічав митрополит Платон. Пізніше він, виступаючи перед вихованцями Одеської семінарії, скаже про хресний хід на чолі з Касперовською іконою Божої матері наступне: «... те, що я побачив в Йосипівці Тираспольського повіту, вразило мене своєю величчю і красою. Сонце ховалось за небокраєм. Перед нами розкинувся чудовий польовий ландшафт. Ми стояли біля священних воріт монастиря, що красиво вимальовувався – разом з храмовими куполами на фоні монастирського парку. Ми стояли, очікуючи прибуття сюди Богоматері. Перед нами розкинулось безкрайне поле. І ось там, далеко попереду з'явився перший хресний хід, який швидко, як нам здавалось, наближався до нас. За ним з'явився другий, потім – третій і, врешті, головний, найграндіозніших, зі святинею нашого краю – Касперовською чудотворною іконою Божої Матері. Якщо б ви бачили з яким благоговійним трепетом у цю мить всі повернулись назустріч Пречистої, яким несказаним почуттям високого піднесення та духовної радості була овіяна зустріч Її чудотворного образу. На відстані більше двох верств, тісно переплелись, простягнулись довгими живими стрічками – рядами фігури віруючих, які стояли на колінах».

Але невдовзі настали сумні часи. У квітні 1923 р. Президія Одеського окружного виконавчого комітету постановила відділити церкви від держави, закрити Свято – Антонієвий монастир при с. Йосипівка та передати парк, що належав монастиреві Йосипівській сільськогосподарській школі. Відповідно завідуючий школою Іванов Микола Іванович мав пошвидше виселити з монастирських приміщень всіх без винятку монашок та монахів.

А далі було ще гірше... Трактором стягували хрест з купола монастиря, скидали дзвони з храму. Один з них, впавши на ганок паперті, розбився. Все село зійшлося тоді до храму, на адресу тракториста чулись прокльони. Але чи винуватим був саме він?! За чиїм наказом він змушений був це зробити?! Ікони, книги, облаштування храмів та монастиря зникло – куди? Чи осіло воно в якомусь храмі, а можливо було розкрадене і прикрасило чийось особисту колекцію старовини?!

Село втратило історичні пам'ятки, зникли з лиця землі святі місця, до яких йшли люди в радості та горі. Проїшли роки, але відновити храми так і не змогли.

ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ ПЕТРО-ПАВЛІВСЬКОЇ ЦЕРКВИ, ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ ДУХОВНОЇ КУЛЬТУРИ МЕШКАНЦІВ с. ГОРОДНЕ (ЧИЙШИЯ)

Недельчева Єлизавета, учениця 10 класу Городненської загальноосвітньої школи I-III ступенів Болградської районної ради Одеської області.

Керівники: Рабаджи Марія Георгіївна, учитель географії, Недельчева Наталя Миколаївна практичний психолог Городненської загальноосвітньої школи I-III ступенів Болградської районної ради Одеської області.

Темп сучасного життя з кожним роком стає більш інтенсивним. Кожна людина прагне бути успішною, що потребує постійного самовдосконалення та пристосування до

змін оточуючого середовища і не завжди приділяє достатньої уваги духовному розвитку. У зв'язку з цим на сьогоднішній день зростає інтерес до духовної культури населення, яка безпосередньо пов'язана з історією розвитку народу, його релігією, традиціями та обрядами.

Переселенці з різних регіонів Болгарії в 1813 році створили село Чийшия, задачею яких було збереження своєї віри, дотримання її канонів і правил, тому що основною причиною вимушеного переселення болгар з рідних місць в Бессарабію були релігійні утиски. Незважаючи на всі труднощі, населенню села вдалося зберегти на високому рівні духовні православні традиції перенесені з рідних земель.

При цьому важливу роль відіграла релігія та церква, тому вивчення історії створення та розвитку Св. Петро-Павловської церкви с. Чийшия, як чинника формування духовної культури, стає вкрай актуальним.

Актуальність роботи полягає в тому, що незважаючи на всі труднощі з якими зіткнулися наші пращури, їм вдалося зберегти та донести до сьогоднішнього свої традиції, культуру та духовні цінності, завдяки тому що церква не переставала ніколи діяти і продовжує виконувати роль авторитетної установи, яка безпосередньо впливає на розвиток духовної культури мешканців села.

Мета роботи: дослідити історію створення та розвитку Св. Петро-Павловської церкви села Городне, як чинника формування духовної культури населення.

Об'єкт дослідження: мешканці села Чийшия, які зберегли свою віру, незважаючи на вплив різноманітних чинників: політичних, економічних та соціальних на різних етапах свого існування.

Предмет дослідження: Св. Петро – Павловська церква – як духовний центр села.

Для досягнення зазначеної мети поставлено наступні завдання:

1. Проаналізувати літературу щодо сучасних підходів дослідження проблеми.
2. Дослідити зміну чисельності населення на всіх етапах існування села Городне.
3. Дослідити історію створення та розвитку церкви на різних етапах.
4. Визначити роль церкви в суспільному, освітньому, культурному, духовному житті мешканців села.
5. Дослідити процес функціонування церкви в наш час.
6. Довести, що церква є провідним чинником формування духовної культури населення.
7. Залучити молодь до участі в процесі збереження духовної культури, болгарських традицій, обрядів, звичаїв.

При написанні даної роботи були використані наступні методи: проблемно-пошуковий метод; метод спостереження; метод дослідження та порівняння; аналіз матеріалів краєзнавчого музею села та церковних документів.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що під час дослідження доведений тісний зв'язок між діяльністю церкви та духовним, культурним і освітнім життям села на різних етапах його розвитку, у тому числі і на сучасному.

Практичне значення. Матеріали роботи можуть бути використані під час уроків історії, географії рідного краю, художньої культури, з метою визначення важливості і значення церкви як в минулому так і в майбутньому.

При вивченні теми були використані матеріали історико-краєзнавчого музею с. Городне, церковні документи, відвідані різні види церковних богослужінь, проведені бесіди з настоятелем і робітниками церкви та прихожанами.

Під час дослідження була досягнута основна мета – дослідити історію створення та розвитку Св. Петро-Павловської церкви села Городне, як чинника формування духовної культури населення, а також були розв'язані всі намічені завдання дослідження.

Переселенці з різних регіонів Болгарії в 1813 році створили село Чийшия. Основною задачею переселенців було збереження своєї віри, дотримання її канонів і правил, тому що основною причиною вимушеного переселення болгар з рідних місць в Бессарабію були релігійні утиски. Прибувши на нове місце проживання, в християнському краї вони отримали повну свободу віросповідання. Підтримувала ці прагнення церква села, яка створена практично з самого початку його заснування, яка при всіх історичних подіях, географічних змінах та ідеологічних пріоритетах не переставала діяти.

Будівництво церкви йшло важко, не вистачало коштів для завершення робіт. Восени 1820 р. жителі звернулися до єпископії з проханням про видачу їм Прохальної книги, щоб вони мали право протягом року збирати кошти зі всієї Бессарабії. Споруда церкви в селі коштувала прихожанам великих зусиль і часу.

Вже 8 грудня 1829 р. Св. Петро-Павловська церква була освячена Болградським протоієреєм Стефаном Боряковським в урочистій обстановці на честь святих Петра і Павла, які були найбільш шановні апостоли за особливе служіння Господу і поширення віри Христової.

Зведення Св. Петро-Павловської церкви мало велике значення не тільки для чийшиїців, але і для жителів прилеглих колоній, особливо тих, де церкви не було. До кінця 30- років XIX століття приход Св. Петро-Павловської церкви був великим – його можна було порівняти, навіть, з міським храмом.

Під час панування румунської влади церква та її управління зазнали ряд змін. Багато християн розчарувались в своїй вірі, почали змінювати свої релігійні погляди. Саме з метою закріплення віри почали проводити конференції для священників, жорсткий контроль за релігійною освітою не тільки в школах, але і в дитячих садках. Активно поповнювався книжковий фонд церковної бібліотеки, як правило на румунській мові.

В румунський період Св. Петро-Павлівська церква продовжувала виконувати роль провідника культури і освіти. Можна відмітити, що її роль збільшилась, тому що на державному рівні регулювалось обов'язкове вивчення релігії в школі, відвідування дітьми церкви та участь у церковному хорі. Священники також мали повагу серед прихожан, тому що вони продовжували проводити різноманітні культурні, освітні і благодійні заходи.

В радянські часи особливо важко було церкві, багато священників боялися репресій та емігрували в Румунію. Влада намагалася відняти у неї вплив, але селяни навіть тайно (рано вранці та вночі, тайно в м. Болград) продовжували дотримуватись всіх треб та обрядів. Практично всі були хрещеними, навіть представники комуністичної партії. Все це приводило до того, що багато церков в сусідніх селах залишались без настоятелів, тому залишившимся священникам приходилось обслуговувати декілька приходів одночасно.

Незважаючи на те, що більшість священників були представниками інших національностей, вони намагалися підтримувати мешканців села через постійні богослужіння, проповіді, приймали участь в суспільному житті села, враховували особливості болгарської культури і традицій.

Сучасний етап розвитку церкви безпосередньо пов'язаний з діяльністю Богдан Михайла Петровича, який і зараз залишається настоятелем церкви. З самого початку він турбувався про поліпшення стану церкви та її матеріальне становище.

Проповіді священника змістовні, дуже зворушливі, заставляють прихожан замислюватися над своїми думками, поведінкою, життям. Вони вчать мешканців дотримуватися Заповідей Божих, молитися, виховувати своїх дітей в добрі, любові та злагоді.

Люди з бажанням приходять до храму, особливо на великі свята, коли збирається багато людей різного віку і разом беруть участь в святковому богослужінні та моляться за здоров'я, врожай, дітей, родину, померлих. Все населення села виконує основні православні треба та обряди. В церкві постійно проводяться такі таїнства, як хрещення, вінчання, сповідь, причастя, відспівування, паніхіди.

З кожним роком налагоджується тісний зв'язок між діяльністю церкви та суспільним і особливо культурно-освітнім життям села. В цьому відіграє провідну роль о. Михайло, який постійно проводить роз'яснювальну роботу з питань духовного та релігійного виховання. Бере участь в усіх заходах села, починаючи з дитячого садочка, школи, будинку культури, сільських зборах. Активно залучає підростаюче покоління до участі у церковних святах.

Систематизуючи весь матеріал дослідження можна зробити наступні висновки:

- при всіх демографічних змінах протягом існування села Чийшия, церковний приход Петро-Павловської церкви був і є одним з самих чисельних серед болгарських сіл на півдні Одеської області;
- на всіх етапах церква та її прихожани активно боролися за свою релігію та дотримання її канонів;
- особливо останнім часом активізували свою діяльність різноманітні секти, які не знайшли підтримки в межах села;
- стійкість, впевненість, послідовність священнослужителів і всіх мешканців села не допустили закриття церкви, а також її руйнування;
- з кожним роком зростає роль та відповідальність церкви перед населенням села;
- не всі болгарські народні традиції відповідають церковним канонам, але церква прагне їх підтримувати;
- церква продовжує виконувати роль авторитетної установи та активно сприяє розвитку духовних і моральних якостей як підростаючого покоління, так і всього населення.

З кожним роком зростає роль та відповідальність церкви перед населенням села. Хоча не всі болгарські народні традиції відповідають церковним канонам, церква прагне їх підтримувати. Саме це сприяє розвитку більш тісних відносин між церквою та людьми, розвитку їх духовних і моральних якостей. З думкою про церкву та її місце в житті села живуть не тільки мешканці села, але й ті хто живе за його межами.

Красива, масивна церква с. Городне носить ім'я святих Петра і Павла, як і багато років тому, залишається центром духовного життя не тільки селян, але й місцем паломництва з території всієї Бессарабії.

ПОДІЇ ПІВНІЧНО-ТАВРІЙСЬКОЇ ОПЕРАЦІЇ РУСЬКОЇ АРМІЇ НА ТЕРИТОРІЇ СУЧАСНОЇ ЗАПОРІЗЬКОЇ ОБЛАСТІ

Остапенко Роман, вихованець гуртка комунального закладу «Запорізький обласний центр туризму і краєзнавства, спорту та екскурсій учнівської молоді» Запорізької обласної ради.

Керівник: Почтарь Валентина Георгіївна, вчитель історії Запорізької гімназії №6 Запорізької міськради Запорізької області, керівник гуртка комунального закладу «Запорізький обласний центр туризму і краєзнавства, спорту та екскурсій учнівської молоді» Запорізької обласної ради.

Актуальність теми: Громадянська війна в Україні 1918-1921 рр. ще й досі залишається поширеною тематикою для досліджень, адже порушені у її часи соціально-політичні процеси залишаються актуальними та проблемними навіть серед сучасного

суспільства держави. Північно-Таврійська операція, яка цього року вшановує свій сторічний ювілей, стала однією з найважливіших подій фінального етапу Громадянської війни. Детальне вивчення цього періоду з історії рідного краю дає своєрідний «ключ» до розуміння соціально-політичних змін тієї бурхливої доби, тим самим збільшуючи можливості вирішення залишених з її часів проблем.

Дана робота дає змогу заповнити білі плями історії рідного запорізького краю часів Громадянської війни, відголоски якої ще й досі мають актуальне значення в суспільно-політичному житті України.

Отже, *об'єктом дослідження* стала громадянська війна 1918-1921 рр. на території України, *предметом* – події Північно-Таврійської операції Руської Армії на території сучасної Запорізької області.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють період з червня по листопад 1920 р., а територіальні *межі* роботи включають територію сучасної Запорізької області.

Робота *мала на меті*, перш за все, створення детального всебічного огляду Північно-Таврійської операції у вказаних територіальних рамках шляхом дослідження хронології подій, виявлення їх аспектів й впливу на соціально-політичне життя населення та міжнародну політику того часу.

Для досягнення мети автор поставив наступні *дослідницькі завдання*:

відтворити чітку та детальну хронологію воєнних та політичних подій у вказаних територіальних та часових рамках,

встановити причинно-наслідкові зв'язки локальних подій у низці масштабних воєнно-політичних змін даного історичного періоду, *систематизувати* статистичні дані, що стосуються предмету дослідження,

висвітлити окремі епізоди та подробиці вказаних подій, що мають науковий, навчальний і соціально-просвітницький інтереси,

охарактеризувати умови розгортання бойових дій та становлення політичних режимів у вказаних історичних рамках,

проаналізувати характерні особливості ведення збройної боротьби та розгортання суспільно-політичних кампаній,

визначити вплив вказаних подій на міжнародну політику того часу та навпаки,

порівняти тенденції висвітлення вказаних подій в джерелах, протилежних за ідеологічним змістом

Таким чином, дотримуючись поставлених дослідницьких завдань, автор дійшов певних *висновків* щодо предмету дослідження:

По-перше, Північно-Таврійська операція Руської Армії складалася з двох основних частин: наступу сил Півдня Росії із Криму у липні-вересні, що у свою чергу поділяється на три періоди, та контрнаступу Робітничо-Селянської Червоної Армії (далі – РСЧА) у жовтні-листопаді 1920р.

Операцію було розпочато 6 липня 1920р. із прориву силами Руської Армії позицій РСЧА на Перекопі та їх морського десанту на азовське узбережжя сучасної Запорізької області. Протягом наступного місяця силами Півдня Росії було розгромлено війська Червоної Армії, звільнено все лівобережжя сучасної Херсонської та половину сучасної Запорізької областей, зокрема міста Мелітополь, Бердянськ та Великий Токмак (сучасний Токмак).

Наприкінці червня-початку липня силами РСЧА було розпочато масштабний контрнаступ, однак основна частина їх військ попала в оточення під Мелітополем та була повністю знищена.

З кінця липня Руська Армія продовжила свій наступ та станом на початок жовтня із запеклими боями захопила територію усієї сучасної Запорізької області.

Однак, радянські війська за цей час сконцентрували в регіоні величезні сили, що за чисельністю переважали супротивника в три рази, й на початку жовтня розпочали стрімкий контрнаступ, лише за двадцять днів звільнивши територію регіону, а ще через півмісяця вибили Руську Армію із Криму, тим самим завершивши свою боротьбу із Білим Рухом на території України.

Таким чином, Північно-Таврійська операція стала останньою кампанією військ Півдня Росії, зумовивши їх повний розгром. За цей період РСЧА втратила близько 60000 чоловік вбитими та 30000 полоненими (звільненими наприкінці бойових дій), Руська Армія – близько 50000 вбитими та 20000 полоненими.

Зі сторони Білого руху в даній операції відзначилися генерали Я. Слащов, П. Писартов, Д. Жлоба, Є. Кутєпов, Ф. Абрамов, В. Агаєєв. Загальне керівництво операцією очолював П. Врангель. З боку РСЧА- І. Паука, Р. Ейдельман, М. Блінов, В. Блюхер.

По-друге, із воєнної точки зору Північно-Таврійська операція являє собою велику цінність як чи не найперший випадок одночасного застосування усіх існуючих видів збройних сил: піхоти, кінноти та бронетехніки (в т.ч. танків, броньовиків та бронепоездів), артилерії, авіації та флоту в умовах маневрової війни та проведення морських десантів. Усього в операції приймало участь до 300000 чоловік, близько 40 танків, стільки ж бронепоездів, 100 броньовиків, 80 літаків, 10 аеростатів, тисячі гармат та десятки кораблів, що є досить великими показниками для боїв часів Громадянської війни.

Крім того, Червоною Армією було остаточно сформовано тактику "активної" оборони шляхом постійних контрнаступів піхоти та кіннотних рейдів, навіть нечисельними силами, що стала згубною під час боїв у 1941-1942 рр. на початку радянсько-німецького етапу Другої світової війни.

По-третє, Суспільно-політична ж "лінія" подій Північно-Таврійської операції була зумовлена прагненням сторін конфлікту затвердити свою владу на захоплених територіях та забезпечити надійні тил і постачання своїх армій. Вона складалась із активних реквізицій майна й відкритих грабежів "на користь армії" та мобілізації населення з боку обох сторін, що стрімко знищувало економіку регіону. На початок літа 1920 року регіон, що хоч і був виснажений попередніми бойовими діями, поволі почав відновлювати свою економіку: так, площа засіяної землі сягнула рівня 1917р., на початку червня знову запрацювали моторобудівельний завод "ДЕКА" в Олександрівську та завод Гриєвза в Бердянську, що одразу ж почали виповнювати замовлення Червоної армії з ремонту аеропланів, броньовиків та авто, відновились робота Мелітопольської та Олександрівської електростанцій, остаточно відремонтувались знищені залізничні колії. Продвідділам 13-ї армії було наказано зібрати 540 тон зерна, 82 дві тони м'яса та стільки ж фуражу, 20 тон жирів та 5 тон "ненормованих продуктів" лише у 10-денний строк. Через бюрократичність й непорядкованість радянських тилів та надто швидке розгортання бойових дій, це завдання виконаним не було, натомість частини мусили забезпечувати себе "експропріаціями" та відкритими грабежами ще більших масштабів. Не кращою була ситуація й на землях, зайнятих Руською Армією, частини козачої кінноти яких, залишившись пішими після евакуації із Новоросійська, забирали по населених пунктах абсолютно всіх коней; стихійно поширилися єврейські погроми. Задля зупинення мародерства та свавілля, в кожному полку Руської Армії було створено слідчі комісії з 5 офіцерів, що мали розслідувати випадки насильства військ відносно населення. У

частинах корпусу генерала Я. Слащова було створено інститут "цивільних частин" – штату цивільних агентів, що мав за мету створювати місцеві органи влади одразу ж після зайняття населених пунктів, тим самим значно зменшивши військових злочинів.

Тим часом, у зайнятих червоними частинами будь-яких уїзних або волосних центрів існували створені із командирів штабу та місцевих членів компартії або комсомолу революційні комітети. Ревкоми підпорядковувались Катеринославському губкому, однак, за умов нестачі коней, відсутності телеграфного зв'язку, надто активних бойових дій та перекритих махновськими загонами шляхів, вони мали всю повноту влади у регіонах.

Влада, яка тимчасово встановлювалася на території області, сприяла формуванню стандартних державних інститутів та проводила експериментальну діяльність із новими (наприклад, земельні реформи та реформи органів внутрішніх справ П. Врангеля). Яскравою рисою стала тенденція обох сторін щодо призначення на відповідальні посади саме українців, як засіб привернути прихильність населення. Дуже активну увагу в цей час приділялось і проведенню (в основному Радянською владою) пропагандистської та підпільної діяльності, на які витрачались величезні кошти. Крім того, і Руська армія, і РСЧА проводили радикальну боротьбу із бандитизмом й махновщиною, таким чином проводячи та повне роззброєння населення.

Загалом же, у сукупності із воєнними успіхами РСЧА, ця "лінія" завершилась остаточним та стійким затвердженням Радянської влади на території сучасної Запорізької області.

Крім того, Північно-Таврійська операція сприяла багатьом подіям у міжнародній політиці, зокрема, союзу Півдня Росії із Польщею та правлінням Директорії, причому П. Врангелем вперше за історію Білого Руху було офіційно визнано право УНР на автономію. Також, саме поразка Руської Армії змусила Британію остаточно відмовитись від подальшої підтримки антирадянських сил на території усієї колишньої Російської імперії.

Також, завдяки цієї операції, значною мірою було сформовано кордони УСРР на наступні 20 років, адже саме стрімкий наступ військ Руської Армії затримав та відволік значні сили РСЧА (загалом більше 200000 солдатів), у наслідок чого став однією з головних причин поразок Червоної армії на польському фронті, зокрема, під Варшавою, що сприяли підписанню Ризького миру у 1921 році.

Таким чином, Північно-Таврійська операція стала вирішальною подією кінцевого періоду громадянської війни в Україні 1918-1921 рр., чим серйозно вплинула на всі галузі життя України того часу, зумовивши перебіг її історії на багато десятиліть вперед.

Список використаної в роботі літератури та джерел:

1. Алекаев А. Н. Белые воины. Генерал Кутепов – Москва – 2009.
2. Аршинов П.Г. История махновского движения (1918-1921) – Запорожье – 1958 (Переиздание).
3. Блюхер В.К. Статьи и речи – Москва – 1963.
4. Врангель В.П. Записки – Минск – 2003 (Переиздание).
5. Долгополов А.Ф. Добровольческие десанты в Азовском и Черном морях. – Москва – 2003.
6. Дубинський В.І. В.М. Примаков – лицар Червоного козацтва – Москва – 1973.
7. Короливский С.М., Колесник Н.К., Рыбалка И.К. Гражданская война на Украине 1918-1920. Сборник документов и материалов в трех томах, четырех книгах. – Том 3, книга 3 – Киев, 1967.
8. Короливский С.М., Колесник Н.К., Рыбалка И.К. Гражданская война на Украине 1918-1920. Сборник документов и материалов в трех томах, четырех книгах – Том 3, книга 4 – Киев, 1967. – П.Н. Врангель. Записки. – книга 2 – Минск, 2003 (Переиздание).
9. Слащов-Крымский Я. А. Крым. 1920. – Москва, 2003 (Переиздание).

ПОВСЯКДЕННЕ ЖИТТЯ МЕШКАНЦІВ СМТ. ЧЕРКАСЬКЕ ТА СУМІЖНИХ ТЕРИТОРІЙ В РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Падалка Поліна, учениця 8 класу Черкаської загальноосвітньої школи І-ІІ ступенів Черкаської селищної ради Слов'янського району Донецької області, вихованка гуртка «Історичне краєзнавство» Донецького обласного центру туризму та краєзнавства учнівської молоді.

Керівник: Соколова Ганна Іванівна, учитель історії Черкаської загальноосвітньої школи І-ІІ ступенів Черкаської селищної ради Слов'янського району Донецької області, керівник гуртка «Історичне краєзнавство» Донецького обласного центру туризму та краєзнавства учнівської молоді.

В даній роботі, «Повсякденне життя мешканців смт. Черкаське та суміжних територій в роки Другої світової війни», автор Падалка Поліна Сергіївна висвітила життя місцевого населення в ході воєнних дій Другої світової війни (1941-1943 рр.) на конкретній території. В основу дослідження покладено краєзнавчі матеріали, зібрані учнями та вчителями Черкаської ЗОШ І-ІІ ст. в 60-90-х роках ХХ століття – на початку ХХІ ст.

Обрана тема є актуальною, так як сьогодні відбувається переосмислення подій Другої світової війни. Висвітлюються не тільки воєнні та політичні події трагічного лихоліття, а і життя пересічних громадян: їхній побут, суспільні стосунки між мешканцями, стосунки з представниками німецьких військ.

Мета роботи: на основі зібраних матеріалів гуртківцями Черкаської ЗОШ І-ІІ ст. дослідити повсякденне життя населення смт. Черкаське та суміжних територій в період Другої світової війни та переосмислити події з точки зору пересічного громадянина. Для вирішення даної проблеми було поставлено наступні завдання: систематизувати зібрані матеріали про повсякденне життя мешканців смт. Черкаське та суміжних територій; переосмислити події Другої світової війни; розкрити роль колективної пам'яті про воєнні події середини ХХ ст. на прикладі конкретних населених пунктів для збереження історичної правди для майбутніх поколінь. Об'єктом дослідження є краєзнавчі матеріали про повсякденне життя мешканців смт. Черкаське та суміжних територій, про події початку 40-х років ХХ століття. Предметом дослідження є стосунки різних верств населення, представників різних держав у вказаний період. Хронологічні межі дослідження: початок 40-х років ХХ століття. Під час дослідження використовувався проблемно-тематичний підхід. Методи дослідження: історичний, пошуково-дослідницький, хронологічний. Джерельна база: усні джерела: спогади та інтерв'ю жителів смт. Черкаське. Наукова новизна роботи: систематизовано зібрані матеріали про повсякденне життя населення смт. Черкаське та суміжних територій в ході Другої світової війни; переосмислено ці події з погляду пересічних громадян для збереження історичної правди; введено результати досліджень до наукового обігу.

Обрана тема, присвячена 75 річниці перемоги народів світу у Другій світовій війні, є актуальною. Ми не можемо зараз стверджувати, що вже все відомо про події війни середини ХХ століття, що вже не має білих плям. Зараз треба поспішати записати свідчення тих, хто ще пам'ятає ці події, щоб дійсно зберегти пам'ять про війну і перемогу. Сьогодні виявлено багато документів про вказані події, які до цього часу не були оприлюднені широкому загалу. Зібрані раніше свідчення можна прочитати під другим кутом, який розкриває війну не тільки з воєнного та політичного боку, а й з людського. Війна пройшла по долях багатьох людей з усією своєю жорстокістю, ненавистю та нелюдським відношенням до життя. Але мешканці нашого населеного пункту не втратили людські риси. Основними джерелами для написання даної роботи є

свідчення жителів смт. Черкаське про події початку 40-х років, записані у 60-ті-90-ті роки минулого століття учнями та вчителями школи; інтерв'ю зі свідками подій зафіксовані на початку ХХІ ст.

В колективній пам'яті селян мало відомостей про події вересня 1939 року. А от яким було 22 червня 1941 року ми можемо дізнатися зі спогадів Параски Гаврилівни Кононенко, бабусі Алли Марченко, співробітниці Черкаської бібліотеки, яка їх записала. «Як завжди, недільний ранок в Черкаському починався на селищному базарі: торгували хто чим міг. До речі, базарна площа і сьогодні на тому ж місці: торгують хто чим може. В сорокові роки на площі збиралися, аби послухати радіо, адже, приймача майже ні в кого не було. Раптово, ранковий гамір перервав схвильований голос голови селищної ради Кирила Жижченко: «Слухайте, люди, зараз будуть передавати екстрене повідомлення з Москви». Всі примовкли, із гучномовця звучав голос В. Молотова, наркома іноземних справ СРСР. Він говорив про напад Німеччини на країну СРСР, не приховував суворості правди про те, що всіх чекають важкі випробування і великі жертви. Не всі були на сільському майдані, і не всі зразу дізналися про те, що почалася війна. Багато з тих, що почув із гучномовця повідомлення В. Молотова, не повірив, поки не приїхали робітники з м. Краматорська з робочої зміни. На заводах скликали мітинги, на яких повідомили про те, що територія СРСР в стані війни з гітлерівською Німеччиною. Увечері вже не було чути радісного сміху та пісень. До кінця літа мешканці сіл слідували за подіями, які розгорталися на фронтах радянсько-німецької війни.

До приходу німецьких та румунських військ у Черкаському та Знаменці було тихо. Місцеві колгоспи ім. Ворошилова та «12 років РСЧА» продовжували працювати на жнивах. Чоловіків проводжали на фронт. З кожної сім'ї було взято, або батька, або сина. Першими на фронт мобілізовано Корнія Цимбала, Василя Дідевича, Бондаренко Михайла. На залізничній станції Шидлівська вантажили майно організацій і підприємств для відправки в евакуацію. Заняття у школі тривали до 29 вересня 1941 року. В той день німецький літак-бомбардувальник здійснив напад на станцію Шидлівську, де був вантажний потяг з морськими торпедами. В результаті сильного вибуху у всіх оселях повилітали вікна від вибухової хвилі. Вибух було чути до м. Краматорська. З другої половини жовтня 1941 року почалася евакуація населення з колгоспу ім. Ворошилова, який знаходився на Колгоспному Майдані (зараз вулиці Робоча, Березівська, Зелена на західній околиці смт. Черкаське). З населення першими було евакуйовано сім'ю Дем'яненко Івана Родіоновича та родини інших кваліфікованих робітників, які працювали у Краматорську.

25 жовтня 1941 року в село тихо і несподівано ввійшла німецька піхота з боку с. Привілля і далі просунулася на схід. В той же день вони зайняли м. Слов'янськ. Червоноармійці під час відступу підірвали залізничні мости, і цим самим припинили будь-яке сполучення залізницею. Із спогадів Романенко Миколи Миколайовича, які записала Степанова Л. в кінці 70-х років ми дізналися про вступ німецької піхоти у село: «Попереду колони німецьких військ їхав офіцер на білому коні, позаду мотоциклісти, військові автомобілі де була піхота, частина піхотинців йшла пішки. У всіх німецьких солдат позакочувані рукава, в руках автомати». В перші дні військових дій на території цих населених пунктів було вбито Гаїдамаку Галину Савеліївну. Вона поспішала, під час обстрілу, сховатися у підвалі. В цей же день німецькі війська захопили і село Прелесне. У перші дні окупації вони розстріляли дев'ять місцевих жителів. Серед них був і І. Ю. Шевченко – голова колгоспу у сусідньому с. Троїцькому. З селян почали стягувати великий грошовий і натуральний податки. За наказом коменданта у населення відібрали одяг та взуття. В селі встановили комендантську годину з 21 години вечора до 6 години

ранку. Було заборонено збиратися гуртом, співати пісень, освітлювати житло. Кожен житель, який досяг 14 років, підлягав загальній трудовій повинності. Згідно свідчень Моїсеєвої Нелі до Німеччини було вивезено близько 70 юнаків і дівчат.

Німецькі солдати та офіцери заходили в селянські хати, забирали одяг, взуття, харчі. Солдати боялися наступаючих холодів, так як були в легкій літній формі і не соромилися одягати поверх пілоток жіночі хустки. З сараїв виводили корів, поросят. Курей різали прямо на місці і несли на свою кухню, тобто, брали все, що можна взяти. Із міст Слов'янська та Краматорська в село потяглися біженці. Вони вимінювали свої речі на продукти харчування. По іронії долі, під час воєнних дій 2014 року в Черкаське потяглися знову біженці (переселенці) з Краматорська та Слов'янська. Вони були здивовані і раді, одночасно, тому, що в сільських крамницях є хліб. У цей рік Черкаське прийняло не одну тисячу переселенців і перетворилося на «портове місто». У листопаді 1941 року німецькі солдати довідалися, що у Цимбала Василя Ларіоновича є мед. Звісно, він заперечував цей факт. Тоді, його викликали в комендатуру та побили нагайками.

Не всі німецькі солдати хотіли воювати проти радянських людей. Про цей факт пише Степанова Л. Під час спілкування з місцевими жителями вони скаржилися що їх відправили на фронт силоміць. Місцеві жителі пригадують про те, що були солдати, які ділилися з людьми, пригощали дітей смаколиками, які отримували з Німеччини, розмовляли з людьми, як з людьми.

Із інтерв'ю з Виприченко Валентиною Андріївною, колишнім директором Черкаської ЗОШ I-II ст. Черкаської селищної ради, ми дізналися про стосунки місцевих жителів та німецького контингенту у даному населеному пункті. Родина Валентини Андріївни – родина Проценків – в червні 1941 року переїхала з Краматорська до с. Черкаське. Батька Проценко Андрія 1907 р. н. призвали до лав Червоної Армії. Сім'я переїхала до матиного брата Федора Никодимовича Онищенка 1907 р. н., який проживав по вулиці ім. К. Лібкнехта (зараз вул. ім. Л. Бикова). В сім'ї було троє дітей: Віра 1931 р. н.; Валя 1936 р. н.; Женя 1938 р. н. Мати Серафима Никодимівна 1910 р. н. (по вуличному Сара) пішла працювати в колгосп. Платили за трудовні.

Після того, як в село ввійшла німецька піхота, німецьке командування переселило мешканців з хат у підвали. Про те що то була піхота, ми зрозуміли з кольору військової форми – зеленого. В хаті Онищенків було облаштовано штаб, а в дворі встановлено польову кухню. Матиного брата Федора 1907 р. н. не призвали до лав Червоної армії, так як у нього була виразка шлунку і він разом з жінками і дітьми ховався у підвалі. Сусідка Марфа видала цей факт німецькому командуванню. Прийшов німецький солдат і сказав, що у вас негарна сусідка. Він запропонував забрати дядька Федора, вивести за село і там зробити три пострілу у повітря. Сусідка знову повідомила німецькому керівництву що солдат не вбив Федора. Тоді Федору німці запропонували посаду старости, але він відмовився. Після звільнення села Червоною армією революційний військовий трибунал засудив матиного брата до 10 років ув'язнення. З в'язниці він вже не повернувся. Родині повідомили, що помер.

Серед німецьких солдат Валентина Андріївна запам'ятала Едвіна. Він приносив до підвалу рисову кашу з м'ясом. Коли Едвін почув, що маму Серафиму називають «Сарою», то заборонив так говорити. Сара – єврейське ім'я і він розумів, що матір можуть депортувати до німецького концтабору для єврейського населення. Сказав: «Хай буде Катя» і, таким чином, врятував матері життя. Едвін казав «Гітлер капут! Сталін капут!». Матиного брата Федора він називав «Іваном», бо так німці називали всіх радянських чоловіків, не розрізняючи при цьому не тощо імен, а і національностей. Не було різниці у їхній уяві між росіянами та українцями, всі були росіянами. Сім'я жила за

рахунок городини та молока, яке приносила мамина сестра Марфа. Німці корову у цієї жінки не забрали. Одного разу, у малої Валі нагноїлася рука. Солдати, які мешкали на подвір'ї Онищенків, направили Серафиму і Валю до німецького лікаря на Слободу (зараз вул. Свобода). До цього лікаря, ім'я якого Валентина Андріївна не пам'ятає, зверталось багато місцевих жителів. До сьогоднішнього дня старожили села пам'ятають про нього. Лікар розрізав гнійний нарив, наклав пов'язку з ліками, попрохав за це 0,5 л молока та 10 яєць. Так німецький лікар, воюючої фашистської Німеччини, врятував руку маленькій радянській дівчинці під час протистояння не стільки воєнного, скільки ідеологічного. Валентина Андріївна думає, що лікар так вчинив тому, що давав клятву Гіппократа, а може думав, що в скрутну годину і його дитині хтось допоможе. Коли село бомбили з «Катюш» під час Ізюмсько-Барвінківської наступальної операції, то німецькі солдати теж бігли у підвал: у одного нога в шапці, у іншого тільки один черевик. На Новий 1942 рік солдати отримали подарунки від родичів: шоколад, яблука, галети та інші смаколики. Німецькі солдати приносили солодощі дітям. Мабуть, таким чином, вони вітали своїх власних дітей з Новим роком. Валентина Андріївна і досі пам'ятає ті мерзлі яблука, загорнуті у паперові серветки. По краях серветки було намальовано гілочки ялинки. Мала Валентина тоді вперше побачила паперові серветки.

Із інтерв'ю з Гончаровим Іваном Андрійовичем 1931 р. н., який проживає по вул. ім. С. Кірова (зараз вул. Молодіжна), ми дізналися про те, як вирішувалося земельне питання в період окупації. Під час цих подій йому було 10-11 років. Стосунки з німецьким контингентом були непогані. По їхній вулиці, у хаті його дядька, був штаб. Німецьке командування зібрало населення і запропонувало зберегти колгосп. Місцеві жителі повинні були обробляти колгоспну землю всією общиною і п'ятдесят відсотків врожаю віддавати німцям, решту могли залишити собі. Особливих планів німецьке командування не ставило. Місцеві жителі обробляли і свої городи, і з них, теж, харчувалися. Техніки ніякої не було, всі роботи виконували вручну. Майно колгоспу «12 років РСЧА» пограбували самі ж жителі. Іван Андрійович вважає, що при німцях було навіть краще. До речі, німецьке командування проводило політику направлену на те, щоб привернути на свою сторону місцеве населення.

Таким чином, автор роботи «Повсякденне життя мешканців смт. Черкаське та суміжних територій в роки Другої світової війни» разом з науковим керівником систематизував зібрані раніше свідчення учнями школи (Черкаської ЗОШ I-II ст. – Черкаської ЗОШ I-III ст. №2 – Черкаської СШ №2), про життя, побут, заняття, стосунки в період Другої світової війни на початку 40-х років минулого століття. Автор встановив, що сьогодні вже не має багатьох живих людей, які були свідками та учасниками тих подій. Наявність досить великої кількості архівних матеріалів про події тієї війни в даній школі свідчить про систематичну роботу пов'язану з дослідженням даного питання у різні роки. Вивчення питань радянсько-німецької (Великої Вітчизняної війни) почалося ще в сорокові роки ХХ століття. Не можливо зараз не маючи ніякої джерельної попередньої бази взагалі вести пошук по даному напрямку. Завдання автора полягало в тому, щоб досліджуючи зібрані вже джерела висвітлювати події з точки зору історичної правди. Звичайно, в роботах учнів попередніх років, було багато ідеологічних нашарувань радянської тоталітарної системи. Не завжди, в той час просту людину, взагалі, можна було побачити. Автор дослідив не тільки життя, побут, заняття місцевого українського населення так і життя німецьких солдат на вказаній території (західна частина Слов'янського району). Було здійснено спробу переосмислити історію повсякденного життя в умовах військових дій радянсько-німецької війни з точки зору цивілізаційного підходу (дотримання прав людини в умовах воєнного конфлікту). Автор

дослідив стосунки місцевих мешканців в різних ситуаціях та обставинах, стосунки місцевого українського населення і окупаційного німецького населення. На основі цих пошуків автор зміг розрізнити декілька ракурсів у стосунках цього періоду. На початку 40-х років минулого століття життя простих людей почало налагоджуватися, після досить важких 30-х років. В житті, і в праці з'являється певний сенс. Прихід окупаційних німецьких військ у 1941 році зламав звичний спосіб життя населення і приніс певні корективи. Німецькі солдати і офіцери на вказаній території мали різні погляди на події в яких вони приймали участь, і тому, по-різному відносилися до місцевих мешканців: від підтримки і допомоги до жорстоких розправ і мародерства.

Список використаних джерел та літератури:

1. Інтерв'ю з Виприченко Валентиною Андріївною 1936 р.н., записане 7 грудня 2015 р. у смт. Черкаське Слов'янського району Донецької області.
2. Інтерв'ю з Гончаровим Іваном Андрійовичем 1931 р. н., записане 7 грудня 2015 р. у смт. Черкаське Слов'янського району Донецької області.
3. Кузьменко Н., Соколова Г. Нацистські злочини на території Слов'янського району Сталінської (Донецької) області в 1941-1943 роках. – Південно-Східна Україна: зі стародавності в XXI століття [Текст]: збірник пошуково-дослідницьких робіт IX Всеукраїнської історико-краєзнавчої конференції учнівської молоді (місто Святогірськ, 25-27 листопада 2016 року) / відп. ред. Г. В. Колісник. – Краматорськ: [б. в.], 2016.– с.193-195.
4. Спогади Кононенко Параски Гаврилівни, яка проживала за адресою вул. Молодіжна, 48 смт. Черкаське Слов'янського району Донецької області Записані Марченко Аллою Миколаївною у 1997 р. у смт. Черкаське Слов'янського району Донецької області.
5. Спогади про Другу світову війну записані учнями Черкаської СШ №2 у 70-80-ті роки ХХ століття: Білоусовим В., Довгополовою Т., Моїсеєвою Наталією, Моїсеєвою Неллею, Оніпченко В., Степановою Л., Тесленко Л. (запис 20 листопада 1981 року) під керівництвом учителя історії Чергінець Антоніни Йосипівни.

ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК ПІВДЕННО-СХІДНОЇ ВОЛИНИ У XVIII СТОЛІТТІ

Петрик Анна, учениця 8 класу Великомедведівської гімназії Судилківської сільської ради Шепетівського району Хмельницької області.

Керівник: Борилюк Дмитро Петрович, вчитель історії Великомедведівської гімназії Судилківської сільської ради Шепетівського району Хмельницької області.

Територія Волині має свою багатовікову історію, звичаї та традиції. У давнину цей регіон входив до складу Польщі (Речі Посполитої), що й зумовило його своєрідний розвиток та соціально-економічні зрушення.

Актуальність наукової роботи полягає в тому, що історичне минуле краю, тобто, Південно-Східної Волині зараз залишається маловивченим. Крім того, для мене особисто, а також для всіх, хто вивчає історію, цікаво дізнатися: як жили, як господарювали, що вирощували, якими ремеслами займалися українці 2-3 століття тому.

Хронологічні межі нашого дослідження охоплюють час з початку 18 століття – період, коли територією краю володіє князівський рід Сангушків, і до кінця 18 століття: це поділи Польщі й включення моєї Батьківщини до складу Російської імперії.

Мета даного дослідження полягає у розкритті основних тенденцій економічного розвитку мого краю в окреслений період.

Розкриття поставленої мети передбачає вирішення таких завдань:

1) проаналізувати розвиток економічного життя, ремесел та промислів, а також торговельних відносин;

2) дослідити функціонування магнатського фільваркового господарства у краї в даний період.

Методи наукового дослідження. Ми використовували загальнонаукові методи пізнання: аналіз та синтез (при опрацюванні різних джерел). Крім того, в роботі застосовані принципи історизму та об'єктивного підходу до джерел.

При написанні роботи також було використано історичні методи дослідження: хронологічний, порівняльно-історичний. За допомогою них було проаналізовано проблемні питання даного дослідження, зокрема, окреслено основні тенденції розвитку краю у XVIII столітті.

Українські, а в більшій мірі, польські магнати, вбачали в нашому регіоні джерело майбутньої економічної та станової могутності. Скуповуючи значні земельні наділи, організовуючи господарства з виробництвом та реалізацією продукції, заможні роди намагались використати розвиток торговельно-грошових відносин того періоду у власних інтересах.

Економічне життя краю у XVIII столітті мало чим відрізнялося від усіх процесів, які відбувалися на Волині в цілому. Воно ґрунтувалось на принципах та нормах розвитку ремесел, кустарних промислів, виробництва товарів широкого вжитку.

Як правило, ремесла широко розвивалися саме у містах та містечках. Їхній розквіт був тісно пов'язаний із міськими поселеннями: зведення та поновлення міських укріплень, житлових та господарських споруд, гребель, мостів, а також, забезпечення міського побуту не обходилося без ремісників. Внутрішній ринок краю функціонував на засадах товарообміну між містом і селом, тобто збут продукції для ближніх сіл сприяв розвитку товарно-грошових відносин.

Розвиток ремесел у містах та містечках значно збільшував доходи їхніх власників, насамперед, за рахунок податків з ремісників та торговців, плати за право проїзду містом, за місце на ринку тощо. Тому період, починаючи ще з XVII століття, характеризувався піднесенням й вдосконаленням ремісництва. Виокремлюються нові, вузькоспеціалізовані галузі виробництва.

Аналізуючи джерела, ми підрахували, що в кінці XVII – у XVIII столітті в м. Шепетівці нараховувалось 22 ремісники; у м. Слауті – 32 ремісники; у м. Судилкові було 24; в Полонному – 194 ремісники.

Одним із найбільш поширених видів ремісничо-промислової діяльності на селі було ткацтво. Ткацтво, як різновид праці, що у більшості випадків не вимагала великого вміння та навичок, здебільшого було поширене поза рамками цехової організації в селах та містечках.

На Волині ткацтво було розвине в селах тому, що міське виробництво сукна й полотна далеко не могло задовольнити попиту селянства. Ще однією з розвинутих галузей ремесла на селі було керамічне виробництво, тобто гончарство. Воно було широко поширене в регіоні, оскільки без посуду не обходилося жодне селянське господарство. Також на гончарні вироби існував постійний попит на ярмарках та міських торгах. Організація гончарного промислу була нескладною і недорогою, а технологія виробництва – простою.

У нас виготовляли: глечики, миски й полумиски, горшки, макітри, декоративний посуд, черепицю, дитячі іграшки та інше.

Список сільських ремесел досліджуваного періоду можна доповнити ще такими галузями як ковальство, шевське і кравецьке ремесло, бондарство (*робили дерев'яні діжки*) (див. додаток 6). Усі вони в цілому задовольняли потреби сіл й, крім того, значна частина виготовленої продукції йшла на реалізацію на внутрішній ринок.

Розвиток краю у XVIII столітті невід’ємно був пов’язаний з торговельними відносинами. Торгівля в даний час була представлена розгалуженою мережею, охоплюючи як внутрішній ринок, так і зв’язки з іноземними державами. Це були торги, міська дрібна торгівля (для означення якої можна взяти слово «базар»), ярмарки. Центром торговельного життя був ринок.

Домінуючою формою товарообміну над ринками, крамницями, дрібною торгівлею був ярмарок. Ярмарки були одним з найважливіших привілеїв, які держава чи власники надавали містам. Зазвичай вони проводились два чи три рази на рік і, як правило, в дні релігійних свят.

На ярмарки приїздили торговці, ремісники, сільське населення – «християни та євреї», – не тільки з навколишніх теренів, але й з віддалених місць, а також іноземні купці.

Нам вдалося дослідити, що у XVIII столітті в містечку Славуті було 2 великих ярмарки щорічно. У м. Шепетівці ярмарки відбувалися 1 січня, у червні й кінці жовтня – на початку листопада, а великі торги проводились у щонедільні дні. У 1766 р. право двох 4-тижневих ярмарків отримало м. Полонне

Зазвичай, в даний період у поселеннях Південно-Східної Волині продавали місцеві та привізні товари: м’ясо, хлібні вироби, ремісничі вироби із шкіри, заліза дерева, глини, тканини, хутро. Селяни продавали худобу, птицю, зерно, пряжу для особистих та промислових потреб місцевим ремісникам, а також перекупникам, котрі займалися вивозом та перепродажем продукції. На отримані кошти селяни купували, насамперед, предмети для власного використання: одяг, взуття, необхідні вироби із заліза, глини, іноді хліб вищого гатунку, спиртні напої тощо.

Поза тим, широко практикувався продаж товарів іноземного виробництва (насамперед, із Західної Європи). До нас в той час привозили чимало дорогої матерії (оксамиту, атласу), посуду, тканин, виробів з металу, скла, шкіри.

При дослідженні економічного розвитку нашого регіону варто окремо охарактеризувати наявність та стан такого багатогалузевого господарства як фільварок

В окреслений хронологічний період до фільваркового господарства краю входили орні землі, мисливські угіддя, пасіки, луки, ліси, млини, ставки, місця рибної ловлі, а провідними галузями було землеробство, городництво і садівництво.

Аналізуючи механізми ведення фільваркового господарства, перш за все, необхідно провести характеристику земельних угідь, посівів зернових культур, врожайності тощо. В даному випадку, усі основні роботи виконувалися залежними селянами та їхнім інвентарем, що було зумовлено відбуванням повинностей на користь власника землі.

Проводячи дослідження, ми з’ясували, що в землеробстві переважало трипільля: це озимий клин (переважно посіви жита та пшениці), яровий клин (овес, ячмінь, просо, гречка) і третю частину землі залишали незасіяною («під пар»). Таким чином, кожне поле два роки поспіль засівалося, а на третій рік відпочивало.

Фільварки відрізнялися за своїми розмірами, про що свідчить кількість посіяного та зібраного врожаю. Посіяне зерно міряли осьмаками (осьмака дорівнювала 40 міркам зерна або приблизно 16 кг).

Зазвичай, перед посівом, адміністрація фільварку мала визначити та повідомити найбільш сприятливі місця для посіву тієї чи іншої культури. У відповідний час (для озимини це була середина серпня, для ярових – початок березня) земля оралася ралом та боронувалася. Сіяли зерно вручну, а після посіву знову орали та боронували для того, щоб зерно «не лежало зверху».

Ми виявили, що, як правило, озимі жали серпами (на Волині за день панщини слід було нажати одну копу – 30 снопів.

Частина зібраного хліба до обмолоту зберігалась в клунях, більшу ж частину хліба складали в скирди чи стоги. Молотьба зерна відбувалась у стодолах чи токах.

Молотили взимку, при нормі панщини – 30 снопів в день. Вимолочене та очищене зерно поділялося на три сорти: вищий сорт, середній та низький. Зерно зберігали у коморах, котрі будували з хорошого дерева, із дерев'яною підлогою та стелею. Мололи зерно в панських млинах. Частину його, в порядку відбуття панщини, селяни мали переробляти в крупу

Хоча на Південно-Східній Волині в цілому, і на досліджуваній території зокрема, ґрунт та клімат сприяли розвитку зернових культур, проте, врожаї, в загальному, були низькими. Неврожаї траплялися часто: неврожай раз в три роки рахували нормальним.

Ми дослідили, що крім землеробства у нашому краї розвивалось городництво. Воно задовольняло внутрішні потреби фільварку та панського двору. Кількість городів складала від одного до семи-восьми у кожному фільварку. На них сіяли та садили овочі для потреб господарства. Зокрема, поблизу магнатського маєтку м. Шепетівки були три городи, які забезпечували продуктами власника та управлінський апарат маєтку. Тут вирощували капусту, моркву, цибулю, огірки, горох, ріпу. Доглядав за городом спеціаліст – огородник, котрий отримував плату грішми та продуктами.

У деяких фільварках були плодові сади. Тут, як правило, культивувались яблуні, груші, сливи, вишні.

Також у нас було розвинуте млинарство. Відповідно, й були мельники, власники млинів, які здійснювали помол зерна і для міщан, і для селян. Зазвичай, третину доходу від помолу зерна отримував мельник, решту – пан. Плату за обмолот зерна встановлював феодал.

Окремо серед галузей у фільварках можна виділити ставове господарство. Стави були одним з основних джерел збагачення магнатів, оскільки: „ ... розплід риби, а, особливо, коропів у ставках вважався одним із найбільш прибуткових занять для землевласників...”. Риба розводилась для споживання у самому господарстві та на продаж.

В ході дослідження нам вдалося дійти до таких висновків. Економічний розвиток краю у XVIII столітті характеризувався великою кількістю форм та напрямків. Насамперед, варто наголосити, що головними осередками ремісничої діяльності продовжують залишатися міста і містечка.

Ремісники виготовляли необхідні речі та знаряддя для повсякденного життя населення.

Розвиток нашого краю у XVIII столітті невід'ємно був пов'язаний з торговельними відносинами. Торгівля в даний час була представлена розгалуженою мережею, охоплюючи як внутрішній ринок, так і зв'язки з іноземними державами. Це були торги, міська дрібна торгівля, а також ярмарки.

Фільваркове господарство Південно-Східної Волині в окреслений період було представлене цілим комплексом взаємопов'язаних галузей й напрямків. Базовані на праці залежного населення, фільварки давали змогу виготовляти сільськогосподарську продукцію та реалізувати її на ринках збуту, приносячи значні прибутки магнатам.

Фільваркові господарства краю забезпечували панування магнатів в регіоні й були ефективним засобом підкорення та визиску населення. Основними галузями господарства було землеробство, скотарство, млинарство, ставове господарство.

Список використаних джерел:

1. Балух В.О. Фільварки Пізньосередньовічної Польщі / В. О. Балух. – Чернівці, 1999. – 378 с.
2. Баранович О. І. Нариси магнатського господарства на півдні Волині у XVIII ст. / О.І. Баранович – К., 1930. – 132 с.
3. Баранович А.И. Магнатское хозяйство на юге Вольни в XVIII в. / А.И. Баранович. – Москва, 1955. – 182 с.
4. Баранович А.И. Украина накануне освободительной войны середины XVII в.: социально-экономические предпосылки войны / А.И. Баранович. – Москва, 1959. – 192 с.
5. Мазуркевич Й.Ф. Наш край в другій половині XVIII ст. / Й.Ф. Мазуркевич // Минуле й сучасне Волині. – Луцьк, 1985. – С. 129-132.
6. Маркина В.А. Магнатское поместье Правобережной Украины второй половины XVIII в. / В.А. Маркина. – К., 1961. – 232 с.
7. Тхор В.І. Соціально-економічний розвиток міст Південно-Східної Волині у XVIII ст. / В.І. Тхор // Південно-Східна Волинь: освіта, наука, культура. – Хмельницький, Шепетівка, 1995. – С. 140-142.

ІСТОРІЯ ПОЯВИ ТА ІСНУВАННЯ ВУЗЬКОКОЛІЙКИ СЕЛА ЧКАЛОВЕ НОВОТРОЇЦЬКОГО РАЙОНУ ХЕРСОНСЬКОЇ ОБЛАСТІ (1942-1976 рр.)

Піндзін Владислав, учень 10 класу Чкалівської загальноосвітньої школи I-III ступенів Новотроїцької районної ради Херсонської області.

Керівник: Цапко Жанна Анатоліївна, учитель іноземної мови Чкалівської загальноосвітньої школи I-III ступенів Новотроїцької районної ради Херсонської області.

Сучасний період державного будівництва України супроводжується зростанням ролі історичних знань, підвищенням інтересу до практики й досвіду минулих років. Саме через краєзнавчі дослідження необхідно підтримувати інтерес різних верств суспільства до витоків і першоджерел своєї історії, до вивчення рідного краю, історії міст і сіл.

Об'єктом дослідження постає історія створення та існування вузькоколійки села Чкалове Новотроїцького району Херсонської області в контексті історичного розвитку Херсонщини.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період з 1942 по 1976 рік, від моменту заснування вузькоколійки до закінчення її існування.

Для написання роботи були використані методи: конкретно-пошуковий (для аналізу та систематизації джерел з проблеми), інтерв'ю (для порівняння архівних матеріалів зі свідченнями сучасників), порівняльний (для виокремлення характерних рис життя суспільства у воєнний та післявоєнний період).

У статті використані матеріали Державного архіву Херсонської області, спогади останнього начальника, диспетчера, дітей працівників вузькоколійки. Ці матеріали дають можливість оцінити історію створення та час існування вузькоколійки з погляду звичайного пересічного громадянина села, а це, на мою думку, особливі та цінні спогади для молодого покоління.

Практичне значення даного дослідження полягає у можливості використання матеріалів на уроках з історії рідного краю першої половини ХХ ст.

В часи радянсько-німецької війни (1941-1945 рр.) мирну працю хліборобів Таврії було перервано. Жителі села, здатні нести службу в армії, пішли на фронт. Всі, хто залишився, збирали врожай та відправляли в евакуацію зерно, худобу і техніку, яка не було задіяна в армії.

12 вересня 1941 р. німецькі війська увійшли на територію села Чкалове. З перших днів окупанти почали встановлювати "новий порядок". Багато жителів села вивозилися німцями спочатку на будівництво Керченських військових укріплень, а потім

відправлялися до Німеччини на важкі фізичні роботи (остарбайтери). Фашистам потрібна була робоча сила і тому дуже багато людей пригнали на окуповану територію з різних областей України (особливо з Донецької). Селили їх у бараках по 3-4 сім'ї в одній кімнаті. З ранку до вечора загарбники змушували працювати всіх, від малого до великого. Восени 1942 року німці забрали у селян майже все зерно, яке вони заробили до війни, залишали лише трохи для харчування.

У ті далекі 1940-і роки шосейних доріг не було, і машини не в змозі були перевозити зерно, часто застрягали на дорогах в багнюці. Тому потрібен був новий вид транспорту, який за будь-якої погоди міг функціонувати. З 1942 р. на “новій території” німці розпочали будівництво вузькоколійки для того, щоб якомога швидше і більше вивезти зерна з найближчих сіл до Німеччини. Було розраховано, що дорога проляже від Каховки до Новоолексіївки (станція широкої колії) із зупинками в селах Заозерне та Чкалове.

Швидким темпами залізниця була побудована. Працювали вони і вдень, і вночі. Спочатку робили земляний насип-полотно, а на нього наклали рейки на металевих шпалах (рейки вироблялися в Німеччині на заводі Круппа).

Вже на початку 1943 р. ця залізниця проходила через Маячку, Новотроїцьке, Чкалове, Софіївку, Яновку до Червоного (Красного) Перекопу (сьогодні – Зелений Під) Каховського району. З села Чкалове була побудована гілка на Асканію-Нова (24 км), Осінній Потік і до станції Каланчак (по дільниці Джанкой – Цюрупинськ (нині – Олешки). Зі станції Новотроїцьке була гілка до села Громівка (22 км). Через те, що вузькоколійка будувалась поспіхом, на ній відбувалося багато аварій. Вагончики під час дощів сходили з рейок і перевертались.

Під час відступу німці підпалили всі ангари з зерном, але мешканці села встигли загасити вогонь та зберегти зерно. Також при відступі, в жовтні 1943 р., окупанти встигли підірвати частину колії. Але вона була повністю відновлена місцевою владою, якій перейшла вузька колія після звільнення території від загарбників.

Місцева влада все переробила так, як на широкій колії: зробили баластову призму, рейки уклали на дерев'яні шпали. Залізниця була артерією цього краю. Нею вивозили зерно, овочі, тварин, а привозили в села зі станції Новоолексіївка деревину, дошки, вугілля, пісок, в цистернах пальне, відходи від буряків (жом) для тварин тощо.

Вузькоколійка відіграла велику роль в підготовці визволення Криму. Осінь, зима і весна в 1943-1944 рр. були дощовими, і танки рухались дуже повільно, коні грузили в багнюці, тому перевезення усіх видів боєприпасів відбувалося вузькоколійкою двох- і п'ятитонними вагонами, а замість локомотивів по рейках йшли солдати і за допомогою шестів штовхали вагони. Залізниця за роки свого існування часто змінювала своїх господарів: з 1943 р. вона належала Сталінській залізниці, а згодом – Придніпровській (спочатку Мелітопольському, а потім Кримському відділу). У 1960-х рр. вагонна дільниця, під керівництвом залізничника І.М. Буханика, щоденно перевиконувала державні завдання і займала одне з перших місць на Кримській залізниці. На станціях Новотроїцьке, Громівка, Чкалове, Яновка, Софіївка були побудовані і підв'язані до вузькоколійки хлібоприймальні пункти загальною ємністю до 240 тис. тонн. На станції Новоолексіївка ще до війни був побудований елеватор, потім він був реконструйований у хлібокомбінат, до якого вузькоколійка й вивозила зерно з глибинок. До станції Новоолексіївка тягнулися хлібні вантажопотоки, а в зворотному напрямі – вугілля, ліс, дошки, добрива, пісок, промислові товари, меблі, шифер. Середньорічний вантажообіг вузькоколійки становив 120-130 тис. тонн, рентабельність її складала 15-18% навіть після того, як у 1960 р. була побудована шосейна дорога Генічеськ – Херсон (ця автомагістраль точно повторювала напрямок вузькоколійки), вантажопотік не зменшився, тому що

тариф по залізниці був у 1,5-2 рази дешевше, ніж по автомагістралі.

У селі Чкалове в повоєнні роки було збудовано два депо – вагонне та локомотивне, диспетчерське управління, кондукторський резерв, а також резерв провідників і пункт технічного огляду.

Ця вузькоколія проіснувала до грудня 1976 року, коли за наказом МШЗ в була ліквідована як зношена і непридатна до експлуатації. Усіх працівників залізниці було звільнено з улюбленої роботи, закрили депо, пункт технічного огляду. Залізничники змушені були переходити на іншу роботу, проте й досі з сумом в серці згадують вузькоколіяку.

Тож, з початку 1940-х рр. з південного-сходу на північний-захід територію району перетинала вузькоколія, яку збудували німці заради вивезення зерна з сіл району до Німеччини. Потяг став основним транспортним засобом, який за будь-якої погоди зв'язував село з великою залізничною колією та станцією Новоолексіївка. Вузькоколія стала важливою транспортною артерією даної території. Саме з нею пов'язане життя багатьох мешканців села упродовж тридцяти п'яти років.

СУЧАСНА МОЛОДЬ НА ЗАХИСТІ ДЕРЖАВИ

Пліска Анастасія, вихованка гуртка «Історичне краєзнавство» Будинку дитячої та юнацької творчості Казанківської селищної ради Казанківського району Миколаївської області.

Керівник: Матвєєвич Валентина Георгіївна, керівник гуртка «Історичне краєзнавство» Будинку дитячої та юнацької творчості Казанківської селищної ради Казанківського району Миколаївської області.

Наше життя – це дорога, яка то стелиться рівно, не маючи жодних перешкод, то іноді – це вузька стежина, що в'ється, гублячись поміж трав; а то і довгий тернистий шлях, яким необхідно пройти, адже звернути нікуди.

Протягом усієї багатовікової історії нашої Батьківщини народ перш за все цінував вірність Вітчизні, мужність і відвагу героїв, що боролися за торжество добра і справедливості.

Не так багато років минуло з часів Другої світової війни, але рани кровоточать і досі, зберігаючи у пам'яті подвиги батьків і дідів. Та війна не обійшла нашу державу і тепер. Сьогодні на нашу рідну землю прийшло нове лихо-біль утрат в зоні АТО. Тому і **тему** обрали досить актуальну і полягає вона в розкритті, збереженні і донесенні до прийдешніх поколінь величних подвигів звичайних юнаків, що жили і виростили серед нас, у роки не оголошеної війни, а саме – у вивченні життєвого шляху Андрія Горбаня.

Об'єктом дослідження стала доля нашого юного земляка, який не задумуючись у важкий для країни час став на захист її кордонів та спокою народу.

Метою дослідження є аналіз, систематизація та узагальнення даних щодо діяльності подій на сході нашої країни і неоціненого внеску в їх розвиток нашої молоді..

Новизна роботи полягає в спробі розкрити внесок нашої молоді у боротьбі з сепаратистами в неоголошеній війні та виховання почуття патріотизму у сьогоdnішнього покоління, зміцнення духовної єдності поколінь, виховання гордості за свою країну, за співвітчизників, які не шкодуючи свого життя, стояли на захисті миру у нашій державі на прикладі життя молодшого сержанта – Андрія Вікторовича Горбаня.

Йдуть кращі на неоголошену війну, боронять Батьківщину справжні патріоти, вони відчувають власну відповідальність за майбутнє держави, за те щоб підступний ворог не прийшов у їхні домівки, до їх матерів, дітей...

Такі хлопці впевнені в собі у мирному житті та безстрашні в бою за світле майбутнє своєї держави. Україна – ненька, маючи таких синів, не залишиться під ярмом і гнітом чужинців, а український народ пишається своїми співвітчизниками.

Саме таким був Андрій Вікторович Горбань, випускник 2010 року Миколаївської загальноосвітньої школи. Патріотом виховала його мама, Горбань Тетяна Станіславівна, вчитель української мови та літератури, дала крила для польоту у самостійне життя, благала Бога про кращу долю для сина... Але неблаганна смерть підкосила Андрія у самий патріотичний момент його бойової юності.

Андрій Вікторович Горбань – молодший сержант, командир відділення 79-ї окремої аеромобільної бригади Збройних Сил України. Народився 24 січня 1993 року в селі Миколаївка Казанківського району Миколаївської області у родині Віктора та Татяни Горбань.

1 вересня 1999 року малий Андрій пішов у перший клас. Шкільні роки пройшли, як і в будь-якого сільського хлопчини. Андрійко завжди був активним, товариським. Він взагалі був веселої вдачі, і, коли пішов до школи, приймав участь у художній самодіяльності: танцював, читав гуморески П.П. Глазового. Гарно у нього виходило, грамотно і легко – грамоти на конкурсі гумору неодноразово здобував. З ним було легко спілкуватися, він був ширий, відкритий. Любив фотографуватися, не боявся виглядати на тих фото якимось не так. А чого боятись, коли чиста душа у людини...

Так і пронеслися оті дитячі і шкільні роки – дуже швидко на очах у всіх. Поряд з будинком луг, на якому, до речі, хлопчаки часто грали у «війну», лише грали. Хто ж знав, що юності в Андрія фактично не буде – юність забере ота клята війна...

Всього було у шкільні роки, як і в кожній дитини. Але Андрій ніколи не забував, що мама-вчителька цієї школи, а тому поводити себе потрібно відповідно, і, не дивлячись на легкість свого характеру, від самого дитинства був серйозним і відповідальним, адже рано втратив батька.

У 2010 році закінчив Миколаївську загальноосвітню школу. Вступив до Миколаївського національного державного університету імені В.О. Сухомлинського на факультет фізичного виховання.

В юності легких шляхів не шукав, і коли прийшла пора йти до лав збройних сил – пішов. У 2012-2013 роках проходив строкову військову службу в 79-й окремій аеромобільній бригаді Високомобільних десантних військ Збройних Сил України (військова частина А0224, місто Миколаїв). А хто ж з хлопчаків не марив повітряно-десантними військами? Андрій був не виняток. Тому після армії він вступає на контрактну службу до тієї ж 79-ї бригади на посаду командира відділення. Тут у нього з'являється багато друзів, з якими він не розлучався і під час війни.

3 весни 2014 року брав участь в антитерористичній операції на сході України. Був учасником боїв за Саур-Могили, місто Іловайськ Донецької області, Донецький аеропорт.

Всі друзі засвідчили, що з ним було легко спілкуватися на будь-яку тему. І в той же час підкреслювали, що Андрій завжди дотримував свого слова, завжди вчасно приходив на допомогу. Надійність – це основна його риса і під час навчань на полігонах, і вже в обставинах реальної війни. Сталося так, що юності в тому понятті, як ми це розуміємо, в Андрія не було – цей час припав на війну. 79-ці з самого початку доводилося дуже важко. Миколаївські десантники знаходились на території, що простягалась вузькою смужкою вздовж українсько-російського кордону. З Росії їх постійно обстрілювали із «Градів» та «Смерчів», а ззаду знаходилися незаконні озброєнні формування ДНР-ЛНР. Було прийнято болісне рішення виводити десантників із цієї небезпечної зони. Та виходити вже довелося з боями в умовах, коли вже фактично сформувався так званий Південний

або ж Іловайський котел. Вже тоді 79-а і підрозділ, де воював Андрій, проявили свої найкращі риси воїнів біля Амвросіївки. Потім був нетривалий відвід на ротацію. Але вже тоді розгорталася ще одна драма цієї війни – битва за Донецький аеропорт.

В аеропорт 79-а входила 28 вересня 2014 року – в один з найтяжчих днів його оборони. В той страшний день наші воїни в аеропорту втратили більше десятка вбитими, багато було виведено зі строю внаслідок численних поранень. Ворог тоді атакував з усіх напрямків, прострілювалася і «дорога життя» – із Пісок в аеропорт, але бійці, що знаходилися в приміщеннях старого і нового терміналів, стримували до останнього сили противника, і підмога таки зайшла на територію аеропорту. Без цієї допомоги бійці не змогли б утримувати аеропорт ще так довго. Саме в ті моменти ворожі танки з'явилися прямо на злітній смузі. На очах захисників терміналів було розстріляно дві наші бронемашини, деякі воїни вважаються такими, що пропали безвісті і до цього часу. І від того дня, коли 79-а за таких важких обставин зайшла в аеропорт, Андрій став теж одним з легендарних кіборгів.

Що можна сказати про ті два місяці? Мабуть, лише те, що злилися вони в один безкінечний день пекельного бою, коли на другий план відходить все: втома, голод, звичайна потреба хоча б в мінімальному сні. От лише спрага... Відсутність води – то справді була велика проблема, особливо для поранених. Бійці в таких ситуаціях зазвичай розтоплювали сніг. Але в кінці осені ворожі війська підійшли надто близько, вся територія прострілювалась, все вже було в зоні прямого бачення, і вогонь був такої щільності, що снігу не залишилося, він просто танув. Інколи доводилося злизувати водяні краплі, що стікали по бетонним стінам. «Це наш Брест і наш Сталінград», – казали бійці, і аеропорт продовжував триматися всупереч всіляким там тактикам і стратегіям.

Очевидно, що перетворення цього об'єкту на національний символ спротиву і військової мужності дуже роздратувало російські війська. В кінці 20-х чисел листопаду, після чергової шаленої атаки, всі найбільші телеканали Росії першою новиною оголосили про нібито повне захоплення аеропорту незаконними формуваннями ДНР. Хлопців у старому терміналі це розсердило не на жарт: «Ми живі, і ми не здалися, ми контролюємо навіть певну територію. Чого ж влаштовувати отому РТР чи Лайфньюз бенкет на наших кістках?». І от троє сміливців, серед яких був Горбань Андрій, вирішили встановити державний прапор на даху старого терміналу. 28 листопада під ранок група, до складу якої входив старший сержант Андрій Горбань, Микола Гуцаленко, Сергій Чайковський і знімав все це боєць Євген (прізвище, на жаль до цього часу нам не відоме), вирушили до будівлі старого терміналу. Йти треба було метрів 200, але хлопці вирушили рано, стояв густий туман і їх не помітили. Підніматися на дах теж було небезпечно, в терміналі могло бути багато розтяжок, встановлених своїми ж військами. Та доля цього разу була явно на боці українців. Справу було зроблено протягом трьох хвилин, і через декілька днів історичне відео було вже в мережі, в черговий раз доводячи світу брехливість російської пропаганди. По всьому Донецькому фронту ця звістка мала надзвичайно надихаючий ефект. Цю подію порівнювали із встановленням прапора над Рейхстагом, і сам цей факт надавав багатьом бійцям сил і оптимізму.

Як говорив пізніше командир: *«Я не зміг відмовити хлопцям. Без наказу вони все рівно встановили б прапор, який підняв бойовий дух захисників аеропорту. Перекреслив російську брехню про те, що термінал перейшов під контроль проросійських військ. І взагалі наші хлопці так відчайдушно обороняли аеропорт, стоячи до останнього 242 дні. Як герої Крут розуміли, що за ними Київ. Так розуміли своє призначення і герої Донецького аеропорту – за ними вся Україна».*

На відео Андрій, єдиний з цієї групи, хто без шолома. Взагалі він був людиною безстрашною, і рідко користувався цими засобами захисту, вважаючи певно (як і деякі інші), що вся ця важка амуніція ускладнює рухи і робить вразливим. В ній десь на блок посту стояти, а не бігати в бою, та й від важкого озброєння при прямому попаданні це дає мало захисту. А на той час майже всі позиції українців напряду якраз і прострілювалися. Чи думав Андрій, що загине? Та певно ж, як і кожен солдат, думав. Але він не був фаталістом і все-таки жив оптимістичними думками. За всіма підрахунками їхній підрозділ мали через декілька днів вивести на ротацию. Андрій збирався до Миколаєва, до своєї коханої дівчини. Він мав намір на цей раз запропонувати їй руку і серце...

Події 29 листопада 2014 року розвивались блискавично і назавжди перекреслили ці юнацькі плани. Як завжди, після потужного артобстрілу супротивник пішов всіма силами в атаку. Бійці із того, що при великому перебільшенні можна було назвати укриттям, вели вогонь, намагаючись втримати свої рубежі. Саме в той час по рації надійшло повідомлення про поранення одного з бійців, який залишився поза зоною укриття, сам у безпечне місце він дістатися уже не міг. А навіть поранення і тимчасове вибуття зі строю на той час було серйозною проблемою. Наших бійців у терміналі було значно менше, і тому кожен намагався триматися неушкодженим якомога довше до того ж великою проблемою було доправити важкопоранених в Піски. Їх або ж не можливо було переправити взагалі, або ж колону розстрілювали по дорозі. Тому Андрій одразу кинувся до вказаного місця з наміром відтягти товариша в безпечну зону. І тут потрапив під цільний обстріл. Молодший сержант Горбань прикривав найнебезпечніший напрямок та півгодини стримував противника. Під час бою військовослужбовець отримав два кульові поранення. Товариші витягли тяжко пораненого воїна під шквалом вогню. Слідом, практично відразу, по позиції молодшого сержанта Горбаня вдарив гранатометник. Вибухом його скинуло з третього поверху на другий. По тій же рації бійцям стало відомо, що Андрій – «300», але це лише поранений, а отже надія ще є. Йому надали першу медичну допомогу, евакуювали до лікарні. Наступного дня, 30 листопада, під час операції Андрій Горбань помер, у нього не витримало і зупинилося серце.

Загинули і всі інші учасники операції: Коля Гуцаленко (Авдіївка, 2016 рік), Олексій Дурмасенко (2015 рік, січень, аеропорт), Женя (оператор). Але у Миколаєві підрастає маленький хлопчик Андрій, якого друг та побратим Коля Гуцаленко назвав на честь свого товариша.

Андрій Вікторович Горбань нагороджений орденом «За мужність» III ступеня (04.12.2014; по смертно), відзнакою «Народний Герой України» (15.01.2016; по смертно). та нагрудний знак "За оборону Донецького аеропорту" (по смертно)

5 червня 2015 року в селі Миколаївка на будівлі загальноосвітньої школи (вулиця Ревкомівська, 242), де навчався Герой, йому відкрито меморіальну дошку.

Готуючи цей матеріал і гортаючи різні публікації, інтернет ресурси ми натрапили на такий запис: На офіційній сторінці Глави держави 5 листопада 2019 року опублікували Указ Президента України №804/2019 Про відзначення державними нагородами України.

За особисту мужність і самовіддані дії, виявлені у захисті державного суверенітету та територіальної цілісності України, постановляю:

Нагородити орденом «За мужність» II ступеня

ВЕГЕРУ Геннадія Петровича (по смертно) — солдата

ГОРБАНЯ Андрія Вікторовича (по смертно) — сержанта

«МОРЕ ЧАСУ»

Резнік Марія, вихованка гуртка фольклорно-етнографічного краєзнавства «Тясмин» Комунального закладу «Центр дитячої та юнацької творчості Світловодської районної ради Кіровоградської області».

Керівник: Маляренко Олександр Олександрович, керівник гуртка фольклорно-етнографічного краєзнавства «Тясмин» Комунального закладу «Центр дитячої та юнацької творчості Світловодської районної ради Кіровоградської області».

Україна – величезна геологічна скарбниця, де кожний її куточок це: родовища корисних копалин, басейни водних об'єктів, різноманітні геологічні пам'ятки. Чудове місто-красень Світловодськ – поєднує в собі все вище перелічене. Та незважаючи на свій молодий вік має велику історичну спадщину. Зведений біля водного масиву Кременчуцької ГЕС, наче пам'ятник подіям передуючим його створенню.

Все почалось дуже давно, коли було більше суші і менше води. Перші ознаки поселень на території теперішньої Світловодщини датовані добою палеоліту. Ще здавна люди знаходили цей регіон надзвичайно сприятливим для проживання. Береги тогочасного Дніпра-Борисфена вкривалися мішаними лісами, які були багаті на звірів і птахів. Лани давали щедрі врожаї. Долини рік, заплави та плавні були розкішні на рибу та пашу, доповнювали природні багатства краю.

Тож практично весь правий та лівий береги Дніпра мали велику кількість археологічних пам'яток – від стоянок первісної людини до міст доби Київської Русі та періоду козаччини. Саме з колишнього козацького поселення Крилова виникло місто Новогеоргіївськ. Яке в 1961 році після спорудження Кременчуцької ГЕС було затоплено. А його більшу частину мешканців переселено в місто КремГЕС (нині Світловодськ).

Колись Новогеоргіївськ входив у п'ятірку найбільших та кращих міст Херсонської губернії. Прилегли до нього села та поселення, кількість яких сягала близько п'ятисот, рясно застинали прихований під водами Кременчуцького водосховища простір: Воронівка, Коропівка, Змитниця, Пенківка, Тіньки, Каравай, Пугачівка тощо. Одразу з деяких назв можна зрозуміти те, хто і чим займався у тих чи інших хуторах і селах: Гусине, Бондарівка, Глинськ. Як і про характеристики ландшафту притаманні тим чи іншим місцевостям: Соснівка, Діброва, Вітрівка. Частина назв збереглися і донині: так називаються мікрорайони теперішнього Світловодська. Наприклад, Ревівка, яка раніше була містечком Херсонської губернії (при затопленні перенесена до Заводського мікрорайону міста Світловодськ), заснована сербськими вихідцями з Угорщини у другій половині XVIII ст. Жителі Ревівки пишалися своїми гончарями, що виготовляли багато глиняного посуду: глечики, кружки, макітри, кухлі і т.д. Все це – користувалося великим попитом не лише в сусідніх селах, а й в інших губерніях колишньої імперії: зокрема у Полтавській та Київській. До речі, багато посуду відправлялося до Сибіру та за кордон.

Також з далеких часів бере свій початок Хмельницький мікрорайон (один із п'яти мікрорайонів Світловодська: Шевченківського, Заводського, Садового, Приморського). Де було раніше село Таборище, назване запорожцями, які використовували засіб ходити табором для захисту від ворогів під час степових походів. В перекладі з праслав'янської «табор» – чотирикутник або круглий ряд возів.

Як і в Таборищі, де знаходилося велике родовище граніту, так і в Скубіївці мешкали каменярі та гончарі. Шліфування гранітних блоків – являло собою важку і довготривалу працю. З часом кам'яних велетнів відправляли на оздоблення багатьох будинків Кременчука, Москви, Санкт-Петербурга.

Повертаючись до Новогеоргіївська важливо зазначити, що своє ім'я він отримав лише у 1822 році, коли його перейменували з правобережного Крилова. Перша писемна згадка про цей край датується XII століттям у "Київському літописі". Тут, в дубових лісах, де водилися ведмеді, любили полювати київські князі. Щоб уполювати ведмедя, копали яму, накривали гіллям, заганяли туди звіра. Цей спосіб називався «критий лов». Тому і місто засноване на правому березі Дніпра, назване Крилов. Не дивлячись на захист у вигляді високих земляних валів, на яких встановлено частокіл – уникнути зруйнування міста в середині XIII ст. від монголо-татарської навали не вдалося. Згодом ці землі були загарбані литовськими, а пізніше – польськими феодалами. Після відбудування, знаходячись під владою чигиринського старости Яна Даниловича, Крилов зазнає розквіту і своєї величі. З часом навіть отримує Магдебурзьке право і великі привілеї на 30 років. Потім на ці родючі землі знов почали посягати поляки. Жорстокі бої запорізьких козаків (до числа яких входили добровольці з Крилова) проти польських магнатів закінчилися укладенням Куруківської угоди. Внаслідок реорганізації звільнених територій від польської шляхти з'явилося два міста з однаковою назвою Крилов: польський і козацький. Другий входив до Чигиринського полку.

Не тільки міста і села знаходяться під «водяною ковдрою». Старий Дніпро з силою-силенною заток і заплав, річок і озер теж були поглинуті брудними водами «рукотворного моря». Серед них був і стрімкий Тясмин, який зазнав лише часткового затоплення. Але основний водяний масив та безцінні пам'ятники культури знайдені на його нижніх берегах, а також на горі Московській – безслідно канули у чаші Кременчуцької гідроелектростанції.

Ця станція є третім ступенем каскаду ГЕС на р. Дніпро і знаходиться в експлуатації з 1960 р. Споруди гідровузла утворюють найбільше в Україні водосховище з корисною ємністю близько 9 млрд. м³ і з захисними спорудами.

На цій же території колись знаходились найбільш давні у Східній Європі укріплені поселення-городища з земляними валами та глибокими ровами. І відносились до Чорноліської, Жаботинської, Кам'янської, Мотронинської культур древніх слов'ян IX–XII ст. до н.е. Деякі з них дали важливий археологічний матеріал, за яким вчені виділили окрему археологічну Пеньківську культуру, за назвою села Пеньківка, поблизу Новогеоргіївська. Датуються вони VI – початком IX ст. н.е. Середня ж частина басейну Тясмин, де річка утворювала вигин, змінюючи направлення на 180 градусів – місце певної концентрації нумізматичних знахідок від XIV–XV ст.

Можна зробити висновок, що тоді на злитті Тясмину з Дніпром знаходився населений пункт. Можливо, він був, як торговий центр не лише басейну Тясмину, а й більш віддалених районів. Не тільки контролював важливий «перелаз» через Дніпро, а ще й через все Потясминня. Все це було досить важливим для зв'язку правобережних районів Середнього Подніпров'я з Лівобережжям.

Коли ж Тясмин ще радував місцевих жителів своїми краєвидами і гарними уловами, в XVII ст. на його правому березі, напроти Крилова польського, виникла Криловська слобода російських розкольників. З часом вона стала сотенним містечком Миргородського полку під назвою Криловський шанець. Так з'явилися і в наших придніпровських місцях, замість сіл, шанці, обнесені земляним валом і укріплені відповідно до місцевих зручностей і ступенів небезпеки. Ще серед таких шанців були: Глинськ, Табурище, Іванівка, Велика Андрусівка, Миронівка.

В середині XVIII ст. на берегах Тясмину існувало вже два військових укріплення: старий лівобережний Крилов, що був захоплений Польщею на Правобережній Україні, і Криловський шанець, який належав Російській імперії. Більшість мешканців шанця

становили вихідці з Миргородського полку. Також селилися тут і голота з Правобережної України, що тікала від гніту польської шляхти.

Багато різних подій пропустили через себе ці поселення-тезки, але доля їх чекала однакова. Після перейменування правобережного Крилова на Новогеоргіївськ – це місто проіснувало не досить довго. У 1959–1961 роках, після побудови Кременчуцької ГЕС, територія міста була майже повністю затоплена, а населення евакуйоване. Від Новогеоргіївська залишилися лише 3 вулиці у його колишній південній частині, що тепер називаються селом Нагірне.

Воно не відстає від свого предка, і продовжує радувати своїх мешканців розширенням історичної спадщини цікавими подіями. Відтак, у 2016 році, під час конкурсу «Неймовірні села України» селище Нагірне увійшло до десятки кращих в нашій країні.

На відміну від Нагірного, лівобережний Крилов зазнав затоплення без залишку. Пішло під воду все: родючі землі наповнені чорноземом, пасовиська, ліси з мисливськими угіддями, трав'янисті луки і зелені городи. Як і промисловий потенціал, що до часів затоплення швидко набирив обертів. Народ користувався усіма багатствами краю. Займався обробкою шкір, переробкою лісу, гончарством, столярством. Продукція, яку виробляли у цій місцевості, забезпечувала потреби не лише місцевого населення, а й відправлялася до Поволжя, Кубані, Сибіру, а також у Болгарію та Румунію. Продукції ремісників були відомі й в Катеринославській і Таврійській губерніях.

У 1954 році, перед початком будівництва ГЕС було заплановано виселення мешканців з усіх селищ і містечок, розміщених на планованих ділянках споруди. Давалося все це дуже нелегко. Люди йшли наперекір переселенню. Матінка-природа не бажала коритися зухвалим партійцям та їх підлеглим посіпакам. Навіть, вже після побудови Кременчуцької гідроелектростанції, у першобудівників не одразу все було за планом. Греблі піддавалися лише «тимчасовому» режиму використання. А залишки похованих місцевостей давали про себе знати ще довгий час, з ними боролися, виловлювали.

Донині, під час зниження рівня води у чаші Кременчуцького водосховища мешканці прибережних територій мають можливість бачити залишки культури і архітектури тих часів. Це час від часу викликає багато суперечок щодо раціональності затоплення таких об'ємів земель. Прикладом захисту територій від затоплення водосховища є насосна станція дамби у селі Стецівка. Вже більше 40 років існує ця споруда. Можна сказати, що саме вона врятувала Чигирин від затоплення. Невідомо, що перешкоджало в реалізації такого ж плану і на землях де мешкали наші прародичі?

А що змушує згадувати із року в рік про території, де почалося наше коріння? Сезонні приливи водоростей, які мозолять око і заважають дихати із-за своїх випаровувань... чи гірке відчуття жалю внаслідок втраченого? Екологічну проблему можна ще частково вирішити, а ось вивести із сердець людей глибокий слід від втраченого – не так легко. Затоплена і знищена історія для багатьох сучасних світловодчан втрачена Батьківщина.

Проте, необхідно обов'язково знати і пам'ятати про втрачене минуле, щоб не повторювалися знов і знов помилки осучаснених поколінь... Навпаки, взяти все найкраще і відтворити його у відповідності до сучасних умов. Адже все до дрібниць повинне передаватися із покоління в покоління, від діда-прадіда сином та онукам.

Незважаючи на події довкола, час летить, життя триває, змінюються береги стрімких річок і люди, які безупинно пораються, змінюємося ми самі. Іншими стають наші пріоритети і погляди на життя. Ми знов і знов нехтуємо своїм корінням. Відходимо

від того, що накопичувалося віками. «Топимо» і руйнуємо те, на що мандрівники витрачають великі гроші. Ставлячи до мети побачити глечики Трипільської культури, потримати у руках цеглини сторічної «витримки».

Стає від цього сумно, але надія завжди є. Ніколи не пізно звернутися до історії, інформації, яка доступна зараз кожному, зробити для себе доречні висновки, поділитися цінними матеріалами з оточуючими та інтелектуально збагатитися.

Література:

1. Втрачені пам'ятки історії та культури Південного Придніпров'я. Матеріали до Всеукраїнського конкурсу пошукових робіт на тему: "Історична пам'ятка – спогад, застереження, пізнання". Режим доступу: [www.http://svitlorada.gov.ua/vid-krylova-do-svitlovodska/](http://svitlorada.gov.ua/vid-krylova-do-svitlovodska/) Історія міста: від Крилова до Світловодська
2. Село моє колиска мого роду [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://velykoandrusivska.gromada.org.ua/silskij-klub-1524747727/>
3. Бутко А. О. Козацьке містечко Крилов [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://svetlovodsk-rada.gov.ua/pro-rajon/naris-iz-istorii-rajonu/kozacke-mistechko-krilov/>
4. Олег Бабенко, Іван Петренко «Нове наше море...» Імекс-ЛТД, Кропивницький, 2016. – 380 с.
5. Шостопал А. Басейн р. Тясмин: на перетині двох монетних систем. Черкаси. – 4 с.

ПРОГНОЙСЬКІ СОЛЯНІ ОЗЕРА – ВОТЧИНА КОЗАЦЬКА

Твердовський Володимир, учень 7 класу Василівської загальноосвітньої школи I-III ступенів Очаківської районної ради Миколаївської області, член гуртка «Історичне краєзнавство» Комунального закладу «Миколаївський обласний Центр національно-патріотичного виховання, туризму і краєзнавства учнівської молоді» Миколаївської обласної ради.

Керівник: Агафонова Олена Олександрівна, вчитель географії Василівської загальноосвітньої школи I-III ступенів Очаківської районної ради Миколаївської області.

Характерною ознакою ландшафту півдня Миколаївщини є гіркі та солоні лимани та закриті солоні озера з морською водою, які виникли з утвореннями пересипів у гирлах пересихаючих річок. Ще у V ст. до н.е. Геродот писав, що у гирлі Борисфену нагромаджується сама собою величезна кількість солі. А це означає, що з нашого лиманського краю ще в античні часи вивозилося багато солі. Мета нашого дослідження : на основі картографічного матеріалу , наукових праць та опитування старожилів дослідити роль козацтва у становленні та розвитку соляного промислу на Кінбурнській косі.

З давніх часів ні алмази , ні золото, ні срібло не цінувалося так, як цінували люди сіль. Ольвія стала найбагатшим полісом Причорномор'я лише тому, що поряд був Аджигол, який давав ольвійським грекам сіль, а разом з нею і багатство. Невипадково її називали «білим золотом». Але до XVI ст Аджигольський соляний промисел втратив своє значення; річка перетворилась на балку, озера пересохли і не давали такої кількості солі, як у минулі століття. Соляний промисел поступово перемістився на Кінбурнський півострів у «Прогної» — озера з солоною, занесеною з моря водою, які висихали, гноїлися й осаджували сіль, тому вона й називалась «прогноїною» або «запорожською».

Сучасний піщаний Кінбурнський півострів в античну епоху був низеньким, але великим за площею островом. Борисфен — Дніпро впадав у Чорне море двома гирлам: одне, потужне й глибоке, прийнявши в себе води Гіпанісу-Бугу, утворило сучасний Дніпро-Бузький лиман. Води другого дніпровського гирла з млявою течією впадали у сучасну затоку Ягорлик.

Поступово замулюючись, друге гирло міліло, і в козацьку добу було вже майже непроточним, утворилися грузькі прогної з низкою солоних озер і саг-протоків.

Досліджуючи карти XVI-XVIII ст. можна зробити висновок, що формування Кінбурнського півострова у сучасному вигляді відбулося наприкінці XVI ст. — початку XVII ст. Наприклад, на фрагменті карти «Нова карта Польщі та Угорщини» 1540р. соляні озера не позначені і контури півострова не відповідають сучасним, а на карті «Борисфенського шляху» 1643 року показані і підписані солоні озера. Точніше солоні озера на Кінбурнському півострові показані на карті братів Сансон, виданої у 1665 році, озера позначені як «Вода солона». На карті CARTE der Landung und Attargar der Turken bei Kinburn 1787 р. солоні озера позначені як «солончакові топі», які розкидані по всій території півострова, як з боку моря, так і лиману. Часи панування Золотої Орди в Нижньому Подніпров'ї співпадають з періодом формування козацтва на землях України.

Хани активно використовували дніпровських козаків на ординській прикордонній службі. За службу козаки мали право рибачити у річках, полювати, збирати мед і сіль в озерах. Протягом XIV-XV ст. ці види діяльності були закріплені за козаками та їх нащадками. Після розпаду Золотої Орди козаки перейшли на службу до литовських князів, і за давнім звичаєм продовжували займатись соляним промислом спочатку на Аджиголі, а потім на Кінбурні, вважаючи солоні озера своєю власністю. Підкорення турками Криму змінило політичне життя на південному сході Європи.

З послабленням Литовської держави козаки втратили монопольне право користування солоними озерами і рибними ресурсами, які вважали своєю природною власністю. Це викликало як обурення, так і прагнення повернути собі втрачені привілеї. Козаки ніколи не рахувались з дипломатичними відносинами між Литвою, Польщею, Кримським ханством і Османською імперією і вели самостійну політику по Дніпру, Південному Бугу. Такі дії козаків викликали бурні протести з боку Кримського хана і турецького султана. З 1492 року в історії козацтва починається доба «героїчних морських походів», яка тривала майже до 1624р. Чорноморці постійно штурмували Очаків, тому ймовірно про розвиток рибальства і добування солі годі вести мову. Турецькі адмірали зрозуміли, що військово-морський флот козаків не подолати, і тоді султан запропонував запорожцям укласти торгівельний договір на 100 років, який після узгодження був підписаний у 1649 році. Разом з правом безмитної торгівлі козаки повернули собі право ловити рибу у пониззі Дніпра і добувати сіль у Прогнойських озерах.

У 1680 році був підписаний Бахчисарайський мирний договір між Османською та Російською імперіями, за яким кримські татари отримали право вільно кочувати та полювати в степах уздовж Дніпра, а козаки право рибного промислу на Дніпрі, лимані, добутку солі, вільного плавання по Дніпрі до Чорного моря. 1686 – 1700 роки — період московсько-турецької війни за контроль над південною Україною, яка закінчилась підписанням 14 липня 1700 р. Константинопольського мирного договору, який закріпив право козаків на рибальство у пониззі Дніпра і збирання солі на Кінбурнському півострові. Таким чином солоні озера знову повертались козацтву.

У 1709 році Московський цар Петро I своїм указом ліквідував Запорізьку Січ. Козаки з дозволу кримського хана біля Олешок заснували нову січ, відновили мирні відносини з татарами і турками. У період Олешківської січі (1711-1728 рр.) вони мешкали на території Кримського ханства легально, були його підданими. Головне заняття татар на півострові – кочове скотарство, тому економічні інтереси кочовиків не перетинались з головними джерелами існування козаків – рибальством і ломкою солі. На ці роки припадає становлення Прогноїнського соляного промислу.

За Белгородським мирним договором 1739р. і розмежуванням 1742 р. між Росією і Туреччиною територія Кінбурнського півострова знову відійшла до Туреччини.

Запорожці продовжували за звичкою брати тут сіль, що викликало претензії з боку Кримського ханства. Сіль вивозили з великим ризиком через напади з боку татар. На території солоних озер 1735 р. була заснована Прогнойська паланка Запорозької Січі. Кожен рік у Прогної посилали команду у складі полковника, писаря, осавула, підписарія та підосавулія, які керували організацією промислів: соляного й рибного, торгівлею, перевозами тощо. Прогної вважалися спірною територією, тому сидіти зимівниками в Прогнойській паланці було заборонено. 1756 р. керівництво Прогнойської паланки повідомило, що очаківський паша видав грамоту, щоб турки й татари не шкодили запорожцям і чумакам у Прогноях. У 1768р. на Кінбурнському півострові було встановлено пост для захисту рибалок, солепромисловців і чумаків із Запоріжжя й України, які приходили сюди по сіль. Та незважаючи на грамоту очаківського паші й вартування на кордоні, їздити по сіль було дуже небезпечно.

У 1774 році після чергової російсько-турецької війни був підписаний Кучук-Кайнаджийський мирний договір, який передбачав передачу лівого берегу Дніпра разом з Кінбурнським півостровом до складу Російської імперії. У документі «Топографическое описание доставшимся по мирному трактату оть Отоманської порти во владніе Россійської імперії землямь», є опис соляних озер: «Солоних озер між кучугурами велика кількість, тільки всі малі і не у всіх кожного року сіль сідає. Сіль народжується в них не більше вершка, тому чистої зібрати неможливо, від цього вона має сіруватий колір, хоча по якості така сама, як кримська. Збирають сіль від берега Чорного моря до половини ширини коси з Очакова турки, а від лиману – запорозькі козаки. Ширина мису між лиманом і Чорним морем, де сіль вибирають, не більш як 5 верст. Турки з моря підходять на суднах, стають від берегу у 3-4 верстах, а для завантаження малі човни відправляють до берега, але і ті через міліну не доходять до берега метрів 100. Тому сіль по воді носили у мішках. Запорожці ж перевозять сіль човнами на правий беріг Дніпра ближче до Станіславового мису і солонців, іноді і в Січ, куди приїзять з Польщі купці, міняють на товари або на вино. У 1774 році сіль вибирали з 78 озер і було вивезено 1000 волових волів».

Після завершення російсько-турецьких війн XVIII ст., Кінбурнський півострів остаточно перейшов до Російської імперії. На Прогнойських озерах було створено «Казенне соляне відомство», діяльність якого описав у своєму звіті О. Афанасьєв-Чужбинський, який у 1856 році подорожував краєм: «Прогної – віддалений куточок, розташований на лимані, який має пряме сполучення зі всіма портовими містами. Головний центр, навколо якого все обертається, - це відділення чи дільниця соляного правління, що завідує кінбурнським соляним промислом. Тут збудовано казенні будинки і мешкає штат чиновників-підлеглих перекопського соляного відомства... мені цікаво було поглянути – який вплив має соляний промисел на околичне населення. Мешканці сусідніх сіл знаходять собі заробіток і охоче йдуть на ламання солі, бо тут призначають порядну платню. Уся ця частина Кінбурнської коси рясніє соляними озерами, і є такі, особливо віддалені від Прогноїв, де розробки ніколи не ведуться і куди лише час від часу їздять сторожі наглядати, щоб народ не брав солі. Народ, утім, в усій околиці користується якщо не повністю дармовою, то здебільшого контрабандною сіллю. Озера занадто розкидані, сторожа нечисленна, степ глухий...» [1]

Гірничий інженер-підполковник К. Комаров, досліджуючи у 1858 році Кінбурнський півострів, склав перелік «Кинбурнских прогнойных озер». Ним було зафіксовано 95 «казених соляних озер», але добування солі відбувалось лише з 27. Найбільші соляні озера: Домаха – 400 верст, Довге – 480 верст, Куликове – 460 верст, Розсоха – 375 верст. У казенному відомстві знаходилося 68 озер, з яких видобування солі

не здійснювалось. З озер: Устричне, Змієве і Бокарева Засуха належали приватним особам. Дослідник зазначав, що на Кінбурнській косі «всех собственно соляных озер, засух и солончаков более 400, иные из них достигают от 1 до 1,5 верст в окружности, некоторые же менее версты и вообще летом значительно усыхают. На многих садки вообще не бывает, на других она бывает редко и в малом количестве, на иных же она более или менее постоянна. Грунт у большей части озер твердый; черный ил перемешан в них с песком... Из всех Кинбурнских соляных озер в благоприятные годы можно добыть соли около 1 млн. пудов, при непосредственном урожае, с помехою от дождей, добыто ее 532745 пудов. Глубина ропы от 6 до 9 вершков, летом при садке высыхает почти совершенно. Соли садится от $\frac{1}{2}$ до $\frac{3}{4}$ вершка. Цветом она бывает четырех родов: белая, серая, желтоватая и красноватая. Она особенно пригодна для соления припасов, так что в западных губерниях она продается несколько дороже других крымских солей».[4]

Цікаві відомості про соляний промисел на Кінбурні знаходимо у збірнику статистичних відомостей Таврійської губернії за 1885 рік: «...поширений промисел – ломка солі, який поширений з травня до жовтня. Займаються ним не лише дорослі, але й діти з 10 річного віку. Працюють поденно і артілями 15-20 осіб. Поденщик отримує від 20 до 80 копійок в залежності від віку. Артіль платню отримує від 1000 пудів 18-80 рублів; артіль може в один день натягати до 1000 пудів. Але робота ця дуже важка, сіль роз'їдає ноги і утворюються рани, які важко загоюються.»[2]

Найбагатшими людьми на початку ХХ ст. на Кінбурнському півострові була родина Капустів. Григорій Матвійович Капушта, власник приватних солоних озер, походив з давнього козацького роду, його предки добували сіль у Прогноях ще з кінця ХVІІ ст. Маючи судна, він торгував сіллю майже у всіх портах Чорного моря. Після приходу більшовиків до влади, майно, судна Капустів було конфісковано. Солоні озера були оголошені власністю держави. Був створений Прогнойський державний солепромисел. Будинок Капусти був теж конфіскований і переданий солепромислу під адмінбудинок.

У 2019 році ми здійснили експедицію до Геройського державного дослідно-промислового підприємства з метою дослідження сучасного стану солоних озер. Ми виявили, що вирощують і добувають сіль лише у 22 –х озерах. Від колишньої могутності підприємства залишилися лише спогади. Якщо у другій половині ХХ ст.. на озерах працювало 90 чоловік на 70 озерах, то у 2018р. лише 27 чоловік на 22 озерах. Працює лише 2 з 5 садочних басейнів. Значно скоротились об'єми зібраної солі. Якщо наприкінці ХХ ст. зібрати з озер 11000 т. солі не межа, то у 2017- 2018р. -5000-7000 т. – вважається великими показниками. Технологія добування солі з часів козацтва не змінилась. Якщо раніше сіль видобували руками, лопатами, потім складали в тачки і відвозили до берегу, де формували великі купи солі — кагати, то зараз всі процеси збирання солі з озер повністю механізовані: сіль збирають комбайнами, як пшеницю на полях, КАМази перевозять її до берега озера і висипають у великі купи. Так саме сіль добувають з морської води, яка потрапляє в озера з Ягорлицької затоки через шлюзи. Через систему підготовчих озер вода потрапляє до осадочного басейну у вигляді ропи з густиною солі 25,5 %. До кожного басейну відноситься 5 підготовчих озер, де відбувається очистка води від гіпсу (сіркокислого кальцію) та солей магнію. Дно басейнів утворено з глею, тому відсутня багнюка. Огороджували басейни та завозили глей також у козацькі часи. Солевари (таку назву має сьогодні професія тих, хто вирощує і збирає сіль) починають добувати сіль, коли її товщина не менше 6 см. Ропи має забарвлення рожевого кольору через велику кількість хімічних сполук, що випаровуються, до того ж там живе

малесенький рачок – артемія. Влітку сіль росте дуже швидко: за добу пласт може вирости до 1 мм.

Жителі Кінбурну у всі часи дуже шанобливо ставились до солі. Вони вважали, що сіль здатна відновити енергію та силу людини. Для наших пращів вона була оберегом, тому коли їхали з дому, аби уберегти себе від злих людей, обов'язково брали з собою сіль. У важкі часи війн, голодоморів сіль була порятунком від смерті. Батьки вчили дітей, що сіль на озерах – це подарунок Бога, це безцінний скарб, який зберігати повинне і сучасне покоління.

Література:

1. Афасьєв-Чужбинський О. «Нариси Дніпра». – Львів вид-во «Апріорі», 2016.
2. Зборник статистических сведений по Таврической губернии. – Симферополь, 1886. – Т. 2.
3. Ковальова О. Та йде чумак дорогою. – Миколаїв: «Гліон», 2015.
4. Кривульченко А. Кінбурн: ландшафти, сучасний стан та значення. – Центрально-українське вид-во Кропивницький

ЖИТТЯ НАДИХАЄ ТВОРИТИ

Тиховський Лев, вихованець гуртка «Екологічне краєзнавство» Комунального закладу Львівської обласної ради «Львівський обласний центр краєзнавства, екскурсій і туризму учнівської молоді», учень 5-А класу Опорного закладу «Івано-Франківська загальноосвітня школа І-ІІІ ступенів імені Івана Франка Яворівської районної ради Львівської області».

Керівник: Тиховська Дарія Іллівна, керівник гуртка «Екологічне краєзнавство» Комунального закладу Львівської обласної ради «Львівський обласний центр краєзнавства, екскурсій і туризму учнівської молоді», вчитель біології Опорного закладу «Івано-Франківська загальноосвітня школа І-ІІІ ступенів імені Івана Франка Яворівської районної ради Львівської області».

На березі мальовничого ставу, який насправді можна величати озером, між Явором і Львовом, розкинулось невеличке селище міського типу Івано-Франкове, історична назва якого Янів.

Тут, 27 жовтня 1938 року в маленькому дерев'яному будиночку, без допомоги медиків, а лише з батьківською молитвою, народився Богдан Петрович Сойка.

Виріс в родинній атмосфері, просякнутій щирим християнським духом. Це згодом не тільки зблизило його з парафіяльним життям місцевої греко-католицької церкви, але й надало особливого забарвлення його поглядам на самого себе, на своє оточення і на власне мистецтво.

До 1955 року навчається Богдан у місцевій школі, мистецького фаху здобував в училищі Труша та Інституті декоративного і прикладного мистецтва.

З 1968 року розпочинається його виставкова діяльність. Був учасником виставки до 100-річчя з дня народження Лесі Українки, де представив роботу «На полі крові». Стає членом Національної спілки художників України.

1991 рік – персональна виставка художника з назвою «Малюю музику природи»

1998 рік – його твори експонуються на виставці «До 60-річчя художника Б.Сойки і С. Шабатури».

1999 рік – у Палаці Мистецтв у Львові на міжнародній виставці «Карло Звіринський і його духовна школа».

2000 рік – виставка «Львівського портрету», Палац Мистецтв.

2001 рік – виставка «Мистецтво 60-десятників» у музеї етнографії і художнього промислу у Львові.

2003 рік – персональна виставка до 65-річчя художника Богдана Сойки в музеї художньо – професійного училища №14 смт. Івано-Франкове.

2009 рік – виставляє свою роботу – портрет Соломії Крушельницької в меморіальному музеї її імені.

2017 рік – персональна виставка «Богдан Сойка. Художник з Янова», Новояворівський міський краєзнавчий музей.

Понад 30 років працював монументалістом Львівського художньо-виробничого комбінату Художнього фонду СРСР.

Згодом з 1998 року викладає рисунок і живопис у художньому училищі №14 імені Й.П. Станька в Івано-Франковому. Ціла плеяда випускників-художників цього училища пройшла через руки геніального творця пейзажів, натюрмортів, флориста, портретиста та знавця сакрального мистецтва.

Серед портретних зображень Б.Сойки особливе місце займають портрети його дружини Неоніли, жінки, яка все життя була, дослівно, закохана у свого чоловіка, вміла цінувати його як людину і митця, розділяла з ним всі труднощі життя, була для нього розрадою і опорою. Митець з любов'ю портретував її на десятках своїх рисункових творів та малярських композицій. Малював її у різні моменти життя – то при праці («Ніла на грядці»), то у хвили відпочинку («Ніла з книжкою»), то як ніжну матір його малих дітей («Ніла з Остапом»).

Передчасна смерть дружини в 1995 році була для художника важким, нестерпним ударом долі. Туга за нею спонукала його знову і знову малювати її портрети. В них немов складав їй вже посмертно невисловлену данину любові і визнання. Звеличував її в цих творах як ідеал жіночої ніжності та душевної чистоти («Ніла в городі»), малював її то у хвили сумовитої задуми («Ніла в рожевому»), то серед зелені і маків, у потоках божественного світла, що ллється згори, із синього неба. З книжкою у руці, задивлена кудись вдалину, вона наче прямує з вірою і любов'ю назустріч своїй долі («Ніла в маках»). Художник виразно милується її вродливим обличчям в обрамленні пишного, злегка кучерявого волосся, ніжними пелюстками чуттєвих уст, густими чорними бровами і при тому скрізь акцентує якийсь особливий, магнетизуючий погляд її широко розкритих великих карих очей, що дивляться на глядача немовби з іншого, неземного світу. Ці портрети дружини, овіяні якоюсь особливою містично-драматичною аурою, є шедеврами його портретного мистецтва.

Залюбки портретував Б. Сойка також своїх друзів-однодумців, здебільшого, близьких йому світоглядно творчих і мислячих людей – художників, акторів, музикантів, науковців.

Співпрацює з релігійним видавництвом «Добра книжка» в оформленні книг. Митець різнобічних вподобань і таланту, він звертався і до графіки та скульптури. Десятки дипломних робіт випускників нашого художнього училища стали музейними експонатами, окрасами виставок як в Україні так і за кордоном. А твори самого Богдана Сойки зберігаються в Львівському Національному музеї, Львівській Національній картинній галереї мистецтв імені Б. Возницького і приватних колекціях України та світу. Майстер вважав, що «мистецтво – це не зображення гарних речей, а гарне зображення речей...».

Саме у цьому училищі відновила свої традиції яворівська дерев'яна іграшка, і стає все більш популярною в Україні та Європі. Сьогодні тут створюється музей яворівської іграшки – це велика заслуга і Богдана Сойки.

До 400-літнього ювілею рідного селища Івано-Франкове п. Богдан видає ілюстрований буклет, де зібраний матеріал з історії селища та церкви Вознесіння Господнього.

У 2011 році обирається головою парафіяльної ради церкви Вознесіння Господнього в Івано-Франковому та починає робити перші кроки до масштабної реставрації цього храму.

Не забуває Богдан Сойка і про рідну школу в своєму селищі. Тут у 1996 році відкрився шкільний музей Івана Франка. Митець не залишається осторонь цієї події і дарує в музей ряд своїх робіт, присвячених Великому Каменяру.

Сьогодні ОЗ «Івано-Франківська ЗОШ I-III ступенів імені Івана Франка» стала центром творчих доробок Богдана Сойки. Адже тут, в даний час, створюється кімната-музей, яка буде міні-картинною галереєю творчих доробок автора. Цей арт-центр Янова вирішили створити за кошти мешканців селища та вірян греко-католицької церкви. В даний час завершується підбір робіт Богдана Сойки і, можливо, навіть до дня народження (27.10.20.- 82 роки) геніального художника Яворівщини ця виставка побачить своїх перших гостей.

Починаючи з 2010 року Богдан Сойка активно співпрацював з вихованцями гуртка «Екологічне краєзнавство». Три покоління гуртківців побували у будиночку, де він народився, де гостювала вся творча еліта Львова 60-90-их років, у невеликій затишній майстерні, двері якої завжди були відчинені для спраглих слова і охочих познайомитися з його працями. Дехто з гуртківців показував йому свої роботи, прислухався до порад митця і навіть малював під його керівництвом. Сойка Богдан був частим гостем шкільної спільноти, виступав перед учнями та спілкувався з педагогами. А найбільше вихованці гуртка любили вітати його з Новим роком та Різдом Христовим, співали колядки і щедрівки. Тоді Богдан Сойка щиро дякував дітворі за таку повагу до нього, частував колядників цукерками, горіхами, печивом, брав у руки улюблену гітару і співав пісні. Повірте, що ніхто вже не поспішав нікуди. Такі чудові миттевості долі усім запам'яталися назавжди.

Ми мали можливість оглянути цілість мистецького доробку художника, презентованого найважливішими ділянками його творчих змагань на різних етапах життя.

26 травня 2018 року Богдан Сойка відійшов у вічність цілком несподівано, у розпалі підготовки до виставки, яка мала відбутися з нагоди його 80-річчя і стати своєрідним підсумком його понад півстолітньої творчої праці. Недокінчену цю роботу довелось завершувати його близьким і рідним, які щиро намагались реалізувати задуману самим автором концепцію виставки. Вона відбулася у листопаді 2018 року в історичному комплексі Національного музею імені Андрея Шептицького. У цій виставці чільне місце займає природа рідного селища, яка завжди була джерелом натхнення для художника.

Найбільше Богдан Сойка прагнув бути у житті самим собою, не ступати у чужі сліди, говорити, діяти і врешті творити тільки те, що виходило із його власних, глибинних переконань та почуттів. Його неймовірна скромність вражала всіх як і безмежна доброзичливість. Жив із великою мірою любові, делікатності, чесності і порядності.

Досягнувши творчої зрілості повністю віддавався творчій праці у Янові в оточенні близьких його серцю щирих простих людей та мальовничої природи рідного краю. І через те, він залишається живим у серцях шанувальників його творчості, учнів, яких мав багато та односельчан.

МАЛОВІДОМІ СТОРІНКИ ІСТОРІЇ ЗАЛІЗНИЧНОЇ СТАНЦІЇ СЕВЕРОДОНЕЦЬК

Тихонова Соф'я, вихованка гуртка «Юні екскурсоводи» Луганського обласного центру дитячо-юнацького туризму і краєзнавства.

Керівник: Куценко Вікторія Олегівна, керівник гуртка «Юні екскурсоводи» Луганського обласного центру дитячо-юнацького туризму і краєзнавства.

Внутрішнє транспортне сполучення, так само як і зовнішнє, є невід'ємною частиною життєдіяльності будь-якої держави. Після подій 2014 р. виявилось, що північні і східні райони підконтрольної частини Луганської області зовсім не мають залізничного сполучення, а у Северодонецьку немає залізничної станції, хоча є залізнична гілка до Рубіжного. Зараз дуже актуальним для Луганської області є будівництво нової залізничної гілки. В статті «Від ідеї – до реалій: нова залізнична колія на Луганщині буде» («Голос України», № 186 (7443) від 08.10.2020 р.) говориться: «Найбільшим і найважливішим проектом 2020 року на Луганщині обіцяє бути будівництво залізничної гілки, що з'єднає декілька районів Луганщини із всеукраїнською мережею. Кілька років поспіль таку можливість розглядали лише як ідею, але нині справа зрушила з мертвої точки, бо окремі моменти такого проекту вже відпрацьовано. Насамперед Луганська облдержадміністрація спільно з Регіональною філією «Донецька залізниця» АТ «Укрзалізниця» розглянули можливі варіанти напрямків будівництва гілки. Для визначення найбільш придатних пунктів стикування з новою гілкою проведено аналіз розвитку колійного господарства залізничних станцій, розташованих на коліях Кіндрашівська-Нова – Лантратівка та Попасна – Сватове – Куп'янськ, а також характеристики профілю місцевості».

Метою пошуково-дослідницької роботи є вивчення історичних відомостей про створення залізничної станції Северодонецьк. Для реалізації поставленої мети перед пошуковою групою гуртка «Юні екскурсоводи» були поставлені такі завдання:

- 1) Пошуково-дослідницька робота в народному музеї ПрАТ «Северодонецьке об'єднання «АЗОТ»;
- 2) Вивчення краєзнавчої літератури, матеріалів і документів;
- 3) Онлайн-зустріч з краєзнавцем С.П. Каленюком;
- 4) Встановлення хронології історичних подій щодо залізничного сполучення з Северодонецьком.

В м. Северодонецьк, що натеper має статус обласного центру, немає краєзнавчого музею, але є народний музей історії підприємства «Северодонецьке об'єднання Азот», бо історія міста тісно пов'язана з історією будівництва хімічного велетня. Екскурсію музеєм для пошукової групи юних екскурсоводів провела завідувачка музеєм О.К. Головка, яка більш детально розповіла про експонати щодо теми нашої роботи, допомогла нам встановити хронологію подій розвитку залізничного цеху підприємства, показала архівні фото і документи, що стосуються будівництва залізничної гілки на території сучасного Северодонецька. Важливими свідоцтвами часів початку існування Лисхімбу (скорочена назва від «Лисичанське хімічне будівництво»), а згодом і Северодонецька є зображення паровозу з написом про те, що в червні 1935 р. була введена в експлуатацію залізнична гілка на 10 км ст. Рубіжна – Проммайданчик, а також вирізка газетної статті «Перша паровозна бригада», в якій сказано, що на знімку, зробленому 1 січня 1936 р. зображено паровоз А-626 та бригаду його обслуговування. Це був перший паровоз, який з 1935 р. і до початку Другої Світової війни доставляв матеріали та обладнання для

будівництва хімкомбінату. Зараз на цьому місці розташовані друга прохідна, центральна лабораторія, поліклініка, склади ПрАТ «Северодонецьке об'єднання Азот». Перша залізнична лінія була прокладена від станції Рубіжна. Будувалася лінія поетапно, і всі вантажі скидалися прямо біля дороги. На знімку показане розвантаження каменю, доставленого з кар'єру Комишуваха. Далі в статті зазначені посади і прізвища працівників першої паровозної бригади та вказано, що такі фотографії були вручені кожному члену бригади як пам'ятний подарунок за ударну працю.

1920 роки. Перший історичний факт про те, що ще у 1920 р. було важливим з'єднання залізничним сполученням територій сучасної Луганської області знайшли в статті краєзнавців Каленюка С.П. і Водолазського О.О. «Історія та перспективи створення пасажирської залізничної станції Северодонецьк»: «На карті Стрельбицького 1920-х років показано залізничну гілку, яка проходить з Рубіжного територією сучасного Северодонецька та від Метьюлкіного (на карті – Метальникова) повертає на північ до Старобільська. Місто Старобільськ потребувало залізничного сполучення для вивозу зерна, але упродовж тривалого часу поїзди оминали цей повітовий центр. У 1895 р. харківський губернатор і Старобільське повітове земство клопотали щодо прокладення додаткової лінії від щойно спорудженої ділянки Лисичанськ – Куп'янськ. Через рік Харківське губернське земство просило, щоб для організації нового виходу з Донецького басейну було проведено гілку з Луганська до Валуйок через Старобільськ. Згодом гірничопромисловці виступили з пропозицією поєднати залізничним сполученням Ростов з Валуйками, проклавши трасу через Старобільськ. Зрештою, в 1913 р. Міжвідомча комісія визнала необхідність будівництва лінії довжиною в 130 верст, яка під'єднала б Старобільськ до гілки Лисичанськ – Куп'янськ, і вже незабаром почалось будівництво. Утім, буремні обставини подальших воєн та революцій не дозволили реалізувати вказаний задум, і залізниця лишилася на карті. За умови втілення цього проекту до часу свого заснування Северодонецьк вже мав би вихід до залізничного сполучення».

1930 роки. Восени 1934 р. через Старобільськ проклали залізничну гілку від Ново-Кіндрашівської до Валуйок, станом натеper на цій гілці діє станція Старобільськ, з вантажно-пасажирською залізничною станцією Лиманської дирекції Донецької залізниці Кіндрашівською (розташована в смт Станиця-Луганська) через військові дії транспортне сполучення припинене.

Повернемося в 1934 рік до селища Лисхімбуд. З книги О. Зінова «Місто, в якому ми живемо» дізнаємося, що після весняного паводку 1934 р. основні сили будівельників були направлені на спорудження шосейної дороги і залізничної гілки. А вже 10 липня 1935 р. була здана в експлуатацію 10-кілометрова ділянка залізниці Рубіжна – будмайданчик з основним мостом через р. Борову та трьома додатковими мостами, передбаченими на випадок паводку. На будівництві з'явився перший паровоз і чотири товарні вагони. Про стабільну працю цієї ділянки залізниці говорять цікаві факти: автор приводить спогади куратора з будівництва транспортних, дорожніх, каналізаційних та інших об'єктів В. К. Попова про героїчний вчинок дорожнього майстра колійного господарства Тимофія Дивенко, який врятував життя іншому працівнику під час розчищення крижаних заторів на річці Боровій біля залізничного моста. Також описаний випадок, коли єдиний паровоз на єдиному залізничному переїзді промислового майданчику стикається з новеньким, єдиним в Лисхімбуді, автобусом. Під час зіткнення, на щастя, постраждав лише автобус без пасажирів.

1940 роки. Зі спогадів начальника будівельного відділу М.М. Старобинця дізнаємося, що він вважав подвигом працю хіміків і монтажників на демонтажі обладнання, яке відправляли в тил восени 1941 р. (через кожні один-два дні по ешелону з

людьми і устаткуванням). 20 жовтня 1941 р. з Лисхімбуду пішов останній ешелон. Всього за півтора місяці в тил було відправлено 14 ешелонів (понад 400 вагонів). В кінці 1941 р. німецькі війська перерізали залізну дорогу Донбас – Москва через Лисичанськ в районі станцій Куп'янськ і Попасна, а залізничні мости через Сіверський Донець було підірвано. Знову виникла потреба в прокладанні через Лисхімбуд (нині Северодонецьк) залізниці, яка мала б сполучити гілки Лисичанськ – Куп'янськ і Ворошиловград (нині Луганськ) – Валуйки. З роботи краєзнавців Каленюка С.П. і Водолазського О.О. дізнаємося про існування німецької карти 1942 р. з маршрутом залізничної гілки через територію сучасного Северодонецька: Рубіжна – Лисхімбуд – Новосиротине – центр Борівського – Капітанове – хутір Путіліна – Старий Айдар – роз'їзд 944 (перед ст. Городній). Досліджуючи цю тему, також виявили факт героїзму залізничників 28-ої бригади, що будували цю гілку та терміново у листопаді 1941 р. були сформовані у зведений батальйон (557 осіб), які не маючи озброєння, окрім 400-грамових толових шашок, запобігли прориву 4-го німецького корпусу генерала Шведлера до сучасного Луганська. Тобто у зв'язку з подіями Другої Світової війни залізнична гілка Рубіжна – Лисхімбуд – роз'їзд 944 (перед ст. Городній) побудована не була, так і лишилася пунктирною лінією на німецькій карті. Встановлюючи хронологію подій, додаємо факти, описані О. Зіновим, що весною 1942 р. почалось спорудження тимчасової залізничної гілки протяжністю 50 км від Лисхімбуду до Новоайдару в обхід станції Куп'янськ, будівництво якої велось прискореними темпами і з двох сторін. Залізнична гілка була готова, за винятком ділянки 3-4 кілометри від озера Вовчого до Лисхімбуду (через відсутність рейок), яку долали на машинах і підводах. По ній почалася відправка обладнання в тил і доставка на фронт техніки та боєприпасів. Гілка була тимчасова, кілька кілометрів не дотягнула до Лисхімбуду, тож до переліку залізничних станцій Лисхімбуд не потрапив. 11 липня 1942 р. Лисхімбуд був окупований німецькими військами, було вивезено 123-ох юнаків і дівчат до Німеччини та планувалася відправка в Німеччину промислового обладнання хімічних підприємств, шахт, заводів Лисичанського, Кременського та Сватівського районів. Це можна було здійснити після відновлення залізничного моста через Донець, розташованого між станціями Рубіжна і Насвітевич, але відновлення моста затягувалося, тому було розроблено інший варіант – будівництво залізничної гілки до бондарного складу заводу Донсода на лівому березі Дінця та наведення спеціальної переправи, по якій лебідкою перетягувати навантажені вагони до станції Переїзна, а звідти направляти до Німеччини. Ціною неймовірних зусиль підневільних робітників вдалося побудувати цю залізничну гілку, але жодного вагона з устаткуванням відправлено не було завдяки протидії мужніх патріотів. В книзі місцевого краєзнавця В.І. Козодоева «Ми цю заповітну дату повік не забудемо з тобою» є спогади свідка – машиніста паровоза Павла Полікарповича Чередника про ці події. 1 лютого 1943 р. Лисхімбуд був звільнений військами 41-ї гвардійської стрілецької дивізії. Відродження Лисхімбуду і хімкомбінату почалось у повоєнні роки. У Лисхімбуд почало прибувати обладнання так званих особливих поставок в рахунок репарацій з Німеччини. На величезній території поки що порожнього хімкомбінату виникли незліченні дерев'яні курені, де і розміщували обладнання. Його було настільки багато, що найчастіше розвантаження відбувалося безпосередньо біля залізничного полотна, де воно і зберігалось деякий час. У 1945 р. відбулося розділення залізничників, з'явився (як окрема самостійна одиниця) залізничний цех на азотно-туковому комбінаті, а інший залізничний цех, який згодом перейменують в «Об'єднане господарство залізничного транспорту», увійшов до складу тресту «Лисхімпромбуд».

1950-ті роки. До кінця 1946 року довоєнний фонд Лисхімбуду разом з усіма комунально-побутовими службами, об'єктами охорони здоров'я, школою, клубом, дитячими установами був відновлений. Відновили роботу завод силікатної цегли, ремонтно-механічний, деревообробний комбінат, електроцех, весь під'їзний залізничний транспорт. У селище прибували все нові і нові будівельники. Поверталися з евакуації лисхімбудівці. Були так звані завербовані робітники, які приїхали із західних областей Української РСР, Молдавської РСР та інших республік Радянського Союзу за оргнабором. У повоєнні роки з'явився й інший контингент будівельників – в'язні. За короткий час в селищі виникла велика зона таборів, силами в'язнів будувалися всі цехи аміачного виробництва, грануляційна вежа цеху аміачної селітри, корпуси теплоелектроцентралі. Їх силами побудовано: комплекс двоповерхових котеджів уздовж вулиці Енергетиків, профілакторій, містечко для інженерно-технічних працівників по вул. Ломоносова, дві школи та багато інших будівель. В 1950 р. селище Лисхімбуд було перейменовано в м. Северодонецьк, але через табори в'язнів до 1953 р. місто залишалося закритим, а хімкомбінат – номерним підприємством. Також працювали в Лисхімбуді інтерновані німці і угорці, учені, спеціалісти із заводів Німеччини. Для нового контингенту «будівельників» на південній околиці Лисхімбуду побудували барачне селище Південне (рос. пос. Южный), яке розташовувалося між проспектами Хіміків і Гвардійським (колишні Комсомольський пр. та вул. Лисичанська) уздовж вул. Б. Ліщини (колишня Заводська). У будівлі колишньої Лисичанської тюрми по вул. Б. Ліщини, 21 було організовано гуртожиток воєнізованої охорони полонених та в'язнів, за будинком закріпилася назва Дім ВОХР. А між вулицями Партизанською і Юності (колишня Жовтнева) були розташовані так звані «фінські будиночки», у яких з липня 1948 і до кінця 1951 року жили сім'ї німецьких учених-хіміків. Після повернення в Німеччину німці писали звіти, в яких вказували на те, що більшість робітників щоранку приїздили залізницею з навколишніх сіл та з Рубіжного, що за 14 км на північ від Северо-Донецька (саме такою була назва залізничної станції), і поверталися туди ввечері. Час у дорозі становив 20 хвилин, потяги представляли собою паровози з відкритими вантажними платформами замість вагонів, на яких люди стояли у будь-яку погоду. Пізніше платформи були замінені на закриті вантажні вагони, обладнані лавками та печами, а зовні були пофарбовані синім кольором. Спочатку ці маршрутні потяги ходили по два рази зранку та увечері, але без сталого розкладу. Пізніше стали ходити по одному разу, але за чітким розкладом. Німцям заборонялося користуватися цими поїздами. На жаль, в жодному із опрацьованих письмових джерел ми не знайшли відомостей про місце розташування залізничної станції, окрім карт-схем Лисхімбуду 1939 р. та 1951 р., на яких зображена друга гілка до Лисхімбуду від ст. Рубіжною до будинку воєнізованої охорони, що можна вважати станцією.

1960 роки. У 1963 р. до Северодонецька здійснив візит радянський державний діяч, перший секретар ЦК КПРС СРСР у 1953–1964 рр. М.С. Хрущов. У зв'язку з курсом на хімізацію народного господарства хімкомбінат (до 1966 р. мав назву Лисичанський) стрімко почав розвиватися, а разом з ним і місто Северодонецьк, яке 30 грудня 1962 р. стало містом обласного підпорядкування. Під час візиту М. Хрущова знову розглядалося питання про розширення транспортних можливостей міста та після його від'їзду почалася розробка проєкту облаштування залізничної станції у Северодонецьку. Там, де залізнична гілка з Рубіжного заходила на Лисичанський хімкомбінат, планували побудувати залізничну станцію з вокзалом, на карті Северодонецьк з'єднали зі станціями Лисичанськ та Рубіжне. Та цей проєкт знову не реалізували тому, що вже було прийнято

рішення про будівництво нового аеропорту. Довгі роки северодончани діставались до найближчих залізничних станцій автотранспортом.

На тепер в місті є товариство з обмеженою відповідальністю «Об'єднане господарство залізничного транспорту» (ТОВ «ОГЗТ») по вул. Механізаторів, 2 (входить до ПрАТ «Севєродонецьке об'єднання «АЗОТ»), на територію якого 10 липня 2014 р. потрапило 4 снаряди, від вибухів пошкоджені огорожі, електрична підстанція, слюсарна майстерня і частина залізничного полотна, жертв і постраждалих немає. Після визволення Севєродонецька українськими військами 22 липня 2014 року, при якому відбувалася запекла перестрілка із застосуванням стрілецької зброї, гранатометів і важкої бронетехніки, пошкоджені об'єкти були відремонтовані та замінені, а залізнична гілка постійно використовується. Але у листі Міністерства інфраструктури України до Голови Верховної Ради України Д. Разумкова (№ 2733/47110-20 від 27.02.2020 р.) йдеться про те, що Міністерство інфраструктури за участі АТ «Укрзалізниця», Луганської облдержадміністрації та Міністерства оборони України найоптимальнішими варіантами вважають стикування нової залізничної гілки з залізничних станцій *Рубіжне, Сватове (колії Попасна – Куп'янськ) і Старобільськ (колії Кіндрашівська-Нова – Лантратівка)*. Розглядалися інші напрямки, але вантажна станція Севєродонецьк не розглядалася, оскільки вона належить ТОВ «Об'єднане господарство залізничного транспорту», що входить до ПрАТ «Севєродонецьке об'єднання «АЗОТ», і АТ «Укрзалізниця» її не використовує.

Гортаючи маловідомі сторінки історії залізничної станції Севєродонецьк та підсумовуючи пошуково-дослідницьку роботу, маємо надію на будівництво такої станції та залізничної гілки від Севєродонецька до гілки Кіндрашівська-Нова-Валуйки, особливо після подій 2014 р., коли гостро постало питання щодо сполучення області з іншими регіонами України. Ця гілка з'єднала б дві залізничні лінії, і, крім транспортування вантажів, виконувала б ще й важливу соціальну функцію, оскільки населення значної частини території області змогло б залізницею діставатися до фактичного обласного центру в Севєродонецьку.

МОЗАЇКИ РАДЯНСЬКОГО ПЕРІОДУ В ПРОСТОРІ СУЧАСНОГО МІСТА МИКОЛАЄВА

Царюк Олексій, учень 6 (10-А) класу Першої української гімназії імені М. Аркаса Миколаївської міської ради Миколаївської області.

Керівник: Лободовська Ірина Олександрівна, вчитель історії та правознавства Першої української гімназії імені М. Аркаса Миколаївської міської ради Миколаївської області.

Тема радянської спадщини, зокрема творів монументального мистецтва, в тому числі і мозаїчних панно є актуальною в медійному просторі та має науковий потенціал. Адже радянські мозаїки залишаються елементом сучасних українських міст. Ці приклади монументального мистецтва є історико-культурним документом і потребують переосмислення в контексті сьогодення.

У світлі сучасних політичних подій Верховною Радою України у 2015 році був прийнятий Закон «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки», згідно з яким забороняється пропаганда відповідної символіки та встановлюється порядок ліквідації наявних символів комуністичного режиму.

Проте слід зазначити, що радянські мозаїки не включені до переліку об'єктів культурної спадщини та не мають статусу пам'яток. З огляду на це, їх стан державою не контролюється, а деякі панно руйнуються під дією часу [1].

Через загрозу знищення мозаїчних панно в Україні в рамках процесу «декомунізації» робота з каталогізації наявних в країні творів монументального мистецтва була розпочата в рамках трьох проєктів. Перший – проєкт фонду «Ізоляція» Soviet Mosaics in Ukraine, кураторкою якого є Є. Моляр. Він присвячений збору інформації про мозаїчні панно в українських містах, про їх авторів та час створення, фотографій наявних в українських містах творів [4]. Другий проєкт – Decommunised: Ukrainian Soviet Mosaics – книга-альбом, надрукована у видавництві «Основи». Фотографом проєкту є Є. Нікіфоров, який їздить містами України у пошуках мозаїчних творів, зокрема, він зафіксував велику кількість мозаїк в оформленні автобусних зупинок [5]. І третій проєкт – «Chernihiv Monumentalism», кураторкою якого є О. Загребіна, художниця, викладачка, кураторка, дослідниця. Мета даного проєкту: збереження та популяризація монументального мистецтва. Також 3 жовтня 2019 року у Відні на фасаді Музею Леопольда Український інститут представив понад півсотні мозаїчних панно 60-80-х років ХХ століття.

Мозаїчні панно радянського періоду до сих пір прикрашають стіни деяких будівель в місті Миколаєві. Проте, як часто звертаємо на них увагу? Чи замислюємось над тим, хто є автором тієї чи іншої мозаїки? Який інформаційний код вони несуть в собі? Чи це відголоски пропаганди, що лишились нам у спадок від радянських часів? Чи мистецтво, яке потрібно зберігати й захищати?

Мета пошуково-дослідницької роботи: дослідити мозаїчні панно радянського періоду другої половини ХХ століття в контексті сучасного міста Миколаєва.

Для досягнення поставленої мети нами були виділені наступні завдання:

- дослідити вплив радянської влади на архітектурну забудову та орнаментальне оформлення міста Миколаєва другої половини ХХ століття;
- визначити місцезнаходження, авторство та техніку виконання мозаїк радянської доби в Миколаєві;
- привернути увагу громадськості до малодослідженої сторінки нашої локальної історії.

Методи дослідження: історичний метод – дослідження процесу становлення і розвитку монументального мистецтва, зокрема мозаїк; хронологічний метод передбачає вивчення історії рідного краю за періодами (друга половина ХХ століття); логічний метод є теоретичним, узагальненим відтворенням у мисленні розвинутого об'єкту в його суттєвих, необхідних і закономірних зв'язках та відношеннях; дослідницький метод базується на дослідженні певного масиву інформації, виділення найголовнішого; метод узагальнення – це метод, за допомогою якого проводиться визначення загального поняття, в якому знаходить віддзеркалення головні, основні, характеризуючи об'єкти даного питання.

У ході проведення науково-дослідницької роботи мною були опрацьовані статті та інтерв'ю Є. Нікіфорова «Чому радянські мозаїки – привід для гордості?», «Я знімаю зміни простору, символи змін. Зміни – це про зараз»; Є. Моляр «Якщо ми перестанемо бачити в радянських мозаїках пропаганду, ми побачимо їх красу», «Радянська монументалістика: предмет декомунізації чи урбан-айдентика»; Е. Диченської «Роль мозаїчного мистецтва радянського періоду в організації сучасного архітектурно-просторового середовища простора міста (на прикладі мозаїчного триптиха “Земля” в м. Бресті)», «Талановита пропаганда. Чи мають право радянські мозаїки на існування», в

яких йде мова про важливість дослідження творчості українських художників, які жили та творили у радянський період, особливості художнього стилю та розвитку монументального мистецтва на прикладі мозаїчних панно.

У Державному архіві Миколаївської області, м. Миколаїв ознайомився з рядом документів, звітів та наказів, зокрема «Постановление № 2836 Исполкома Николаевского Облсовета депутатов трудящихся и обкома КП(б)У о ходе выполнения постановления Совета министров СССР от 4-го августа 1950 года и Совета Министров УССР и ЦККП (б) Украины от 1-го сентября 1951 года «О мероприятиях по улучшению коммунального и культурно-бытового обслуживания населения г. Николаева» (27 декабря 1951 года)», «Рішення Секретаріату правління Спілки художників Української РСР про творчо-організаційну роботу Миколаївської організації Спілки художників Української РСР (31 січня 1974)», «Постанова № 3212 про підготовку цегельних заводів Міністерства промисловості будівельних матеріалів Української РСР до роботи в зимовий період 1952 – 1953 рр. (28 вересня 1952 року)».

Також було організовано та проведено інтерв'ю з художниками м. Миколаєва: В. Купцовим, Д. Боляковим, С. Сенкевич та науковцями: В. Чернявським, Ю. Котляром, О. Волос.

Взяв участь у конкурсі проєктів «Радянське минуле: (Пере) осмислення історії», організованим Асоціацією «Нова Доба», DVV International в Україні та Міжнародною мережею EUSTORY, де мав змогу представити результати свого дослідження у вигляді коміксу «Загадка однієї мозаїки».

В ході дослідження вдалося з'ясувати, що мистецька традиція мозаїки, яка тягнеться від греко-римських часів знайшла своє масове й естетичне вираження в радянський період. З приходом до влади М. С. Хрущова відбувається формування нової ідентичності. В 1954 році новий очільник держави розпочав боротьбу з архітектурними надмірностями. Усім відома постанова «Про запобігання надмірностей в проєктуванні і будівництві» була своєрідною доктриною для тогочасних архітекторів та будівельників та початку народження радянського модернізму. Будинки того періоду як ззовні, так і з середини нерідко прикрашались мозаїками – вони не потрапили під ніж боротьби з надмірностями, мабуть, в силу своєї площини, а навіть навпаки – стали найбільш частим засобом взаємодії архітектури і мистецтва.

Саме мозаїка була співзвучна архітектурі модернізму, рятувала її від знеособленості і сірості, практично неминучої в умовах жорстокої типізації. Але щоб контролювати творчу діяльність художників за рішенням радянського керівництва в 1957 році була створена Спілка художників. Митці повинні були малювати ідеалістичну картину життя радянських громадян: фізично сильних, з міцними сім'ями, які оволодівають атомами [6].

Одним із прийомів, які використовували художники в монументальному мистецтві – це велика статична фігура в середині та жанрові сцени по бокам. Цей композиційний принцип був запозичений із стилю зображення ікон, в центрі якої розміщувався святий – духовний переможець, а по бокам зображені історії духовних премог (роль сукупного святого виконував «радянський народ») [10].

Бурхливі події ХХ століття не оминули й місто Миколаїв. Як і по всьому Радянському Союзу в тут розгорнулося широке будівництво жилих будинків, а монументальні мозаїчні панно ставали важливим етапом в історії мистецтва й архітектури другої половини ХХ століття. В Миколаєві цей жанр представлений рядом мозаїк (на сьогодні вдалося ідентифікувати 7 адрес із мозаїками та 8 мозаїчних полотен).

Ці твори монументального мистецтва стали частиною архітектурного пейзажу та представляють цілу епоху в історії.

Дослідження даної теми розпочалось із мозаїчного панно, що знаходиться на вул. Декабристів, 23 А.

Назва мозаїки: невідома.

Автор: група майстрів з Києва.

Тематика: характерне для регіону промислове виробництво.

Опис: як назвала її Н. Ш. Громова «сонячна мозаїка», яка поєднує в собі жовтий, блакитний, рожевий, білий кольори, ніби випромінює радість. На ній зображено кораблі – символ нашого міста, будинки, електростанції. Відомо, що будівля, на якій знаходиться мозаїка, була побудована в 50-х роках ХХ століття полоненими німцями, а саме панно виконане у 70-х роках ХХ століття.

Дана мозаїка знаходиться в такому місці, через яке проходять найбільші людські потоки. За свідченнями Болякова Дмитра Леонідовича, миколаївського художника-живописця, дана мозаїка була виконана київськими майстрами. Попри час та певні життєві обставини, можна із впевненістю сказати, що дана композиція чудово витримала випробування десятиліть та радує око місцевих жителів й гостей міста.

Наступна мозаїка знаходиться на нижній частині Флотського бульвару (колишній морський бульвар, що був заснований у 1826 році).

Назва мозаїки: «Корабелі».

Автор: Анатолій Петрович Завгородній, миколаївський художник-графік і живописець.

Тематика: характерне для регіону промислове виробництво.

Матеріал: керамічна плитка.

Опис: на мозаїці зображені силуети корабелів та броненосця «Князь Потьомкін-Таврійський», який будували на миколаївському адміралтействі.

Ще одна фасадна мозаїка виконана на традиційну тему, в центрі якої розміщені фігури корабелів.

Автор: Анатолій Петрович Завгородній.

Тематика: характерне для регіону промислове виробництво.

Матеріал: керамічна плитка.

Адреса: на в'їзді до лівобережної частини Миколаєва Назва мозаїки: «Україна»

Автор мозаїчного панно: невідомий.

Тематика: характерне для регіону промислове виробництво.

Адреса: при вході до Миколаївського морського торгового порту.

Опис: На одному з фасадів адміністративної будівлі красується 5-метрова мозаїка. Створена вона колективом місцевих художників в середині 80-х років минулого сторіччя.

Картина стала відображенням всього багатства і краси українських земель, тому й отримала назву «Україна».

У центрі композиції викладена зі шматочків молода українка – символ нашої країни. Також ви знайдете на картині зображення, що символізують найрозвиненіші галузі промисловості України. Все це пов'язано між собою пейзажами місцевості. Переважає більше морська тематика.

Назва мозаїки: невідома.

Автор мозаїчного панно: майстри з Києва.

Тематика: спортивні юнаки.

Адреса: вулиця Театральна, 8.

Опис: будівлю басейну «Зоря» прикрашають дві мозаїки. Одна розташована на фасаді із зображенням сонця, чайки та води, на торцевій стіні розташоване велике панно із зображенням плавців.

Отже, мозаїчні панно є різновидом монументального живопису. Особливістю даних творів монументального мистецтва – мозаїк – є те, що вони пов'язані із архітектурою та формуванням міського простору в цілому. Мозаїчні панно створювались із урахуванням специфіки місця їх розташування.

Сама мозаїка визначається як зображення, що формується завдяки поєднанню різних шматків смальти, каменю, керамічної плитки та інших матеріалів та їх фіксації через «прямий» чи «зворотній» набір у шарі спеціальної речовини. В цей період формується поняття «синтезу мистецтв», який базується на створенні якісно нового явища, що організує життєвий простір людини, апелює до її почуттів та має потенціал до впливу на її поведінку, виховання.

Монументальне мистецтво стало візитною карткою загальносоюзного стилю, в тому числі й Миколаєва. Воно створювалось за певних ідеологічних умов та з розрахунком впливати на повсякденне середовище існування людини. І хоча в українському суспільстві існують полярні точки зору щодо радянських мозаїк, але навіть в за того складного та суперечливого періоду створювались свої витвори мистецтва. І також це є частиною історії міста Миколаєва, до якої громадськість не повинна бути байдужою.

Ми маємо не боятись шукати відповіді на контрверсійні запитання.

Список використаних джерел та літератури:

1. Клімук Ю. Проблема статусу мозаїк радянського періоду у Києві: <http://www.historians.in.ua/index.php/en/doslidzhennya/2086-klimuk-yuliiaproblema-statusu-mozaik-radianskoho-periodu-u-kyievi> (дата звернення: 16.11.2019)
2. «В палітру додасть він і мрії, й любові...»: виставка до 50-річчя Творчої спілки «Миколаївська обласна організація Національної спілки художників України»: [екскурсія із заступником директора Миколаївського обласного краєзнавчого музею, к.і.н. В. В. Чернявським] // Миколаївський обласний краєзнавчий музей. – 2020. – 18 лют.
3. Soviet mosaics in Ukraine. URL: <https://sovietmosaicsinukraine.org/ru/> (дата звернення: 21.12.2019)
4. Decommunized: Ukrainian Soviet Mosaics: <https://ru-ru.facebook.com/Decommunize/> (дата звернення: 17.12.2019)

Державний архів Миколаївської області, м. Миколаїв Ф. 992 Об утверждении разрядки на дополнительный отпуск кирпича в декабре 1951 года с артели им. 18 партсъезд в г. Николаеве Облпромсовета за счет сверхпланочного выпуска (27 декабря 1951) оп. 6

5. Спр. 278. Постановление № 2836 Исполкома Николаевского Облсовета депутатов трудящихся и обкома КП(б)У о ходе выполнения постановления Совета министров СССР от 4-го августа 1950 года и Совета Министров УССР и ЦККП (б) Украины от 1-го сентября 1951 года «О мероприятиях по улучшению коммунального и культурно-бытового обслуживания населения г. Николаева» (27 декабря 1951 года), 108 – 114 арк.

Державний архів Миколаївської області, м. Миколаїв Ф. 3617 Решение и постановление Президиума правления Союза художников Украинской ССР, относящиеся к деятельности (31 января – 10 июня 1974) оп. 1, т. 2

6. Рішення Секретаріату правління Спілки художників Української РСР про творчо-організаційну роботу Миколаївської організації Спілки художників Української РСР (31 січня 1974), 15 арк.
7. Мозаїки як унікальний мистецький спадок радянського періоду : [бесіда доц., кандидатка мистецтвознавства Миколаївської Національної академії образотворчого мистецтва і архітектури Н. В. Сапак] // Кафедра дизайну. – 2019. – 23 груд.
8. Моляр Є. Радянська монументалістика: предмет декомунізації чи урбанайдентика: <https://mistosite.org.ua/ru/articles/radianska-monumentalistykapredmet-dekomunizatsii-chy-urban-aidentyka> (дата звернення: 07.12.2019)
9. Николаевские художники: <https://sorealizm.com.ua/nshu/nikolaevskie-hudozhniki> (дата звернення: 09.02.2020)

ГОРДІЙ ВАСИЛЬОВИЧ НЯНЧУР – ДЕРЖАВНИЙ І ГРОМАДСЬКИЙ ДІЯЧ, ХЕРСОНСЬКИЙ ГУБЕРНСЬКИЙ КОМІСАР, ЧЛЕН РАДИ НАРОДНИХ МІНІСТРІВ УНР, ІНЖЕНЕР-ЕКОНОМІСТ

Яроцук Віталіна, учениця 10 класу Красилівської загальноосвітньої школи I-III ступенів № 4 імені П. Кізіона Красилівської міської ради Хмельницької області.

Керівник: Зайка Ольга Іванівна, учителька історії Красилівської загальноосвітньої школи I-III ступенів № 4 імені П. Кізіона Красилівської міської ради Хмельницької області.

Сторіччя Української революції 1917–1921 років посилює інтерес дослідників до вивчення тих подій та їх активних учасників.

Актуальність теми нашого дослідження безсумнівна, адже однією із цікавих та недостатньо досліджених тем є діяльність та подальший життєвий шлях державних діячів доби УНР.

Їхні біографії під час радянського режиму піддавались перекрученням, вони самі – репресіям, а пам'ять про них – забуттю. Однією з таких постатей був наш земляк Гордій Васильович Нянчур – державний і громадський діяч, Херсонський губернський комісар, член Ради Народних Міністрів УНР, інженер-економіст.

Оригінальність запропонованої роботи полягає в тому, що увазі учасників конференції представляються матеріали про Гордія Васильовича Нянчура, нашого земляка, уродженця Красилівщини. Ці ж матеріали можуть зацікавити і жителів Миколаївщини. Адже в період Української революції він двічі обіймав посаду Херсонського губернського комісара та сприяв активному державотворенню в цьому регіоні.

Мета нашого дослідження полягала в тому, щоб проаналізувати доступні автору історичні джерела та літературу з даної теми, виявити значимість участі Г.В.Нянчура у процесі державотворення в УНР в роки Української революції та у період перебування в еміграції, узагальнити та доповнити уже відомі факти біографії нашого земляка.

Для виконання поставлених завдань використано такі загальнонаукові та прикладні методи: теоретичний, порівняльний та вибірковий аналіз і узагальнення, методи історичної аналогії, проблемно-хронологічний та описовий, що допомогло виявити та залучити важливі архівні та опубліковані дослідниками діаспори матеріали.

Історична постать Гордія Васильовича Нянчура недостатньо досліджена в історіографії. Єдиної комплексної дослідницької роботи немає і в наш час.

Із метою орієнтації у досліджуваній темі ми детально опрацювали доступні автору енциклопедичні та довідкові матеріали, праці українських дослідників та української діаспори. Дана група джерел вибірково досліджувалась у Хмельницькій обласній універсальній науковій бібліотеці, на базі музейних експозицій у Красилівському районному краєзнавчому музеї.

Основним масивом опрацьованої нами історіографічної літератури є дослідження Р.Ковалю, В.Моренця, Ю.Юзича, В.Пархоменка, місцевих краєзнавців.

В друкованих матеріалах української діаспори, зокрема Бюлетені Української Господарської Академії в ЧСР(1922-1935) і ювілейному виданні «Український Вільний Університет» (1921-2011), нам вдалось віднайти дані про навчання в Г.В.Нянчура даних закладах та окремі факти, пов'язані із його діяльністю під час перебування в еміграції в ЧСР.

У нашому дослідженні важливо було знайти портрет Гордія Васильовича Нянчура, адже в жодному із нам доступних джерел не було зображень нашого земляка. Дві

світлина із Г.В. Нянчуром були віднайдені у праці С.Наріжного у Студії із Музею визвольної боротьби України.

Народився Гордій Васильович Нянчур 04.01.1884 року в с.Малинки Старокостянтинівського повіту Волинської губернії, тепер Красилівського району Хмельницької області. Здобута в дореволюційний час освіта дала йому змогу працювати управителем в кількох цукроварнях.

У добу Української революції, він став активним учасником державотворення нової держави. У 1918 році Г.В. Нянчур був членом Херсонської губернської народної (земської) управи. Двічі (з листопада 1917 по травень 1918 та з грудня 1918 по березень 1919) обіймав посаду Херсонського губернського комісара. Як свідчать документи із Державного архіву Херсонської області, підписані Г.В. Нянчуром, він сприяв активному впровадженню в діловодство української мови та поширенню влади УНР на теренах губернії. Так 23 квітня 1918 року Г.В. Нянчур видає наказ, щоб усім установам, упродовж місяця, перевести діловодство на українську мову. На початку 1919 року видає накази про відновлення зруйнованих селянських господарств, про негайне виконання закону Директорії УНР щодо обігу нових грошових знаків, про організацію правоохоронної служби.

Активна діяльність та ділові якості Гордія Васильовича Нянчура були відзначені керівництвом УНР і з 18.04.1919 року він працював на посаді Товариша Народного Міністра внутрішніх справ УНР в урядах Бориса Мартоса та Ісака Мазепи. Також керував Окремою надзвичайною комісією Ради Народних Міністрів УНР. У липні 1919 року, за дорученням міністра МВС Ісака Мазепи, очолював адміністративний департамент МВС.

У червні 1919 року, здійснив інспекторську поїздку по волостях Старокостянтинівського повіту, звіт про проведену роботу зберігається у ЦДАВО України, у ньому детально описав ставлення населення до влади, становище селян, особливості місцевого самоврядування, в тому числі і на Красилівщині. Це, можливо, була його остання зустріч із рідним краєм та земляками.

Не змірився із поразкою Української революції. Уже із 1920 року він опинився в політичній еміграції. Країною для проживання в еміграції обирає ЧСР, очолювану президентом Томашем Масариком. Демократичний устрій ЧСР дав змогу активним діячам Української революції не загубитись в еміграції, продовжити навчання та інтегруватись в чеську економіку, науку, культуру та суспільство.

Перебуваючи у політичній еміграції в ЧСР, Г.В.Нянчур здобув дві вищих освіти. Із 1922 по 1927 роки навчався в Українській Господарській академії в Подебрадах. У 1927 році Г.В.Нянчур був професорським стипендіатом на економічно-кооперативному факультеті Української Господарської академії. Здобув фах інженера-економіста.

Г.В.Нянчур активно займався кооперативним рухом, про що Симон Наріжний писав, що «В 1930 р. Товариство українських кооператорів мало 20 чоловік, між ними – професори Б. Мартос, С. Бородаєвський, інженери А. Кущинський, А. Кість, М. Литвицький, Г. Нянчур, С. Володимирів й ін.»

Виїжджав у наукове відрядження до Данії, результатом якого стала праця «Постачання буряками цукрової промисловості в Данії».

Також 25.06.1927 року закінчив факультет права і суспільних наук Вільного Українського університету у Празі та здобув ступінь доктора.

Був активним учасником культурного і політичного життя української еміграції. Опанував німецьку, французьку, англійську, чеську та інші мови. Володів художнім

словом та написав на початку 1920-х років спогад про події революції «Двоє гайдамаків», сюжет якого покладений Р. Ковалем в основу повісті «Трагедія на станції Яблонна».

Помер після 15 червня 1929 року. Дата смерті і місце поховання невідомі та потребують дослідження.

У ході підготовки роботи ми провели польові дослідження, на малій батьківщині Г.В.Нянчура в селі Малинки Красилівського району. Нажаль там нам не вдалось знайти інформації про Г.В.Нянчура. Також ми поспілкувались із учителем історії Антонінської допоміжної школи–інтернату (у смт.Антоніні Красилівського району) Нянчуrom В.С., далеким родичем Г.В.Нянчура. Він розповів, що у щоденнику його батька Нянчура Степана був запис про їхнього родича, однак про нього не могли говорити в радянський час відкрито, остерігаючись репресій. У селі Малинки знали про діяльність Гордія Нянчура в добу Української революції, проте, як склалась його подальша доля в еміграції, односельцям було невідомо: ні листів, ні інших звісток не отримували. Ми виявили, що історична постать Г.В.Нянчура ще не достатньо відома, в тому числі й серед земляків.

Нарешті настав час, коли ми дізнались про Гордія Васильовича Нянчура, його високий патріотизм та служіння своєму народу і в добу УНР і у політичній еміграції в ЧСР.

Дуже важливо, що зараз відновлюється пам'ять про активних діячів Української революції, для них і про них споруджуються пам'ятники та меморіальні дошки.

Я вважаю, що ім'я Гордія Васильовича Нянчура, державного діяча УНР, який сто років тому, у добу Української революції, створив українську державу теж має бути повернуте нащадкам в історичних меморіальних знаках як на Красилівщині (Хмельниччині), так і на теренах Миколаївщини, як вияв поваги та бережливого ставлення до історико-культурної спадщини українського народу.

І перші кроки уже зроблені як професійними істориками, так і нами. Матеріали нашої пошуково-дослідницької роботи сприятимуть поповненню інформаційного банку даних історико-краєзнавчих об'єктів Хмельницької і Миколаївської областей. У цьому я вбачаю найбільше суспільно-корисне значення нашої роботи.

Список використаної літератури та джерел:

1. Доклад товариша міністра внутрішніх справ Г.Нянчура про поїздку по волостям Старокостянтинівського повіту на Волині від 15 червня 1919 року. – ЦДАВО України, Ф.1092.– Оп.2. – Спр.11.
2. Коваль Р., Моренець В., Юзич Ю. «Подебрадський полк» армії УНР. – К.:Історичний клуб «Холодний Яр»; Орієнтир, 2017. – с. 217-219
3. Пархоменко В.А. Українізація Херсонського гарнізону. // Збірник матеріалів II Всеукраїнської науково-практичної конференції. Гілея. Каховка-Херсон. 2017. – с.118-120
4. Хмельниччина в роки Української революції (1917-1921 рр.)//Матеріали II обласної молодіжної науково-практичної конференції. – Красилів, 2017. – с.33
- 5.Електронний ресурс: <http://diasporiana.org.ua/istoriya/2648-narizhniy-s-ukrayinska-emigratsiya-kulturna-gratsya-ukrayinskoji-emigratsiyi-mizh-dvoma-svitovimi-viyami-ch-1/> Наріжний С. Українська еміграція. Культурна праця української еміграції між двома світовими війнами .Ч.2. – Прага , 1942. – Студії Музею Визвольної боротьби України. – Т.1. – Фото 363, 379.
- 6.Електронний ресурс: <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/3477/file.pdf> Universitas Libera Ucrainensis: 1921 – 2011. – с.460.

ПЕРЕЛІК СТАТЕЙ
XI ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ
«МІЙ РІДНИЙ КРАЙ МОЯ ЗЕМЛЯ ОЧИМА СУЧАСНИКІВ»
(ЧАСТИНА II)

ЕТНОГРАФІЧНЕ КРАЄЗНАВСТВО

ОСОБЛИВОСТІ ТРАДИЦІЙНОГО ЖІНОЧОГО ВБРАННЯ ХІХ ст. НА КІНБУРНСЬКІЙ КОСІ

Вакуленко Юлія, учениця 9 класу Василівської загальноосвітньої школи I-III ступенів Очаківської районної ради Миколаївської області, член гуртка «Історичне краєзнавство» Комунального закладу «Миколаївський обласний Центр національно-патріотичного виховання, туризму і краєзнавства учнівської молоді» Миколаївської обласної ради.

ЛЕГЕНДИ ПРО ПОХОДЖЕННЯ МІСТА ГНІВАНИ НА ВІННИЧЧИНІ

Герасимчук Яна, вихованка гуртка «Історичне краєзнавство» Вінницького обласного центру туризму, спорту, краєзнавства та екскурсій.

ЛЯЛЬКА-МОТАНКА – МІЙ ОБЕРІГ

Гладиш Вікторія, учениця 8 класу, вихованка гуртка «Берегиня» Комунального закладу Скалатської міської ради Підволочиського району Тернопільської області «Скалатський будинок школярів».

ВІРМЕНСЬКА ГРОМАДА ОДЕСИ

Григорян Ліана, учениця 10 класу Одеського юридичного ліцею Одеської міської ради Одеської області.

ГОНЧАРНЕ РЕМЕСЛО В МІСТІ СУМИ

Кисляк Богдан, вихованець гуртка «Етнографічне краєзнавство» Комунального закладу Сумської обласної ради – обласного центру позашикільної освіти та роботи з талановитою молоддю.

ЕТНОГРАФІЧНО-АРХЕОЛОГІЧНА РОЗВІДКА НА РУЇНАХ СЕЛА НОВОПЕТРІВКА ЛІВОГО БЕРЕГА ТИЛГУЛЬСЬКОГО ЛИМАНУ У 2020 р.

Кондріна Юлія, вихованка гуртка «Археологічне краєзнавство» Комунального закладу «Миколаївський обласний Центр національно-патріотичного виховання, туризму та краєзнавства учнівської молоді» Миколаївської обласної ради, учениця 9 класу Первомайської загальноосвітньої школи I-III ступенів Вітовської районної ради Миколаївської області.

ТАЇНСТВО ХРЕЩЕННЯ У СТАРООБРЯДЦІВ (ЛИПОВАН)

Кудришова Ангеліна, Симченко Катерина, учениці 6 класу Новонекрасівської загальноосвітньої школи I-III ступенів Ізмаїльської районної ради Одеської області, члени гуртка «Народознавство» Центру дитячої та юнацької творчості Ізмаїльського району Одеської області.

ЧЕРЕПИЧНЕ ВИРОБНИЦТВО РОГАЧИЦЬКОГО КРАЮ ТА ЙОГО МАЙСТРИ

Кучер Назарій, вихованець гуртка «Історичне краєзнавство» Будинку дитячої та юнацької творчості Верхньорогачицької районної ради Херсонської області, учень 9 класу Чистопільської загальноосвітньої школи I-III ступенів Верхньорогачицької районної ради Херсонської області.

ІСТОРИЧНІ НЕТОЧНОСТІ ПЕРЕКЛАДУ ТОПОНІМІВ І ГІДРОНІМІВ КІРОВОГРАДСЬКОЇ

Маляренко Маргарита, вихованка гуртка фольклорно-етнографічного краєзнавства «Тясмин» Комунального закладу «Центр дитячої та юнацької творчості Світловодської районної ради Кіровоградської області».

КОД УКРАЇНСЬКОЇ ВИШИВКИ

Петрухно Валентина, учениця 9 класу Володимирівського закладу загальної середньої освіти I-III ступенів Володимирівської сільської ради Миколаївської області.

УКРАЇНСЬКІ ТРАДИЦІЇ В РАДЯНСЬКОМУ ВЕСІЛЛІ КІНЦЯ 50-Х – СЕРЕДИНИ 60-Х РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ (НА МАТЕРІАЛАХ НОВООДЕСЬКОГО РАЙОНУ)

Ребенюк Єлизавета, учениця 11 класу Новоодеської гуманітарної гімназії Новоодеської районної ради Миколаївської області, вихованка гуртка «Історичне краєзнавство» Комунального закладу «Миколаївський обласний Центр національно-патріотичного виховання, туризму і краєзнавства учнівської молоді» Миколаївської обласної ради.

ЕТНОЛОГІЯ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ, ЗВИЧАЇ ОБРЯДИ ТА ТРАДИЦІЇ В МИКОЛАЇВСЬКОМУ РАЙОНІ ПОВ'ЯЗАНІ З НАРОДЖЕННЯМ ДИТИНИ

Сагайдак Анна, учениця 11 класу, вихованка гуртка «Пізнаємо рідний край» Миколаївського будинку дитячої та юнацької творчості Миколаївської районної ради Одеської області.

«КОРОВАЮ-РАЮ, Я Ж ТЕБЕ УБИРАЮ...»

Садова Аліна, вихованка гуртка «Юні етнографи» Центру позашкільної роботи Вітовського району Миколаївської області.

ВОДА В ЛЕГЕНДАХ І ПЕРЕКАЗАХ ЖИТЕЛІВ СЕЛИЩ ПЕТРІВКА І ЩЕРБІНІВКА МІСТА ТОРЕЦЬК ДОНЕЦЬКОЇ ОБЛАСТІ

Усенко Анна, учениця 10 класу закладу загальної середньої освіти I-III ступенів № 20 військово-цивільної адміністрації міста Торецьк Донецької області, вихованка гуртка Донецького обласного центру туризму та краєзнавства учнівської молоді.

ДОМАШНЄ ХАРЧУВАННЯ МАРІУПОЛЬЦІВ У XXI СТОЛІТТІ

Хорунжа Поліна, учениця комунального закладу «Маріупольська загальноосвітня школа I-III ступенів № 19 Маріупольської міської ради Донецької області».

ВЕСІЛЬНІ ОБРЯДОДІЇ ТА ОБРЯДОВІ ПІСНІ СЕЛА ГОРОДИЩЕ

Шевчук Софія, учениця 10 класу Городищенської загальноосвітньої школи I-III ступенів Березнівського районної ради Рівненської області.

КУЛЬТУРА РІДНОГО КРАЮ ТА МУЗЕЙНА СПРАВА

РОЗВИТОК ТА СТАНОВЛЕННЯ ЮНКОРІВСЬКОГО РУХУ НА МИКОЛАЇВЩИНІ

Барашикова Варвара, вихованка гуртка «Школа журналістики» Будинку дитячої та юнацької творчості Заводського району м. Миколаєва.

ЗАСТОСУВАННЯ КЕРАМІЧНОЇ ЧЕРЕПИЦІ: ТРАДИЦІЯ ПЕРЕВІРЕНА ЧАСОМ (ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ОПИС ШКІЛЬНОЇ МУЗЕЙНОЇ КОЛЕКЦІЇ)

Бардіна Дарина, учениця 8 класу Кривобалківського закладу загальної середньої освіти I-III ступенів Миколаївської районної ради Миколаївської області.

«САДИБА ДАХОВСЬКИХ» АБО «ЛЕСЬКІВСЬКЕ ДИВО»

Бобкова Ірина, вихованка гуртка «Краєзнавці-туристи» Черкаського обласного Центру туризму, краєзнавства і екскурсій учнівської молоді Черкаської обласної ради, учениця 11-б класу Черкаського фізико-математичного ліцею Черкаської міської ради Черкаської області.

БЕРЕГІНЯ РУКОТВОРНОЇ АТЛАНТИДИ

Вдовиченко Ашот, вихованець гуртка фольклорно-етнографічного краєзнавства «Тясмин» Комунального закладу «Центр дитячої та юнацької творчості Світловодської районної ради Кіровоградської області».

ХРАМ БОЖИЙ – ДУХОВНА КРИНИЦЯ ГРОМАДИ

Гербуленко Анна, вихованка гуртка «Історичне краєзнавство» Комунального закладу Львівської обласної ради «Львівський обласний центр краєзнавства, екскурсій і туризму учнівської молоді».

«ЗАГЛЯДАЮЧИ В СТАРОВИНУ...ТКАЦТВО»

Златєва Парасковія, учениця 11-А класу Криничненської загальноосвітньої школи I-III ступенів Болградської районної ради Одеської області.

ТРАДИЦІЇ ГАГАУЗІВ В ЇХ НАЦІОНАЛЬНІЙ КУХНІ

Кіпер Світлана, учениця 10 класу Виноградівської загальноосвітньої школи I-III ступенів ім. О.О. Банева Болградської районної ради Одеської області.

УКРАЇНІЗАЦІЇ В УКРАЇНІ В КІНЦІ 20-Х – НА ПОЧАТКУ 30-Х РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ У ФІЛЬМІ ДЗИГИ ВЕРТОВА «ЕНТУЗІЯЗМ (СИМФОНІЯ ДОНБАСУ)»

Коваленко Владислава, вихованка гуртка «Етнографія України» Донецького обласного центру туризму та краєзнавства учнівської молоді, учениця 11 класу Краматорської української гімназії Краматорської міської ради Донецької області.

ГЕРАЛЬДИЧНИЙ ОЛЕНЬ РОДИНИ МАСІВ НА КЛЕЙМІ «ПЕТРІВСЬКОЇ» ЧЕРЕПИЦІ

Луценко Тетяна, учениця 9 класу Кривобалківського закладу загальної середньої освіти I-III ступенів Миколаївської районної ради Миколаївської області.

МУЗЕЙ СЕЛА ГОЛИЦЯ ЯК ОСЕРЕДОК ЗБЕРЕЖЕННЯ ДУХОВНОЇ ТА МАТЕРІАЛЬНОЇ СПАДЩИНИ БОЛГАР-ПЕРЕСЕЛЕНЦІВ

Міндогло Валерія, учениця 8 класу Голицького навчально-виховного комплексу «загальноосвітня школа I-III ступенів – дошкільний навчальний заклад» Болградської районної ради Одеської області, вихованка гуртка «Юні охоронці природи» Болградського районного центру дитячої та юнацької творчості Болградської районної ради Одеської області.

ПІСЕННА ГОРДІСТЬ СЛАВУТЧИНИ

Михайлюк Вероніка, учениця 9 класу Славутської гімназії №7 Славутської міської ради Хмельницької області.

ТРАДИЦІЇ ПОЕТИЧНОЇ ТВОРЧОСТІ НА НОВООДЕЩИНІ

Пісковець Ксенія, учениця 7 класу Новоодеської загальноосвітньої школи I-III ступенів №1 Новоодеської районної ради Миколаївської області.

КОЗАК МАМАЙ УКРАЇНСЬКОГО ЖИВОПИСУ

Старостіна Маргарита, учениця 11 класу Миколаївської загальноосвітньої школи I-III ступенів Берестівської сільської ради Бердянського району Запорізької області, вихованка гуртка «Джура» комунального закладу «Запорізький обласний центр туризму і краєзнавства, спорту та екскурсій учнівської молоді» Запорізької обласної ради.

ПРАВЕДНИК НАРОДІВ СВІТУ ВАСИЛЬ ВОЛОШИН

Ткаченко Анна, учениця 11 класу Одеської загальноосвітньої школи I-III ступенів №65 Одеської міської ради Одеської області.

ІСТОРИЧНИЙ НАРИС СЕЛА ВІНОГРАДНЕ, ЗВИЧАЇ ТА ТРАДИЦІЇ НАСЕЛЕННЯ КРАЮ

Тодоров Дмитро, учень 7 класу Виноградненської загальноосвітньої школи I-III ступенів Болградської районної ради Одеської області.

КРАЄЗНАВЧИЙ МУЗЕЙ ОЛЕКСІЇВСЬКОГО ОЗЗСО

Федорова Дар'я, учениця 11 класу Комунального закладу «Олексіївський опорний заклад загальної середньої освіти» Смирновської сільської ради Більмацького району Запорізької області, вихованка гуртка музейної справи комунального закладу «Запорізький обласний центр туризму і краєзнавства, спорту та екскурсій учнівської молоді» Запорізької обласної ради.

МУЗЕЙ ПРИ ЗАКЛАДІ ОСВІТИ

Федчук Анастасія, учениця 9 класу, Шепетівської загальноосвітньої школи I-III ступенів №6 Хмельницької області.

ОДЕСЬКИМИ СТЕЖКАМИ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

Чакір Валентина, учениця 7 класу Ярославської загальноосвітньої школи I-III ступенів Саратської районної ради Одеської області.

ЕКОЛОГІЧНЕ КРАЄЗНАВСТВО

ДОСЛІДЖЕННЯ СТАНУ ҐРУНТУ, ЩО ЗНАХОДИВСЯ ПІД ДІЄЮ ВАЖКОЇ ЛЕТАЛЬНОЇ ЗБРОЇ

Вайцехович Марія, учениця 10 класу Краматорської загальноосвітньої школи I-III ступенів № 16 Краматорської міської ради Донецької області, вихованка гуртка Донецького обласного центру туризму та краєзнавства учнівської молоді.

НЕГАТИВНИЙ ВПЛИВ НЕЗАКОННОГО ВИДОБУТКУ БУРШТИНУ НА ФІЗИКО-ХІМІЧНІ ВЛАСТИВОСТІ ҐРУНТУ

Гудімова Софія, учениця 6-А класу, вихованка еколога-натуралістичного гуртка «Пагінець» Клесівської загальноосвітньої школи I-II ступенів-ліцею Клесівської селищної ради Сарненського району Рівненської області.

ЗБЕРЕЖЕМО УКРАЇНСЬКІ СТЕПИ!

Данілова Тетяна, учениця 6 класу Володимирівського закладу загальної середньої освіти I-III ступенів Володимирівської сільської ради Миколаївської області.

МОНІТОРИНГ ПЕЛІКАНА РОЖЕВОГО (PELECANUS ONOCROTATUS) НА КІНБУРНЬСЬКОМУ ПІВОСТРОВІ

Калина Кирило, учень 7 класу Васиївської загальноосвітньої школи I-III ступенів Очаківської районної ради Миколаївської області, вихованець гуртка «Історичне краєзнавство» Комунального закладу «Миколаївський обласний Центр національно-патріотичного виховання, туризму і краєзнавства учнівської молоді» Миколаївської обласної ради.

СУЧАСНИЙ СТАН ОЗЕР ПЛАВНЕВОЇ ЧАСТИНИ О. ХОРТИЦЯ

Козьміна Юлія, учениця 11 класу Запорізької гімназії № 11 Запорізької міської ради Запорізької області, вихованка гуртка «Екологічне краєзнавство» комунального закладу «Запорізький обласний центр туризму і краєзнавства, спорту та екскурсій учнівської молоді» Запорізької обласної ради.

МОНІТОРИНГ ПОВЕРХНЕВИХ ВОД НИЖНЬОДНІПРОВСЬКИХ ПЛАВНІВ В МЕЖАХ ПРИЛЕГЛИХ НАСЕЛЕНИХ ПУНКТИВ МІСТ ХЕРСОНА ТА ГОЛОЇ ПРИСТАНІ

Кульчицька Вікторія, Рачинська Євгенія, вихованки гуртка «Географія рідного краю» комунального закладу «Центр туристсько-краєзнавчої творчості учнівської молоді» Херсонської обласної ради, учні 8 класу Херсонського фізико-технічного ліцею Херсонської міської ради.

ЕКОЛОГІЧНИЙ СТАН ПОВЕРХНЕВИХ ВОД ЧЕРКАЩИНИ

Мухамедзянова Любов, вихованка гуртка «Краєзнавці-туристи» Черкаського обласного Центру туризму, краєзнавства і екскурсій учнівської молоді Черкаської обласної ради, учениця 8-а класу Черкаського фізико-математичного ліцею Черкаської міської ради Черкаської області.

ГЕОГРАФІЧНЕ КРАЄЗНАВСТВО ТА ГЕОЛОГІЯ

ТУРИСТИЧНІ ОБ'ЄКТИ КАЛАНЧАЦЬКОЇ ОТГ: ДОСЛІДЖЕННЯ, ХАРАКТЕРИСТИКА, СИСТЕМАТИЗАЦІЯ (ОСОБЛИВОСТІ СТАТИСТИЧНОГО СПОСТЕРЕЖЕННЯ ЗА ТУРИСТИЧНИМИ ОБ'ЄКТАМИ КАЛАНЧАЦЬКОЇ ОТГ)

Гузар Павло, учень 10-го класу Каланчацької загальноосвітньої школи I-III ступенів №2 Каланчацької селищної ради Херсонської області.

СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ДЕПРЕСИВНИХ ТЕРИТОРІЙ ПОЛТАВСЬКОЇ ОБ'ЄДНАНОЇ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ

Демченко Ростислав, учень 11 класу Полтавського обласного наукового ліцею-інтернату імені А.С. Макаренка Полтавської обласної ради.

БЕЗРОБІТТЯ В МИКОЛАЇВСЬКІЙ ОБЛАСТІ ТА ШЛЯХИ ЙОГО ПОДОЛАННЯ

Кваша Вадим, учень 11(10) класу Миколаївської гімназії №2 Миколаївської міської ради Миколаївської області.

КОРИСНІ КОПАЛИНИ ІЛЬНИЦІ

Микита Богдана, учениця 9-го класу Ільницької загальноосвітньої школи I-III ступенів Іршавської районної ради Закарпатської області.

ДИНАМІКА ТА ОСОБЛИВОСТІ ТЕРИТОРІАЛЬНОГО РОЗМІЩЕННЯ НАСЕЛЕННЯ С. ГОРОДНЄ (ЧИЙШИЯ)

Недельчева Єлизавета, учениця 10 класу Городненської загальноосвітньої школи I- III ступенів Болградської районної ради Одеської області.

ТУРИСТСЬКИМИ СТЕЖКАМИ ХЕРСОНЩИНИ

Ситнік Олександра, учениця 10 класу Новотроїцького ліцею №2 Новотроїцької районної ради Херсонської області.

ДОСЛІДЖЕННЯ ТУРИСТИЧНИХ ЦІКАВИНОК ПІВДЕННОГО КРАЮ. ФЛОРА І ФАУНА РЛП «ТИЛІГУЛЬСЬКИЙ». КАЙТСЕРФІНГ ТА «УСТРИЦІ СКІФІЇ»

Скорород Анна, учениця 11 класу Першої української гімназії імені Миколи Аркаса Миколаївської міської ради Миколаївської області.

АНАЛІЗ ПРОЦЕСІВ РУСЛОФОРМУВАННЯ НА РІЧЦІ ВОРСКЛА

Тепайкіна Дарія, учениця 11 класу Полтавського обласного наукового ліцею-інтернату імені А.С. Макаренка Полтавської обласної ради.